

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРОТИДІЯ
КОРУПЦІЙНІЙ
ЗЛОЧИННОСТІ
В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

Львів
2010

УДК 343.13

ББК 67.51

П 83

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 5 листопада 2010 р.).

Рецензенти:

Козутич І.І., доктор юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет імені Івана Франка);

Остапенко О.І., доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ);

Фріс П.Л., доктор юридичних наук, професор
(Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету внутрішніх справ)

Колектив авторів:

Дмитрик Ю.І., доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності,
кандидат юридичних наук;

Йосифович Д.І., доцент кафедри адміністративного права
і адміністративної діяльності, кандидат юридичних наук;

Красницький І.В., начальник факультету кримінальної міліції,
кандидат юридичних наук, доцент;

Мельник С.І., заступник начальника факультету економічної безпеки
з навчально-методичної роботи;

Пряхін Є.В., доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики,
кандидат юридичних наук;

Якимова С.В., доцент кафедри кримінального права та кримінології,
кандидат юридичних наук.

Протидія корупційній злочинності в Україні: навч. посібник /
П 83 [Ю.І. Дмитрик, Д.І. Йосифович, І.В. Красницький, С.І. Мельник,
Є.В. Пряхін, С.В. Якимова]; за заг. ред. І.В. Красницького. – Львів:
Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 308 с.

ISBN 978-611-511-049-0

У навчальному посібнику викладено загальносоціальні, адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні, криміналістичні та інші аспекти протидії корупції в Україні. Розрахований на курсантів та студентів вищих навчальних закладів юридичного спрямування, а також може бути корисним для науковців, працівників правоохоронних органів та інших осіб, які цікавляться означеною проблематикою.

УДК 343.13

ББК 67.51

ISBN 978-611-511-049-0

© Дмитрик Ю.І., Йосифович Д.І., Красницький І.В.,
Мельник С.І., Пряхін Є.В., Якимова С.В.

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
<i>Розділ 1</i>	
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА СУТНІСТЬ КОРУПЦІЇ.....	7
<i>Розділ 2</i>	
КОРУПЦІЯ – ЯК ФОРМА ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	24
<i>Розділ 3</i>	
АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ ТА ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ’ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ, ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	40
3.1. Підстави адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов’язаних з корупцією, за чинним законодавством України.....	40
3.2. Застосування адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов’язаних з корупцією, за чинним законодавством України.....	58
<i>Розділ 4</i>	
ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ОЗНАКИ.....	93
<i>Розділ 5</i>	
ВИДИ «КОРУПЦІЙНИХ» ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	102
<i>Розділ 6</i>	
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	151

<i>Розділ 7</i> ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	172
<i>Розділ 8</i> ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНЕ ТА СПЕЦІАЛЬНО- КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	182
<i>Розділ 9</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗКРИТТЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ.....	208
<i>Розділ 10</i> КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....	233
ДОДАТКИ.....	268

ВСТУП

Протидія корупції є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, розв'язання якої для багатьох країн є надзвичайно важливою і складною справою. Це повною мірою стосується й України, де корупція стала чинником, що реально загрожує національній безпеці та конституційному ладу держави.

За останні роки в Україні у сфері нормативно-правового забезпечення протидії корупції зроблено досить багато.

Однак здійснювані заходи ще не привели до відчутних позитивних результатів.

Проте слід наголосити, що ефективна протидія корупції неможлива без глибокого та послідовного наукового забезпечення, насамперед без об'єктивного аналізу факторів корупції та реальної оцінки здійснюваних заходів.

Рівень такого забезпечення в нашій державі не можна визнати належним.

Констатуючи, що ця проблематика хоч і отримала відповідний рівень дослідження у різних галузях науки, як-от кримінології, кримінальному праві та інших галузях права, проте, слід відзначити, що комплексно вона досліджена не була.

Такий стан теоретичної розробки окресленої проблематики негативно впливає як на формування антикорупційної політики в цілому, так і на здійснення правоохоронної діяльності у цій сфері, зокрема.

З урахуванням викладеного автори пропонованого навчального посібника намагались висвітлити питання протидії корупції комплексно, всі його аспекти, а саме: загальносоціальні, адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні, криміналістичні та інші.

Розділ 1

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА СУТНІСТЬ КОРУПЦІЇ

Витоки корупції пов'язані з класовою організацією суспільства, виникненням держави та права, в результаті чого сформувалася окрема соціальна група осіб, які виконували владні функції («чиновництво»). Перша згадка про корупцію у системі державної служби знайшла своє відображення в архівах *Стародавнього Вавилону* (друга половина XXIV ст. до н. е.). В епоху шумерів і семітів цар Лагаша реформував державне управління з метою припинення зловживань своїх чиновників і суддів, а також зменшення фактів вимагання незаконних винагород у храмового персоналу з боку царської адміністрації, управління і впорядкування платежів за обряди¹.

Античний світ сприймав корупцію дуже неоднозначно. При цьому «корумпувати» означало не лише підкуп кого-небудь чи всіх: народ (не обов'язково посадову особу) грошима, щедрими подачками, але й також, зокрема, псувати шлунок поганою їжею, псувати воду в закритій тарі, зневажати звичаї, упускати якісь можливості, нехтувати свободою, ганьбити гідність, нищити майно пожежею і навіть зваблювати жінок та розбещувати молодь тощо.

У *римському праві* «согитреге», зокрема, означало фальсифікувати свідчення, підкупити суддю (претора)². Разом з тим

¹ Большая советская энциклопедия . – М.: Сов. энциклопедия, 1977. – Т. 27. – С. 94.

² Бартошек М. Римское право. Понятие, термины, определения / М. Бартошек. – М., 1989. – С. 93.

термін «корупція» використовувався і як правовий принцип. Наприклад, *corruptio optimi est pessima* – «збочення найкращого є найгірше». Гай зазвичай висловлювався, що змова або бездіяльність однієї особи не повинні порушувати права іншої (*alteri jus corrumpi*).

В *період середньовіччя*, поняття «корупція» набуває виключно канонічного значення – як спокуса диявола. Пізніше *corruptibilitas* – означало тлінність людини, схильність до руйнації, але аж ніяк не здатність брати чи давати хабарі. Корупція у богослов'ї католицизму стала проявом гріховності, бо за Апостолом Іоанном «гріх – є беззаконня». Після первородного гріхопадіння корумпованою, тобто розтлінною і гріховною виявилася природа, в якій народжуються і живуть люди. Спадкова гріховна порча нерідко розглядалася як першопричина всіх гріхів (Блаженний Августин, Фома Аквінський).

Сучасне поняття корупції починає складатися на рубежі *Нового часу* з початком утворення централізованих держав і нині існуючих правових систем. Важливий імпульс до осмислення корупції дають праці Нікколо Макіавеллі, де корупція прирівняна з хворобою, яку спочатку важко розпізнати, але легше лікувати, проте, якщо ж вона запущена, то навпаки – її легко розпізнати, проте важковилікувати.

Даний постулат поширюється і на державні справи: якщо вчасно виявити корупцію, яка зароджується, що можливо за умови мудрого правителя, то її позбутися неважко; проте, якщо процес корупмування «запущений», то будь-які заходи можуть виявитися марними.

Як зазначав Макіавеллі, розбещеному народу, що отримав свободу, вкрай важко залишатися вільним. Так, Римські царі дійшли до такого ступеня розбещеності (*a guanta corrutione*), що якщо б у них були ще два-три подібних правонаступників, то падіння Риму ставало б вже незворотнім¹. Макіавеллі також вважав, що в монархіях, «ще правлять за допо-

¹ Machiavelli N. *Opere Milano* / N. Machiavelli, 1954. – P. 137, 139.

могою слуг», корупція менш небезпечна, оскільки всі «слуги» зобов'язані милостям царя і їх важче підкупити.

Згодом, через століття, Томас Гоббс напише в «Левіафані»: «люди, що хизуються своїм багатством, сміливо вчинюють злочини сподіваючись, що їм вдасться уникнути покарання шляхом корумпування державної юстиції або ж можна буде одержати прощення за гроші чи інші форми винагороди»¹. До таких категорій осіб автор відносив також тих, які «мають багато могутніх родичів або популярних людей, що завоювали собі високу репутацію», а тому наважуються порушувати закони сподіваючись, що їм вдасться чинити тиск на владу, котра виконує ці закони.

Корупція за Гоббсом – це зневага до законів².

Сучасне найбільш лаконічне визначення корупції – підкупність і продажність державних чиновників, посадових осіб, а також громадських і політичних діячів загалом³.

Як стверджує Н.А. Лопашенко, саме підкуп визначає зміст корупції⁴. Розвивають уявлення про сутнісний зміст корупції численні атрибутивні визначення й, зокрема: «корупція – це ракова пухлина, яка перероджує державний апарат, призводить його до незворотних змін»⁵, «корупція – це явище, що полягає у розкладанні влади...»⁶, «фактор, що одночасно деформує і особистість, і суспільство і державу»⁷, «корупція – це корозія влади. Як

¹ Гоббс Т. Левіафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс. – М., 1936. – С. 229.

² Там само. – С. 234.

³ Словарь иностранных слов. – М., 1954. – С. 369.

⁴ Лопашенко Н.А. Противодействие российской коррупции: обоснованность и достаточность уголовно-правовых мер / Н.А. Лопашенко. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://sartraccs.sgap.ru/Pub/lopashenko\(18-03\).htm](http://sartraccs.sgap.ru/Pub/lopashenko(18-03).htm)

⁵ Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией: учеб. пособие / А.Н. Агыбаев. – Алматы, 2003. – С. 3.

⁶ Голик Ю.В. Коррупция как механизм социальной деградации / Ю.В. Голик, В.И. Карасев. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – С. 24.

⁷ Волженкин Б.В. Коррупция / Б.В. Волженкин. – СПб., 1998 – С. 5.

іржа роз'їдає метал, так корупція руйнує державний апарат і моральні засади суспільства»¹.

У *філософсько-онтологічному вимірі* корупція – це «заперечення-заперечення»: будучи продуктом діяльності соціуму, вона «розмиває» та «підриває» легітимні засади суспільства.

В сучасному суспільстві корупція – соціальний інститут, елемент системи управління, тісно пов'язаний з іншими соціальними інститутами – політичними, економічними, культурологічними.

В *економічному розумінні* корупція являє собою *латентну нелегальну форму соціально несанкціонованих обмінних та розподільчих інтересів відносин*, що обмежують економічну свободу, конкуренцію та доступ громадян й бізнесу до національних ресурсів.

З *політико-державно-правових позицій* корупція розглядається як головний спосіб криміналізації політичної влади та системи управління, її переродження з інституту, що виражає єдиний загальнонаціональний інтерес в захисника корумпованого інтересу, при якому виконання державних обов'язків (державних, муніципальних чи інших публічних функцій) заміщується рентоорієнтованою поведінкою чиновників й забезпечується конвертація влади у власність та капітал.

В *соціально-правовому вимірі* зазвичай акцентують увагу на дуалізмі корупції: етичні відхилення і правопорушення. При цьому, як порушення етичних норм сприймаються вчинки державних службовців, що негативно впливає на стан громадської думки щодо стану законності на державній службі, хоча така поведінка прямо не заборонена законом або іншим нормативним актом (присутність на банкетах, які влаштовуються організаціями, контроль за діяльністю яких входить у компетенцію цієї особи; публічне неділове спілкування з людьми, що мають

¹ Кирпичников А.И. Российская коррупция. 3-е изд., испр. и доп. / А.И. Кирпичников. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 21; Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка. – 400 с.

судимість за корисливі злочини; проживання в апартаментах або користування автомобілем, вартість яких не узгоджується з розміром офіційної зарплатні).

Корупція як правове явище являє собою порушення відповідних правових норм й виражається у формі цивільно-правових деліктів, дисциплінарних проступків, адміністративних правопорушень та корупційних злочинів, які є найнебезпечнішим проявом корупційних правопорушень. У міжнародно-правових документах до найістотніших ознак, що характеризують корупційні діяння, відносять: посадове (службове) становище особи; службову (незаконну) дію або бездіяльність; одержання винагороди у вигляді матеріальних благ або інших переваг; збагачення посадової особи¹.

У перших міжнародних документах було задекларовано два види корупційних діянь: активний підкуп і пасивний підкуп.

Концепція Ради Європи від 27 січня 1999 року «Про кримінальну відповідальність за корупцію розвинула уявлення про можливі форми проявів корупції, а саме: активний підкуп національних державних посадових осіб; пасивний підкуп національних державних посадових осіб, підкуп членів національних державних зборів, підкуп іноземних державних посадових осіб, підкуп членів іноземних державних зборів, активний підкуп у приватному секторі, пасивний підкуп у приватному секторі, підкуп посадових осіб міжнародних організацій, підкуп членів міжнародних парламентських зборів, підкуп суддів і посадових осіб міжнародних судів, використання службового становища в корисливих цілях.

З корупцією Конвенція пов'язує також такі діяння як відмивання доходів від злочинів, пов'язаних з корупцією, злочини, що стосуються операцій з рахунками. До того ж дана Конвенція визнає корупційними діяння, вчинені не тільки в держа-

¹ Байболов К. Коррупция. Взятничество. Ответственность: Вопросы теории и практики / [К. Байболов, Л. Сыдыкова, А. Сыдыков]. – Бишкек: КРСУ, 1999. – С. 11–12.

вному, а й у приватному секторі, які зачіпають інтереси економічної діяльності.

Так, під пасивним підкупом у приватному секторі (ст. 8 Конвенції) розуміється вимагання або отримання, прямо або побічно, в ході здійснення комерційної діяльності будь-якої неправомірної переваги будь-якими особами, які керують підприємствами приватного сектора або працюють в них у тій чи іншій якості, будь-якої неправомірної переваги чи обіцянки цієї переваги для самих себе або будь-яких інших осіб, або прийняття пропозиції чи обіцянки надання такої переваги за вчинення або невчинення будь-яких дій у порушенні своїх обов'язків.

У Конвенції ООН проти корупції, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН, корупцію розподіляють на дві групи: 1 – корупція в публічному секторі (підкуп національних посадових осіб, підкуп іноземних публічних посадових осіб та посадових осіб публічних міжнародних організацій, розкрадання, неправомірне присвоєння чи інше нецільове використання майна публічними посадовими особами, зловживання впливом у корисливих цілях, зловживання службовим становищем, незаконне збагачення); 2 – корупція в приватному секторі (підкуп та розкрадання майна).

У загальному для корупції характерні такі риси: регулярність, систематичність отримання винагороди; включення посадової особи в діяльність організованих злочинних груп.

Корупція вирізняється наступними ознаками:

1) залежність рівня та форм корупції від загального стану формування демократичних інститутів;

2) несистемне, часто науково необґрунтоване реформування основних інститутів (адміністративні процедури, податкова система, регуляторна діяльність держави, розв'язання соціальних проблем тощо);

3) набуття корупцією ознак системного явища через ураження життєво важливих інститутів суспільства та перетворення її на функціонально важливий спосіб їх існування;

4) неефективність політичних ініціатив у сфері боротьби з корупцією;

5) зміцнення в суспільстві стереотипів терпимого ставлення до корупції, поєднання в масовій свідомості визнання суспільної шкоди корупції і готовності обирати корупційні шляхи розв'язання проблем, що призвело до нездатності громадян брати активну участь в антикорупційних діях;

6) ураження корупцією органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

7) слабкість інститутів громадянського суспільства (залежність засобів масової інформації від власників та органів державної влади, які здебільшого уникають об'єктивного висвітлення цих проблем, відсутність підтримки громадянських ініціатив через зневіру та суспільну апатію більшості населення, залежність неурядових організацій від осіб, які надають їм фінансову підтримку¹).

Корупція різноманітна у своїх проявах, що зумовлює науково-практичний інтерес до її класифікації².

Так, зокрема, *в залежності від ініціатора* корупційних відносин вітчизняні фахівці виділяють:

- «корупцію знизу», що ініційована підлеглими стосовно щодо своїх керівників;

- «корупцію зверху» – корупцію, ініційовану керівником по щодо своїх підлеглих³.

У залежності від основних функцій, що реалізуються державними та муніципальними органами, в яких корупція ак-

¹ Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 року № 742/2006 // Урядовий кур'єр від 20.09.2006 – № 175.

² Сатаров Г.А. Коррупционные отношения: агентская модель и смежные подходы / Г.А. Сатаров // *Общественные науки и современность*. – 2004. – № 2. – С. 61.

³ Волуев В.Н. Коррупция в России: политологические подходы / В.Н. Волуев, А.С. Макарычев // *Коррупция в России: муниципальные, региональные, федеральные и международные аспекты: Аналитический доклад*. – Н. Новгород, 2000. – С. 39–40; Эксанова А.А. Подкуп как криминальное преступление: правовая природа, квалификация и ответственность: монография / А.А. Эксанова; под ред. П.Н. Панченко. – Н. Новгород, 2001. – С. 67.

тивно існує (розвивається, трансформується) і проявляється, виділяють:

- корупцію у виконавчих (урядових та муніципальних) органах влади (адміністративну корупцію)¹;
- корупцію в законодавчих (представницьких) органах державної влади (парламентську корупцію)²;
- корупцію в судових органах (судова і / або судейська корупція).

За національним складом учасників корупційних правовідносин виділяють:

- транснаціональну корупцію, що пов'язана з участю в корупційних відносинах іноземного елемента³ (фізичних та / або юридичних осіб);
- міжнародну корупцію транснаціональних корпорацій, спрямовану на монополізацію відносин у тій чи іншій сфері життєдіяльності в рамках світового співтовариства⁴;

¹ Эстрин А.Я. Взятничество в законодательстве и доктрине / А.Я. Эстрин // Труды кружка уголовного права Санкт-Петербургского университета. – СПб., 1913. – С. 153–189.

² Данилов С.Ю. Законодательные меры против парламентской коррупции в Канаде / С.Ю. Данилов // США. Экономика. Политика. Идеология. – 1992. – № 5; Масловский В. Правовые меры борьбы с коррупцией: зарубежный опыт / В. Масловский // Организованная преступность Дальнего Востока: общие и региональные черты: учебное пособие. – Владивосток, 1998. – С. 67–72.

³ Репецкая А.Л. Транснациональная коррупция / А.Л. Репецкая // Коррупция как глобальная проблема современности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vl.ru/docs/konfs/tkat_1.htm; Швыркин А.А. О противодействии внешнеэкономических связей и борьба с транснациональной коррупцией / А.А. Швыркин, А.А. Васильченко // Предупреждение организованной и коррупционной преступности средствами различных отраслей права: сборник материалов / под ред. В.В. Лунеева. – М., 2002. – С. 327–330; Черкаев Д.И. Коррупция в предпринимательстве – источник недобросовестной конкуренции, препятствие для эффективного, социально-значимого бизнеса и иностранных инвестиций в Россию (российская действительность, зарубежный опыт, пути решения проблемы) / Д.И. Черкаев // Социология коррупции: материалы научно-практической конференции 20 марта 2003 года. – М., 2003. – С. 128.

⁴ Селихов Н.В. Там же. – С. 9; Ведерникова О.Н. Политическая коррупция за рубежом / О.Н. Ведерникова // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 112.

- континенту або регіону;
- внутрішньодержавну або національну корупцію¹.

За глибиною деформації правосвідомості пануючої політичної еліти та формою прояву корупції:

- «світлу», тобто корупційну поведінку посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, що не поєднана з порушенням обов'язків по службі, та найчастіше проявляється у вигляді хабара-подяки за надану послугу, що іноді іменується фахівцями іншим терміном – «корупція за правилами»²;

- «сіру», тобто корупційну поведінку посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, що поєднана з учиненням правопорушень по службі;

- «чорну», тобто корупційну поведінку посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, поєднану з вчиненням посадових (службових) злочинів або пов'язану зі співучастю в організованій злочинній діяльності (кримінальна корупція)³.

Окремі зарубіжні фахівці розрізняють корупцію в залежності від *сфер суспільної діяльності, ступеня активності поведінки суб'єктів корупційного правопорушення або злочину* та виділяють:

- «активну корупцію» – активний підкуп національної чи іноземної посадової особи, члена міжнародної організації, керівників комерційних, громадських та інших організацій з боку зацікавленої особи або осіб, або вимагання незаконної винагороди зазначеними особами у зв'язку зі своєю професійною діяльністю (поведінкою по службі);

- «пасивну корупцію» – пасивний підкуп, тобто отримання незаконної винагороди національною або іноземною посадовою

¹ Селихов Н.В. Там же. – С. 9.

² Енютина Г.Е. Коррупция в судебных органах / Г.Е. Енютина // Организованная преступность, терроризм и коррупция. Криминологический ежеквартальный альманах. – Вып. 1. – М., 2003. – С. 20.

³ Антикоррупционная политика: учеб. пособие / под ред. Г.А. Сатарова. – М., 2004. – С. 84.

особою, членом міжнародної організації, керівником комерційної, громадської або іншої організації за правомірну або суспільно корисну поведінку по службі¹.

У залежності від сфер прояву та розповсюдження корупції у суспільстві сучасні вітчизняні дослідники розрізняють:

- побутову корупцію, вимагання чиновником (державним або муніципальним службовцем) грошей або матеріальних цінностей з населення;
- ділову корупцію – тобто плату підприємцями грошових коштів або матеріальних цінностей чиновникам (державним або муніципальним службовцям) у справах своєї фірми;
- адміністративну корупцію – тобто вимагання грошей чи майна чиновниками (державними або муніципальними службовцями) з підприємців за різні види послуг, пов'язаних з займаною посадою;
- «захоплення держави» – тобто купівля у посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування бізнесменами владних рішень у своїх інтересах або інтересах своїх підприємств;
- «захоплення бізнесу» – тобто протиправне корисливе встановлення чиновниками контролю над комерційними підприємствами (фірмами) або їх структурними підрозділами (філіями) з метою отримання основного або додаткового джерела доходу²;
- «захоплення номенклатури» – це формування корупційних кланів для монополізації сфери корупційних послуг у різних галузях соціального управління³;

¹ Бекен Т.В. Европейский взгляд на российский проект Федерального закона «Об основах антикоррупционной политики» / Т.В. Бекен // Государство и право. – 2002. – № 6. – С. 118; Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман; пер. с англ. О.А. Алякринского. – М., 2003. – С. 68; Лунеев В.В. Коррупция / В.В. Лунеев // Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б.Н. Топорнин. – М., 2001. – С. 464.

² Сатаров Г. Передел успеха // Российская газета. – 2002. – 10 декаб.; Шкель Т. Не пойман, но вор // Российская газета. – 2002. – 5 декаб.

³ Панина Т. КЛАНирование коррупции // Российская газета. – 2004. – 27 октяб.

• корпоративну корупцію¹ (корпоративне чи комерційне хабарництво²), коли для вирішення внутрішніх питань господарюючих суб'єктів (внутрішньофірмова корупція) або між господарюючими суб'єктами однієї держави потрібна пропозиція, прийняття або передача незаконної винагороди керівниками або іншими особами цих суб'єктів³.

Дещо подібною є класифікація британських дослідників, які *за сферами прояву* розрізняють:

- політичну корупцію (нелегальне фінансування політичних партій);
- корупцію у державному секторі управління (розтрата чи корисливе використання бюджетних засобів та громадських фондів);
- поліцейську корупцію;
- банківську корупцію;
- урядову корупцію (включаючи розголошення державної таємниці в інтересах закордонних спецслужб та розвідок)⁴.

Таким чином, наведені класифікації корупційних проявів дозволяють з'ясувати різноплановість та багатоманітність сучасних форм корупційної поведінки, а, отже, розробити адекватні заходи щодо її протидії.

Формулюючи сучасне поняття корупції, варто виходити з пріоритету його нормативного визначення.

Вперше нормативне визначення корупції було сформульовано 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 р., а саме: «Корупція – це будь-яка дія чи бездіяльність

¹ Вафан Дж.Ч. Коррупция в обществе в посткоммунистической России. Институциональные слабости и предлагаемые пути решения // Государство и право. – 2004. – №3. – С.103.

² Кирпичников А.И. Российская коррупция. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб., 2004. – С.282; Газимзянов Р.Р. Коррупционная преступность в Республике Татарстан: криминологический анализ статистических показателей за период с 1997 по 2002 г. // Противодействие преступности: Сборник научных трудов / Под ред. П.А. Кабанова. – Нижнекамск, 2004. – Вып.1. – С.16.

³ Панина Т. В рейтинге взяточательства Россия заняла свое место // Российская газета. – 2004. – 3 марта.

⁴ International Heral Tribune. – 1994. Sept/17–18/ – С. 71–74.

службової особи у сфері її повноважень за винагороду в будь-якій формі в інтересах того, хто надає таку винагороду, як з порушенням посадових інструкцій, так і без їх порушення»¹.

У Конвенції ООН проти корупції, яка була схвалена Генеральною асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 року та ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18 жовтня 2006 року², під корупцією розуміється зловживання владою в особистих цілях³.

У Конвенції Євросоюзу «Про кримінальну відповідальність за корупцію» зазначається, що корупція являє собою хабарництво й будь-яку іншу поведінку осіб, яким доручено виконання певних обов'язків у державному чи приватному секторі, й яке призводить до порушення обов'язків, покладених на них за статусом державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента чи іншого роду відносин й переслідує ціль одержання будь-якої незаконної вигоди для себе або інших.

Отже, як зазначає М.В. Савва, «корупція в розумінні Євросоюзу має місце не лише у відносинах людини й представника влади, але й у приватному секторі, тобто у відносинах між людиною та корпорацією»⁴.

У законодавстві України також зроблено спробу визначити корупцію у відповідності до вищезгаданих міжнародно-правових документів⁵.

¹ Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.Н. Яблокова. – М.: «ИФРА – М», 1996. – С. 14.

² Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18 жовтня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 496.

³ Конвенція ООН проти корупції // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49. – Ст. 2048.

⁴ Савва М.В. Коррупция и экономическая безопасность в России: социальный аспект / М.В. Савва // Альтернативы. – 2009. – № 3. – С. 148.

⁵ Вказано на спробу визначення корупції, оскільки на час написання розділу цієї книги Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» не набрав чинності у зв'язку з поверненням на доопрацювання.

У законі України Про боротьбу з корупцією під корупцією розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг¹.

А у ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції»² корупція визначається як використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей.

Відповідно до цього корупційним правопорушенням визнається умисне діяння, що містить ознаки корупції та вчинене суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення.

Для з'ясування сутності феномена корупції доцільно розглянути механізми корупції, які в основному зводяться до трьох основних варіантів:

1) взаємовигідна двостороння угода, коли в основі підкупу-продажності перебуває або пряма двостороння змова коруптора (особа, що надає незаконні переваги службовим особам державного та приватного сектора, що є суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення) та корупціонера (службовець державної, муніципальної чи недержавної організації, що наділений спеціальною владою), тобто здатністю нести юриди-

¹ Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

² Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 р. зі змінами від 23 грудня 2009 р.; зі змінами щодо визнання конституційними окремих положень (Рішення КСУ № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 р. // ВВР України. – 2009. – № 45. – Ст. 691; 2010. – № 9. – Ст. 87.

чну відповідальність за корупційне правопорушення, та якого визнано винним у вчиненні корупційного правопорушення, або ситуація, коли хабародавець (корумпатор) і хабароодержувач (корупціонер) розуміли один одного майже інтуїтивно та були взаємно зацікавлені в такій угоді;

2) вимагання службовцем хабара як додаткової винагороди;

3) ініціативний, активний підкуп службовців, у тому числі шляхом психічного й іншого впливу на них.

В сучасних умовах підкуп-продаж чиновництва характеризується такими сутнісними ознаками¹:

1) механізм ініціативного підкупу та особливо його реалізації часто поєднується з попередньою «розвідкою», що супроводжується «вторгненням» у сімейну, особисту, службову таємницю задля пошуку компромату, який розглядається як предмет шантажу, що змусить службову особу обрати між ганьбою і пропонованими благами – останнє. В механізмі реалізації такого ініціативного підкупу значну роль відіграє страх перед можливим викриттям компрометуючих даних;

2) корупціонер та корумпатор заздалегідь домовляються не про конкретні діяння, які слід вчинити за певну винагороду, а особу, яку підкупувають регулярно, надаючи певну винагороду, і вона заздалегідь не знає, які завдання та коли їй потрібно буде виконати на вимогу корумпатора. Як образно зазначає А.І. Долгова, – це «угода з дияволом», коли важко передбачити, що саме він забажає. Цікавим є той факт, що спочатку корумпатор «прив'язує» до себе клієнта подачкою. При цьому винагороди можуть бути не лише невисокими, але й знижуватися їх вартість з огляду на можливість шантажу високопоставлених чиновників з приводу того, що вони колись уже брали хабарі. Звідси походить вислів «посадити на хабар» за аналогією з наркотиком – «посадити на голку»;

¹ Криминологія: учебник для вузов / под общ. ред. А.И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2002. – С. 560.

3) найбезпечніша форма вимагання хабара полягає у запровадженні такого «правопорядку» у відомстві, регіоні, галузі, що змушує громадян сплачувати відповідні суми за вирішення тих питань, які для них є вкрай значимими й які в режимі законності вирішити практично не можливо через суперечливість, нечітку визначеність нормативних актів, переважаність кримінальної юстиції справами, вирішення яких здійснюється тривалий час, не завжди кваліфіковано й об'єктивно;

4) основними корупторами стають представники організованої злочинності, які прагнуть задовольнити не лише свої корисливі інтереси, але й впливати на політичні рішення. Внаслідок цього громадяни фактично втрачають свій державний апарат, який перестає служити платникам податків.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що комплексне розуміння поняття, витоків, походження та механізму корупції сприяє виробленню підходів у розробленні та реалізації ефективної антикорупційної політики.

? Питання для самоконтролю

1. З якими соціальними явищами, зазвичай, пов'язують витoki корупції?

2. Що слід розуміти під корупцією як правовим явищем?

3. У чому полягає економічний зміст корупції?

4. В якому нормативно-правовому документі вперше було сформульовано поняття корупції?

5. Які види корупційних діянь було закріплено у перших міжнародних нормативно-правових документах?

6. Які форми корупційних проявів знайшли своє відображення у положеннях Концепції Ради Європи від 27 січня 1999 року «Про кримінальну відповідальність за корупцію»?

7. Що розуміється під корупцією у положеннях Конвенції Євросоюзу «Про кримінальну відповідальність за корупцію»?

8. Згідно положень Конвенції ООН проти корупції, які форми корупційної поведінки відносять до корупції в публічному, а які відповідно – до корупції в приватному секторі?

9. Які ознаки вирізняють сучасну корупцію в Україні?

10. На які види розподіляються корупційні прояви в залежності від ініціатора корупційних відносин?

11. Як класифікуються корупційні правовідносини в залежності від національного складу учасників?

12. На які форми прояву розподіляється корупція за глибиною деформації правосвідомості пануючої політичної еліти?

13. Яким чином класифікується корупція в залежності від сфер суспільної діяльності, ступеня активності поведінки суб'єктів корупційного правопорушення або злочину?

14. Що слід розуміти під корупцією у формах «захоплення держави», «захоплення бізнесу», «захоплення номенклатури»?

15. Що означає корпоративна корупція?

16. Чим відрізняється поняття корупції, яке наведено у положеннях Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» та у положеннях Закону України «Про боротьбу з корупцією»?

Рекомендована література

1. Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией: учеб. пособие / А.Н. Агыбаев. – Алматы, 2003.

2. Ведерникова О.Н. Политическая коррупция за рубежом / О.Н. Ведерникова // Государство и право. – 2003. – № 3.

3. Голик Ю.В. Коррупция как механизм социальной деградации / Ю.В. Голик, В.И. Карасев. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005.

4. Гуменюк Л.Й. Соціальна ціна корупції / Л.Й. Гуменюк // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи: матеріали

Другої звітної наукової конференції (Львів, 29 лют. 2008 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2008.

5. Демичева А.В. Корупція як соціальний феномен та її оцінка громадянами: український контекст / А.В. Демичева // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 1. – С. 326–335.

6. Закалюк А.П. Соціальні передумови, причини та умови корупції в Україні / А.П. Закалюк // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 груд. 1998). – Х., 1999.

7. Закалюк А.П. Корупція, її прояви, хабарництво та інші злочини у сфері службової діяльності: кримінологічна характеристика і запобігання // Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007.

8. Конвенція ООН проти корупції // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49. – Ст. 2048.

9. Конвенція про корупцію у контексті цивільного права (ЕТ5 174) / Науково-практичний коментар Закону України «Про боротьбу з корупцією / за ред. М.І. Мельника. – К., 2003.

10. Конвенція Ради Європи про корупцію у контексті кримінального права (ЕТ5 173) від 27 січня 1999 р. / Закон України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» № 252-У від 18 жовтня 2006 р. // Голос України. – 2006. – № 215–216. – 16 листоп.

11. Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 року № 742/2006 // Урядовий кур'єр від 20.09.2006. – № 175.

12. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії / М.І. Мельник. – К.: Атіка, 2001.

13. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004.

14. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі / В.Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна. – К.: К.І.С., К., 2004. – 328 с.

15. Пилипчак С.П. Корупція у сфері приватизації та шляхи її подолання / С.П. Пилипчак // Вісник ЛІВС при НАВС. – 2003. – № 3. – С. 337–348.

16. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 року // Голос України від 18 липня 2009 року – № 132.

17. Сатаров Г.А. Коррупционные отношения: агентская модель и смежные подходы / Г.А. Сатаров // Общественные науки и современность. – 2004. – № 2.

18. Скулиш Є.Д. Суспільні трансформації та корупція: проблеми взаємозумовленості / Є.Д. Скулиш // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2006. – № 14.

19. Эксанова А.А. Подкуп как криминогенное преступление: правовая природа, квалификация и ответственность: монография / А.А. Эксанова; под ред. П.Н. Панченко. – Н. Новгород, 2001.

Розділ 2

КОРУПЦІЯ - ЯК ФОРМА ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Корупція в сучасних умовах є однією з основних загроз економічній безпеці України. Корумповані відносини все більше витісняють правові, етичні стосунки між людьми, поступово перетворюючись із аномалії у норму поведінки.

Корупція – це своєрідне дзеркало суспільства, його моральної і правової чистоти, економічного, політичного та соціального стану. Вона характеризує основні соціальні процеси, які відбуваються у державі та суспільстві, в ній знаходять своє відображення найбільш значущі для держави та суспільства проблеми.

Корупція є одним із головних чинників розмежування суспільства на дві соціальні підсистеми, які паралельно співіснують між собою (рис. 1)¹: одна з них орієнтується на правові та моральні норми, інша – на використання протиправних засобів.

Суб'єкти корупції функціонують у неофіційній системі, в якій панує владна система цінностей, свої цілі і засоби їх досягнення. З огляду на протиправність діяльності, вони не можуть «засвітити» суспільству свої корумповані відносини, оскільки у такому разі настане реакція з боку закону на їхні дії. Проте водночас, суб'єкти корупції не можуть існувати без офіційної підсистеми.

¹ Франчук В.І. Основи економічної безпеки: навч. посібник / В.І. Франчук // Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 203 с. – С. 38.

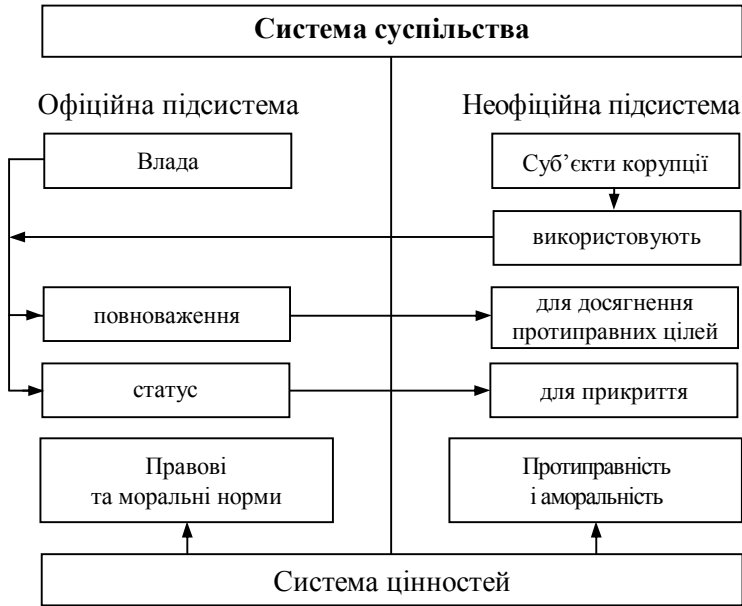

Рис. 1. Зміст корупції

Остання для них є обов'язковою передумовою встановлення корумпованих відносин: для того, щоб зловживати владою, її потрібно мати – посідати відповідну посаду в органах державної влади (місцевого самоврядування), бути наділеним певними повноваженнями, мати можливість їх офіційно використовувати. Крім того, офіційна підсистема є прикриттям неофіційної підсистеми. По-перше, суб'єкти корупції для досягнення своїх протиправних цілей використовують надані законом повноваження. По-друге, офіційний статус використовується ними для ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Корупція стала невід'ємною частиною сучасного державного і суспільного механізму, пронизуючи всі його структури та рівні. Вона уніфікує методи і форми відносин державних органів влади з представниками легального бізнесу та організованої злочинності й інтегрує їх у єдину систему тінювих (кримінальних) відносин.

Корупція – це явище, яке постійно розвивається і змінюється разом із суспільством. Цей розвиток зумовлений як розвитком самого суспільства, так і процесами, які відбуваються у корупційному середовищі.

При цьому її сутність є незмінною, змінюються лише види корупційних діянь та форми їх прояву. Зміни у структурі корупції та формі корупційних проявів водночас детермінують відповідні зміни у суспільстві.

Зв'язок між самими корупційними діяннями створює сприятливі умови для їх появи (вчинення). Так, розкрадання чужого майна з використанням службового становища дає можливість давати хабар, підробка документів дозволяє вчинити розкрадання тощо.

Таким чином, корупція як явище:

- має соціальну обумовленість (тобто є продуктом соціального життя);
- має свою соціальну вартість (тобто ціну, яку платить суспільство за існування корупції);
- здійснює суттєвий вплив на найважливіші соціальні процеси – економічні, політичні, правові та ін.;
- має історичні витоки і глобальний характер;
- є соціальним, економічним, політичним, правовим, психологічним і моральним явищем;
- має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати та видозмінюватися¹.

Як вже зазначалося вище, корупцію можна розглядати у різних аспектах: соціальному, психологічному, політичному, правовому тощо. Закцентуємо свою увагу на економічному аспекті корупції.

З економічної точки зору, корупція – це незаконний вид діяльності, що пов'язаний з використанням службового, посадового становища для одержання доходу.

¹ Франчук В.І. Основи економічної безпеки: навч. посібник / В.І. Франчук // Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 203 с. – С. 39–40.

Економічний характер корупції проявляється в тому, що корупція:

- є елементом економічних відносин і їх негативним наслідком, водночас впливаючи на їх розвиток;
- є своєрідним додатковим «податком» на бізнес, а за оцінками експертів – кожне збільшення ставки цього «податку» на один відсоток скорочує приплив прямих інвестицій в країну на п'ять відсотків;
- її рівень є одним із визначальних показників рівня економічної свободи у тій чи іншій країні;
- полягає у дискримінації підприємців органами державної влади, що може проявлятися у наступному:

1) встановленні непередбачених законодавством обмежень на здійснення окремих видів підприємницької діяльності або ж надання дозволу на їх здійснення при виконанні певних (як правило, дискримінаційних) умов;

2) примус підприємців до пріоритетного укладання договорів або першочергової поставки товарів певному колу споживачів;

3) заборона реалізації товарів з одного регіону до іншого;

4) надання окремим підприємцям пільг або інших переваг у конкуренції з іншими підприємцями тощо.

Фінансовими втратами від корупції є обсяг «неофіційних платежів», які сплачує фізична або юридична особа, для того щоб отримати певну послугу понад офіційну вартість цієї послуги, або як корупційну доплату за послугу, отриману безкоштовно. Елементами фінансових витрат від корупції є та частина економіки, що відійшла в тінь (з неї не стягуються податки) та продовжує функціонувати у тіньовій сфері в результаті різного роду корупційних зловживань.

Експерти Світового банку вважають корупцію головною економічною проблемою сучасності. За їх даними, 40 відсотків підприємців у всьому світі вимушені давати хабарі.

У щорічному рейтингу країн за рівнем корумпованості Україна посідає 146 місце. В «Індексі сприйняття корупції-2009»

(Corruption Perceptions Index), представленому міжнародною організацією «Трансперенсі Інтернешнл» («Transparency International») 17 листопада 2009 року., Україна отримала лише 2,2 з 10 можливих балів. Разом з Україною 146 позицію розділили Камерун, Еквадор, Кенія, Росія, Сьєрра-Леоне, Східний Тимор і Зімбабве.

Раніше група держав Ради Європи проти корупції (GRECO) затвердила звіт щодо виконання Україною антикорупційних рекомендацій, де з 25 рекомендацій виконано 7 та ще 18 виконано частково. Згідно з правилами процедури GRECO, упродовж 18 місяців після затвердження звіту, Україна повинна забезпечити виконання тих рекомендацій, які виконані частково, та надати відповідну інформацію до Секретаріату GRECO.

За даними Апарату РНБО України протягом 2009 року відзначалася тенденція до зменшення кількості викритих корупційних правопорушень. Боротьба з корупцією зосереджувалася на дрібних, малозначущих проступках.

За офіційними даними, корупційними діяннями державі нанесені збитки у розмірі 1621385 грн., з них відшкодовано 497010 грн. Утім, за оцінками фахівців Апарату, такі цифри не співвідносяться з реальними масштабами збитків від корупції.

Досліджуючи різні аспекти суспільних відносин через призму корумпованості владних структур, М.І. Мельник виділив низку показників, в яких проявляється корелятивний зв'язок між певними процесами, явищами тощо та рівнем, структурою і динамікою корупції.

Це, зокрема:

- рівень тінізації економіки;
- розмір неофіційних доходів населення;
- частка готівки, яка перебуває у позабанковому обігу;
- існуючі «ножиці» між обсягом та характером господарської діяльності та її офіційними результатами;
- масштаби та динаміка ведення іноземного бізнесу в країні, іноземного інвестування, надання їй іншої фінансової допомоги;

- стан із дотриманням прав і свобод людини і громадянина;
- рівень довіри громадян до влади;
- їх психологічне ставлення до корупції як явища¹.

Тіньова економіка, за твердженням М.І. Мельника, з одного боку, є наслідком корумпування суспільних відносин у сфері економіки, оскільки можливість її тінізації безпосередньо обумовлена службовими зловживаннями при прийнятті рішень щодо визначення стратегії економічного розвитку, нормативно-правового її регулювання, необхідності легалізації коштів, отриманих корупційним шляхом тощо, з іншого – є причиною їх корумпування, адже дозволяє використовувати тіньовий капітал на підкуп чиновників, стимулює розвиток інших корупційних відносин.

Влада повинна боротися з «тінню», а для цього потрібно хоча б точно оцінювати рівень цього негативного явища. В Україні таку функцію покладено на Міністерство економіки, і слід зазначити, що це відомство на власному офіційному сайті інформує громадськість про загальний стан економічної безпеки та рівень тіньової економіки включно. Але необхідно визнати, що відомчі розрахунки викликають певну недовіру, в чому можна пересвідчитись з даних наведеної нижче таблиці.

Наводячи та оцінюючи вищенаведені показники, незалежний економічний експерт Костянтин Кузнецов робить наступні висновки²:

«Помітно, що державний оптимізм стосовно економічних загроз з боку тіньових операцій значно зріс у 2008 р. Тоді він навіть коливався нижче критичної відмітки у 30-відсотковій межі, й це може бути окремою темою для роздумів щодо розуміння урядом економічних реалій.

¹ Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с. – С. 168.

² Кузнецов К. Криза збільшить тіньову економіку до рівня ВВП? / Костянтин Кузнецов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/499bd4b24a43f/>

Помітно також, що у період з 2003 до 2007 рр. показник тінізації економіки в один й той же рік не співпадає сам із собою!? Наприклад, розбіжність 2003 р. становить 11 відсоткових пунктів, у 2004 році – 8; 2005 р. – 4; 2006 – 5. Це свідчить про те, що навіть у такому простому питанні, як підготовка звітних документів, у чиновників немає чіткості!».

Таблиця

**Показники рівня тіньової економіки,
обраховані Міністерством економіки України*
(відсотків від ВВП)**

Назва відомчого документа	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Тенденції тіньової економіки в Україні за I півріччя 2008 р.	–	27	28	30	29	26 (1 півріччя)	28 (1 півріччя)
Стан економічної безпеки України в I півріччі 2008 р.	–	–	–	–	–	26 (1 півріччя)	28 (1 півріччя)
Тенденції тіньової економіки в Україні за I півріччя 2007 р.	45	38	36	33	30	30 (1 півріччя)	–
Тенденції тіньової економіки в Україні за 2007 р.	–	31	31	34	34	32	–

* *Граничний рівень для такого показника у цілях економічної безпеки для держави не повинен перевищувати 30% від ВВП.*

К. Кузнецов же зазначає, що експерти, які проаналізували стан справ у 84 країнах з перехідною економікою, стверджують, що підвищення на один пункт індексу, який оцінює жорсткість регуляторної політики у тій чи іншій країні, призводить до 10-відсоткового збільшення обсягу тіньової економіки. Спробуємо застосувати це припущення для України. Індекс свободи українського бізнесу 2002 р. за даними *Heritage* становив 55, а у 2007 р. – 44 (погіршення на 11 пунктів індексу). ВВП України у 2002 р. дорівнював 229 мільярдів доларів. Якщо припустити, що обсяг тіньової економіки у цей рік становив 45% від ВВП, використовуючи дані Мінекономіки, які на цю дату приблизно співпадають з міжнародною оцінкою, отримуємо 103 мільярди доларів.

Негативний вплив від погіршення регуляторного середовища з 2002 по 2007 рр., як було зазначено, становить 11 пунктів і дає зростання на 110% для обсягу тіньового сектора. Використовуючи ці дані, визначаємо, що 2007 р. обсяг тіньової економіки становив приблизно 216 мільярдів доларів і, відповідно, 60,2% ВВП України (2007 р. ВВП України становив 359 мільярдів доларів).

Дослідження професора Фрідріха Шнайдера (університет Лінц, Австрія), яке було проведено 2007 р. з використанням методів *DYMIIC* та Оцінки грошового обігу, свідчать, що Україна у 2004 році мала тіньову економіку в обсязі 54,9%, а у 2005 – 55,3% ВВП. Тому, оцінка у 60% ВВП для 2007 р., що наведена вище, не виглядає такою фантастичною¹.

Основними сферами, де тіньова економіка в нашій країні має найбільше поширення за даними Мінекономіки у 2007 р. є:

- сільське господарство (48,7% від валової доданої вартості (ВДВ) галузі);
- будівництво (35% ВДВ) за рахунок корупційних та непрозорих схем розподілу земельних ділянок під будівництво,

¹ Кузнецов К. Криза збільшить тіньову економіку до рівня ВВП? / Костянтин Кузнецов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/499bd4b24a43f/>

зростання цін на будівельні матеріали, наявність значної кількості фірм-посередників);

- видобування вуглеводів (33%);
- деревообробка (28%);
- сфера діяльності з нерухомістю (26%);
- торгівля автомобілями (19%);
- легка промисловість (19%);
- нафтопереробна промисловість (19%);
- рибна промисловість (18%);
- хімічна промисловість (18%);
- оптова торгівля (13%).

Щодо розміру неофіційних доходів населення та частки готівки, яка перебуває у позабанковому обігу, то М.І. Мельник наводить такі цифри:

- У середині 90-х років близько 55% діяльності приватних фірм припадало на сферу тіншової економіки.

- У 1992 р. приватні експортери 25% операцій здійснювали поза межами легальної економіки, а у березні 1994 р. ця частка збільшилась до 75%. У державних торговельних фірм частка неофіційної діяльності за той же період зросла від менш як 10% до приблизно 50%.

- За офіційним визнанням керівництва держави, частка тіншової економіки в Україні фактично зрівнялася з офіційною і становить 45–60%. Тіншова економіка обходиться нам у 10–12 млрд гривень.

- За даними Фонду «Інтелектуальна перспектива» та Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, які провели опитування громадян України на тему тіншової зайнятості населення, 45% опитаних працюють в «тіні».

- За підрахунками фахівців, сукупний тіншований капітал українських громадян на даний час дорівнює приблизно \$40 млрд.

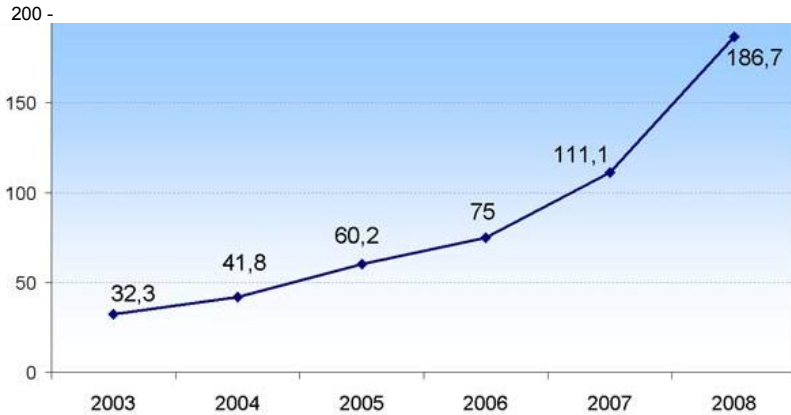
- Поза банківським обігом перебуває близько половини грошової маси.

- За оцінками експертів, нелегальний внутрішній валютний обіг в Україні сягає близько \$12 млрд.

- Мінімальна сума вільно конвертованої валюти, незаконно вивезеної за межі країни і покладеної на рахунки в іноземних банках, оцінюється в \$20 млрд¹.

Оцінюючи вищенаведені цифри, слід відзначити, що вони наводились в 2004 році, і формально є дещо застарілими. Разом з тим, на нашу думку, є підстави вважати, що вони істотно не різняться з сучасними показниками. Більше того, експерти припускають, що ці показники лише погіршуються.

К. Кузнецов наводить такі показники сучасного становища щодо частки готівки, яка перебуває у позабанковому обігу:

Готівка поза банками (на кінець року, млрд грн.)

«Ножіці» (суттєва різниця) між обсягом та характером господарської діяльності та її офіційними результатами М.І. Мельник ілюструє за допомогою таких даних:

- Згідно з визнанням керівництва Фонду державного майна України, за станом на 1997 р. було продано державної влас-

¹ Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – С. 168–169.

ності на 120 млрд гривень. З них надійшло у державний бюджет менше 1 млрд грн.

- Про корисливі зловживання з боку службових осіб державних органів свідчить, зокрема, факт незаконної, по суті, безкоштовної передачі одній з комерційних структур у Криму майна державного підприємства «Бахчисарайський винний завод» вартістю понад 13 млн. гривень (приблизно 2,5 млн. доларів США) під виглядом реструктуризації. А акціонерне товариство «Прикарпаття», вартість основних фондів якого становила 15 млн. доларів, було викуплено за 3 млн. доларів.

- За даними правоохоронних органів, третина реального обороту коштів «Укрзалізниці» станом на 2000 р. проходила через «кишенькові» фірми за алгоритмом «взаємозаліки через бартер дисконт-відкат». Як зазначалося на засіданні Ради національної безпеки і оборони, яке відбулося 11 квітня 2000 р. і було присвячено питанням функціонування залізничного транспорту України, керівництво «Укрзалізниці» необґрунтовано встановлювало різні коефіцієнти знижок на тарифи. Інколи розмір тарифу дорівнював або був нижчим за собівартість перевезення. Для транзитних вантажів нерідко встановлювались такі самі тарифи, що діють в межах України. Як наслідок: лише у 1999 р. на залізницях України отримано «живими» грошима за внутрішні вантажні перевезення лише 22,5% від вартості цих послуг, а з врахуванням транзиту – 34,4%. В Росії цей показник становив 76%, у Білорусі – 94%, а у Латвії – 100%¹.

В цьому аспекті не можна не згадати ситуацію навколо «Криворіжсталі». Більш ніж 93% акцій «Криворіжсталі» за 2,3 мільярди гривень 14 червня 2004 року придбав «Інвестиційно-металургійний Союз», проте втратив підприємство вже наступного року. Кабмін скасував рішення про приватизацію комбінату 12 лютого 2005 року, Фонд державного майна – 15 лютого. Зрештою, 22 квітня 2005 року Господарський суд міста

¹ Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с. – С. 169–170.

Києва скасував рішення щодо результату конкурсу та договір купівлі-продажу «Криворіжсталі». У судах вищої інстанції ІМС оскаржити це не вдалося, і 11 червня уряд визнав договір купівлі-продажу недійсним. А 24 жовтня 2005 р. новим власником «Криворіжсталі», за конкурсом, стала «Mittal Steel Germany GmbH». 28 жовтня переможець уклав з ФДМУ договір купівлі-продажу. За 93,2% акцій Україна отримала 24,2 мільярди гривень (вдесятеро більше, ніж рік назад).

На *масштаби та динаміку ведення іноземного бізнесу в країні, іноземного інвестування, надання іншої фінансової допомоги* впливає цілий комплекс факторів (політична нестабільність, відсутність чітко визначеної ідеології і стратегії економічних реформ, несприятливий податковий клімат тощо). Однак однією з основних причин низької бізнесової та іншої активності іноземних підприємців, міжнародних організацій в тій чи іншій країні є високий рівень корумпованості чиновників, який перешкоджає ефективному веденню такими суб'єктами справ у цій країні, зводить нанівець фінансову допомогу, яка використовується не в суспільних, а переважно приватних та групових інтересах корумпованих чиновників. Про залежність надходження зовнішніх інвестицій від рівня корумпованості національної влади йшлося при розгляді питання про соціальну ціну корупції. Тут же слід зазначити, що за даними соціологічних досліджень корумпованість чиновників визнана західними експертами третім за значущістю (після недосконалості податкової системи і неналежного рівня захисту іноземних інвестицій) чинником, що негативно впливає на ведення іноземного бізнесу в Україні.

Стан захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо пов'язаний із дотриманням посадовими та службовими особами владних структур законодавства при здійсненні ними своїх повноважень.

Соціологічні дослідження свідчать про вкрай незадовільну оцінку громадянами ситуації, яка склалася в Україні щодо стану із захистом їх конституційних прав. За результатами

опитування, проведеного в січні – лютому 2000 р., лише 0,9 респондентів вважають, що права людини в Україні повністю дотримуються; 18,4% опитаних погодилися з тим, що вони дотримуються певною мірою; найбільше – 75,9% респондентів – заявили, що права людини зовсім не дотримуються або не дуже дотримуються.

Характер ставлення громадян, соціальних інститутів до корупції, оцінка її небезпечності та визначеності рівня корумпованості владних структур як соціальний індикатор корупції має значною мірою емпіричний характер, оскільки відображає рівень поінформованості громадян та інших суб'єктів про конкретні факти корупції, особисту участь або участь рідних, близьких чи знайомих у корупційних відносинах.

Результати багатьох соціологічних досліджень свідчать про те, що серед населення України переважає думка про великі масштаби корупції в країні. З цього приводу М.І. Мельник наводить наступні дані:

- Проведеним на початку 2000 р. соціологічною службою УЦЕПД дослідженням встановлено досить тривожний у політичному, кримінологічному та психологічному відношенні факт: абсолютна більшість респондентів-громадян України вважає, що вірусом хабарництва вражені майже всі державні чиновники та службовці інших сфер. Своє переконання в тому, що різного роду службовці беруть хабарі, висловили 89,3% опитаних. 11,5% із них вважають, що хабарі беруть майже всі службовці, 49,1 – багато хто, 28,7% – деякі з них. І лише 2,4% опитаних вважають, що ніхто в Україні не бере хабарів. При цьому таке твердження не є голослівним, а базується на поінформованості респондентів про конкретні корупційні діяння. Так, 60,5% із них зазначили, що вони знають конкретні випадки, що траплялися із знайомими їм людьми, коли з метою реалізації своїх законних прав їм доводилось давати хабарі службовим особам органів державної влади.

Дещо менше (47,5%) опитаних знають про конкретні випадки, що траплялися з їх знайомими, коли останнім, для того,

щоб домогтися рішення, що суперечить закону, доводилось вдаватися до давання хабара.

Аналогічними є результати опитування, проведеного в березні 2002 р.

- За даними соціологічного дослідження (загальнонаціонального опитування), яке проводилося в Україні у 2003 р. на замовлення програми «Партнерство за прозоре суспільство», 60% опитаних громадян України переконані, що корупційні процеси мають дуже широке розповсюдження в українському суспільстві, ще 26% опитаних зазначили, що такі процеси є досить поширеними.

- Більшість громадян України (62% опитаних) вважають, що за останніх п'ять років спостерігається тенденція до зростання поширення корупції.

- Той факт, що корупція сприймається населенням як належне явище, відзначається деякими фахівцями як показник надзвичайної її поширеності на всіх рівнях суспільства¹.

Оцінюючи вищенаведені цифри та факти, хочемо ще раз наголосити, що вони наводились в 2004 році, і формально є дещо застарілими.

Разом з тим, на нашу думку, є підстави вважати, що ситуація щодо поширення корупції в суспільстві та її негативного впливу на економічну безпеку держави за останні роки істотно не покращилась.

Відтак корупція є однією із найкритичніших загроз стабільності суспільного розвитку України і її національній безпеці.

До *економічних наслідків* варто також віднести:

– зменшення податкових надходжень і ослаблення бюджету, що спричиняє втрату державою фінансових важелів управління економікою, загострення соціальних проблем через невиконання бюджетних зобов'язань;

¹ Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – С. 170–173.

- порушення конкурентних механізмів ринку, оскільки часто у вигравші виявляється не той, хто конкурентоспроможний, а той, хто зміг отримати переваги за хабарі, що знижує ефективність ринку і дискредитує ідеї ринкової конкуренції;

- неефективне використання бюджетних коштів, зокрема, при розподілі державних замовлень і кредитів, що посилює бюджетні проблеми держави,

- підвищення цін для споживачів товарів та послуг за рахунок корупційних «накладних» витрат;

- втрата довіри агентів ринку до спроможності влади встановлювати і дотримуватися чесних правил ринкової гри, що погіршує інвестиційний клімат, загострюють проблеми спаду виробництва, оновлення основних фондів;

- розширення масштабів корупції в неурядових організаціях (на фірмах, підприємствах, в громадських установах), що призводить до зниження ефективності їх діяльності, а, отже, й до зниження ефективності економіки держави в цілому.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що економічні збитки від корупції ведуть до послаблення економічного розвитку та формують неефективну економіку, відлякують інвесторів та платників податків. Збільшення витрат на підприємницьку діяльність стимулює відтік бізнесу в тіньову сферу. Зростаюча конкуренція за капітал на світовому ринку, збільшення конкуренції та зменшення розмірів прибутків ставить корумповані держави на місце аутсайдерів на світовому ринку.

? Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність і механізми виникнення та розповсюдження корупції.

2. В чому полягає економічний характер корупції?

3. Які основні форми корупції та які її можливі наслідки?

4. Якими є основні показники поширення корупції в Україні?

5. Назвіть основні сфери, де тіньова економіка в нашій країні має найбільше поширення.

6. Назвіть та охарактеризуйте основні економічні наслідки корупції.

Рекомендована література

1. Основи економічної безпеки: підручник / [О.М. Бандурка, В.С. Духов, К.Я. Петрова, І.М. Черв'яков]. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.

2. Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією, підготовлений секретаріатом ООН. – А/СОНФ. 169. – М.–К., 1995. – 360 с.

3. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 квітня 1995 р. із змінами від 3 квітня 1997 р., 5 лютого 1998 р., 2 березня 1999 р., 5 травня 1999 р., 23 березня 2000 р., 11 липня 2002 р., 12 вересня 2002 р., 15 травня 2003 р., 3 березня 2005 р., 23 лютого 2006 р., 1 грудня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266; 1997. – № 19. – Ст. 136; 1998. – № 26. – Ст. 149; 1999. – № 16. – Ст. 97; 1999. – № 26. – Ст. 213; 2000. – № 24. – Ст. 185; 2002. – № 40. – Ст. 289; 2002. – № 43. – Ст. 315; 2003. – № 29. – Ст. 233; 2005. – № 16. – Ст. 263; 2006. – № 32. – Ст. 272; 2007. – № 9. – Ст. 67.

4. Кузнецов К. Криза збільшить тіньову економіку до рівня ВВП? / Костянтин Кузнецов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/>

5. Мельник М.І. Корупція: проблема визначення сутності і поняття / М.І. Мельник // Вісник Академії правових наук України, 1998. – № 2. – С. 182.

6. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.

7. Предборський В.А. Економічна безпека держави: монографія / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

8. Франчук В.І. Основи економічної безпеки: навч. посібник / В.І. Франчук. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 203 с.

Розділ 3

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ ТА ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ, ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

3.1. Підстави адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, за чинним законодавством України

У Законі України «Про боротьбу з корупцією», як вже зазначалось, під корупцією розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг¹. У примітці до статті 1 Закону України «Про боротьбу з корупцією» наголошується, що під діяльністю осіб, уповноважених на виконання функцій держави, слід розуміти і діяльність посадових осіб місцевого самоврядування, що спрямована на здійснення повноважень місцевого самоврядування.

Не пояснюючи, які ж особи «уповноважені на виконання функцій держави», у статті 2 цього Закону законодавець лише перераховує суб'єктів адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення: державні службовці; Прем'єр-міністр

¹ Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри; народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад; посадові особи місцевого самоврядування; військові посадові особи Збройних Сил України та інших військових формувань (крім військовослужбовців строкової служби).

Таким чином, відбувається ототожнення цих двох понять, з чим не можна погодитися, оскільки поняття «особи, уповноважені на виконання функцій держави» є значно ширшим і охоплює всіх осіб, які в той чи інший спосіб представляють інтереси держави, включаючи службовців державних органів, підприємств, установ та організацій.

Тому, враховуючи особливості адміністративно-правового статусу посадових осіб державних органів, установ та державних підприємств, вбачається за доцільне віднести їх до категорії державних службовців і визнати суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення. Тим більше, що такий підхід вже застосований до керівників міністерств і відомств, державних підприємств, установ та організацій чи їх структурних підрозділів у разі виявлення чи отримання ними інформації про вчинення підлеглим корупційного діяння або порушення спеціальних обмежень, і закріплений в ст. 10 Закону України «Про боротьбу з корупцією».

Такий підхід щодо розширення кола суб'єктів відповідальності за корупцію спостерігається і в новому Законі України «Про засади запобігання та протидії корупції», який вводиться в дію з 1 січня 2011 року.

До особливостей адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення можна віднести:

особливу підставу: юридичний склад корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією;

особливості самого юридичного складу корупційних правопорушень: чітко виражені родовий (державний порядок і встановлений порядок управління) і безпосередній (нормальна

діяльність осіб, які виконують функції держави) об'єкти посягання; матеріальний склад характерний для корупційних діянь, а формальний склад – для інших правопорушень, пов'язаних з корупцією; спеціальний суб'єкт (державні службовці, депутати всіх рівнів); вина тільки у формі прямого умислу;

більш жорсткі санкції (штраф від 15 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);

існування поряд з адміністративною відповідальністю інших видів юридичної відповідальності та правових заборон¹.

Адміністративні стягнення є різновидом юридичної відповідальності, конкретним проявом адміністративного примусу.

Підставою для адміністративної відповідальності є вчинення протиправних дій чи бездіяльності, які є складовою частиною адміністративного правопорушення.

Адміністративну відповідальність за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, необхідно також розглядати і як правовий обов'язок порушника дати відповідь перед судом щодо своїх неправомірних дій і понести за це певне покарання.

Водночас, за своїм змістом – це своєрідні правовідносини між органами (посадовими особами), що ведуть боротьбу з корупцією, здійснюють провадження у справах про такі правопорушення і застосовують заходи адміністративної відповідальності, та особами, яких визнано винними у вчиненні цих правопорушень.

Як зазначалось вище, адміністративна відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, реалізується шляхом застосування до винних осіб адміністративних стягнень. Правом застосування цієї міри адміністративної відповідальності наділені суди.

¹ Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.В. Терещук. – Одеса, 2000. – 20 с.

Поняття адміністративного правопорушення та його юридичного складу нерозривно пов'язані між собою. Адміністративне правопорушення – це конкретне діяння (факт, явище, подія), що відбулося (мало місце) у реальній дійсності, а склад адміністративного правопорушення – це абстрактний опис діяння (події, факту, явища).

Склад – це опис діяння в законі. Опис ще не вчиненого, а тільки передбачуваного чи можливого діяння. Для такого опису використовують лише юридично значущі ознаки, які характеризують діяння правопорушення¹. Таким чином, під складом адміністративного правопорушення розуміють встановлену адміністративним законодавством сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння вважається адміністративним правопорушенням².

Саме за допомогою складу адміністративного делікту, який конструюється на основі чотирьох взаємопов'язаних елементів, відображаються суттєві ознаки реальних явищ – протиправних дій. Їх перелік є необхідною і достатньою підставою для кваліфікації діяння як адміністративного делікту. Реальна протиправна дія лише тоді вважається деліктом, коли вона матиме всі його ознаки; відсутність однієї з ознак свідчить про відсутність юридичного складу делікту в цілому³.

Вчинене адміністративне правопорушення є фактом реальної дійсності, що характеризується багатьма ознаками. Як зазначалось, не всі з них мають юридичне значення чи є конструктивними ознаками. Відповідно, склад окремого виду адміністративних правопорушень є певною мірою абстрактною конструкцією, що відображає істотні властивості реальних явищ, тобто

¹ Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 256 с. – С. 43.

² Гладун З.С. Адміністративне право України: навч. посібник / З.С. Гладун. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 579 с. – С. 135.

³ Остапенко О.І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку: монографія / О.І. Остапенко. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ, 1995. – 312 с. – С. 175.

визначених адміністративним законодавством протиправних дій. Законодавцем відібрано лише найбільш істотні з ознак, які й утворюють зазначену абстрактну конструкцію – юридичний склад певного виду адміністративних правопорушень. Перелік законодавчо закріплених в ньому ознак є необхідною та достатньою підставою для кваліфікації діяння як відповідного адміністративного правопорушення. Тобто, закріплення цієї конструкції законодавчо служить одній меті – надати можливість відповідним державним органам належним чином кваліфікувати певне коло протиправних діянь. У свою чергу, вчинення особою діяння, яке містить всі ознаки юридичного складу конкретного адміністративного правопорушення, є фактичною підставою притягнення цієї особи до відповідальності і застосування до неї адміністративних стягнень.

Слід вказати на органічну єдність зовнішньої протиправної діяльності винної особи та усвідомлення нею такої діяльності. Об'єктивні та суб'єктивні чинники правопорушення завжди дуже тісно пов'язані між собою, їх дослідження дає можливість з'ясувати, що конкретно є об'єктом діяльності правопорушника, їх зовнішні прояви, охарактеризувати суб'єкта правопорушення та його психічне відношення до протиправного діяння. Саме тому юридичний склад правопорушення сконструйовано як сукупність чотирьох елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони складу.

Отже, юридичний склад адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, також передбачає наявність чотирьох взаємообумовлених і взаємопов'язаних елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони.

Конкретні юридичні склади корупційних правопорушень та відповідальність за них передбачені статтями 1, 5-11 Закону України «Про боротьбу з корупцією», в яких описані конкретні прояви протиправної поведінки, що включають об'єктивні і суб'єктивні ознаки, а також межі караності (відповідальності). Поведінка осіб, уповноважених на виконання функцій держави, яка не заборонена нормами, що містяться в зазначених статтях,

не має юридичного значення при застосуванні Закону України «Про боротьбу з корупцією».

Розглянемо загальноправові ознаки елементів юридичних складів адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Як відомо, загальним об'єктом адміністративних правопорушень є суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління, врегульовані нормами права й охороняються мірами адміністративної відповідальності¹.

Отже, як родовий об'єкт адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, можна визначити більш однорідну групу суспільних відносин, що є невід'ємною і самостійною частиною загального об'єкта, тобто самостійною частиною певного цілого. Таким чином, родовим об'єктом цих правопорушень виступають суспільні відносини, пов'язані з чіткою правовою регламентацією діяльності державних органів, служб і осіб, уповноважених на виконання функцій держави, забезпечення гарантій прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Видовий об'єкт адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією (як різновид родового об'єкта), утворюють спільні для ряду правопорушень цієї групи суспільні відносини. Так, законодавцем встановлено адміністративну відповідальність за окремі порушення законів України «Про боротьбу з корупцією»² та «Про державну службу»³.

Адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, завжди завдає шкоди певному виду суспільних відносин. Саме останні виступають безпосереднім об'єктом окремих з цих правопорушень. Кожному конкретному корупційному правопорушенню відповідає безпосередній об'єкт (залежно від змісту

¹ Адміністративне право України: посіб. для підготов. до іспитів / [Г.Г. Забарний, Р.А. Калюжний, О.В. Терещук, В.К. Шкарупа]. – К.: вид. Паливода А.В., 2001. – 194 с. – (Бібліотечка студента). – С. 190–194. – С. 99.

² Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34, ст. 266.

³ Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

функціональної діяльності окремих посадових осіб. Це, наприклад, встановлений порядок надання інформації юридичним і фізичним особам (п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією») або порядок сприяння цим особам у здійсненні ними підприємницької діяльності (п. «а» ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією») та ін.

Для окремих правопорушень, пов'язаних з корупцією, невід'ємною складовою об'єкта є предмет посягання, в якості якого можуть виступати окремі подарунки, гроші, цінні папери, матеріальні цінності та інші предмети.

Загальновідомо, що об'єктивну сторону юридичного складу адміністративного правопорушення визначають як систему передбачених адміністративно-правовими нормами ознак, що характеризують зовнішню сторону проступку. Отже, з об'єктивної сторони правопорушення, пов'язані з корупцією, характеризуються активними протиправними діями (наприклад, зайняття підприємницькою діяльністю, неправомірне втручання у діяльність окремих державних органів та ін.), а також можуть вчинятися у формі протиправної бездіяльності (наприклад, неподання відомостей про відкриття валютних рахунків, невжиття заходів щодо боротьби з корупцією, нескладення протоколу та ін.).

Конкретні форми прояву корупційних діянь та правопорушень, пов'язаних з корупцією, досить різноманітні – залежно від виду того чи іншого правопорушення. Наявність протиправного корупційного діяння є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. Інші ж ознаки є факультативними. Так, невиконання вимог ч. 2 ст. 6 Закону України «Про боротьбу з корупцією», а саме: неповідомлення податкової служби про відкриття валютного рахунку особою, уповноваженою на виконання функцій держави, тягне за собою адміністративну відповідальність без урахування наявності факультативних ознак. Винна особа підлягає відповідальності за сприяння фізичним чи юридичним особам у здійсненні ними підприємницької, зовнішньоеконо-

мічної, кредитно-банківської та іншої діяльності, а також в одержанні ними субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг (п. «а» ч. 1 та п. «а» ч. 3 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією») за умови використання нею свого службового чи посадового становища з метою незаконного одержання за це матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Сприяння підприємницькій діяльності може полягати, наприклад, у діях, спрямованих на одержання підприємцем ліцензії, сертифіката в обхід встановленого законодавством порядку, в допомозі у реєстрації чи перереєстрації фірми, товариства тощо, у передачі споруд, обладнання, в організації технічного забезпечення (засобами транспорту, зв'язку), в інформаційному (комп'ютерному) обслуговуванні підприємця, прийнятті нормативно-правового акта, що забезпечує більш вигідне освоєння ринків збуту товарів і надання послуг.

Слід зазначити, що під іншою діяльністю, передбаченою п. «а» ч. 3 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією», необхідно розуміти, зокрема, діяльність у сфері приватизації, організації виборчого процесу, юридичної реєстрації політичних партій чи об'єднань громадян, відзначення державними нагородами, присвоєння почесних та спеціальних звань, визначення правового статусу певних груп державних службовців, здійснення паспортного контролю, спеціального страхування, а також епізодичну господарську діяльність різних фондів, об'єднань тощо.

Сприяння фізичним чи юридичним особам у здійсненні зазначених видів діяльності, не пов'язане з використанням свого службового або посадового становища (наприклад, шляхом консультацій), не визнається правопорушенням, передбаченим п. «а» ч. 1 чи п. «а» ч. 3 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією».

Для осіб, уповноважених на виконання функцій держави, закон не встановлює обмежень щодо вкладення коштів у акціонерні товариства, тримання акцій та одержання дивідендів як рядовими акціонерами. Ця діяльність відповідно до Закону

України «Про підприємництво»¹ та Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок»² не вважається підприємництвом і тому не тягне відповідальності за корупційне правопорушення.

За змістом п. «б» ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією» під виконанням роботи на умовах сумісництва слід розуміти виконання працівником крім основної ще й іншої оплачуваної роботи незалежно від укладення трудового договору. Не визнається сумісництвом, в розумінні Закону України «Про боротьбу з корупцією», наукова, викладацька, творча діяльність, а також медична, ветеринарна практика. Однак, із введенням у дію з 1 січня 2011 року Закону України «Про заходи запобігання та протидії корупції», такі дії будуть визнаватися корупційними у випадку здійснення такої діяльності у робочий час.

Особам, уповноваженим на виконання функцій держави, забороняється входити як самостійно, так і через представників чи підставних осіб до складу правлінь чи інших виконавчих органів підприємств, кредитно-фінансових установ, господарських товариств, організацій, спілок, об'єднань, кооперативів тощо, які здійснюють підприємницьку діяльність. Не може визнаватися правопорушенням, пов'язаним із корупцією, також входження такої особи до редакційних колегій періодичних видань (газет, журналів), різного роду журі, консиліумів, навіть за умови, що ця особа одержує за цю діяльність винагороду, оскільки зазначені органи створюються з метою розвитку науки, культури, мистецтва, вдосконалення медичної практики.

Вирішуючи питання щодо винності особи в ненаданні, затриманні або наданні недостовірної чи неповної інформації (п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією»), належить враховувати, що особа, уповноважена на виконання функцій держави, вправі відмовити в наданні інформації або

¹ Про підприємництво: Закон України від 07.02.1991 р. № 698-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 02.04.1991. – 1991. – № 14. – С. 168.

² Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. – № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

надати її в неповному обсязі у випадках, коли вона: є державною таємницею; є конфіденційною; стосується особистого життя людини, містить лікарську, комерційну таємницю чи таємницю грошових вкладів, телефонних розмов; є власністю організації; а також коли її розголошення порушить права людини на справедливий і об'єктивний розгляд справи в суді, створить загрозу її життю, здоров'ю, зашкодить оперативним заходам, розслідуванню чи дізнанню.

Правопорушенням, передбаченим п. «б» ч. 3 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією», визнається будь-яке неправомірне втручання посадової особи в діяльність іншої посадової особи чи державного органу з метою перешкодити виконанню ними своїх повноважень. Під втручанням слід розуміти умовляння, шантажування, залякування, погрози, заяви про розголошення відомостей, що компрометують особу тощо.

У випадках, коли особа, уповноважена на виконання функцій держави, допустила порушення будь-якого спеціального обмеження, передбаченого ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією», і при цьому незаконно одержала матеріальні блага, послугу, пільгу або іншу перевагу, таке діяння слід розглядати як корупційне і кваліфікувати тільки за ч. 2 ст. 1 та застосовувати стягнення відповідно до ст. 7 Закону України «Про боротьбу з корупцією».

Коли протиправні дії особи містять ознаки, передбачені і Законом, і КУпАП чи будь-яким іншим нормативно-правовим актом, що передбачає адміністративну відповідальність, дії винного необхідно кваліфікувати за відповідними статтями цих нормативно-правових актів із застосуванням положень ст. 36 КУпАП.

Отже, корупція за своїми діями може бути як простою, так і складною. Просте корупційне діяння – це одноактна дія чи бездіяльність (наприклад, подання неправдивих відомостей про доходи особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або невжиття керівниками заходів для припинення корупційного діяння).

Складне корупційне діяння утворює різні склади адміністративних правопорушень. Одним з них є корупційне діяння з двома різними діями (наприклад, невжиття керівниками заходів для припинення корупційного діяння та неповідомлення про його вчинення будь-якого з державних органів, зазначених у пунктах «а» і «б» статті 4 Закону України «Про боротьбу з корупцією»). В іншому випадку корупційне діяння може складатися з альтернативних дій (наприклад, зайняття підприємницькою діяльністю або виконання роботи на умовах сумісництва, крім передбачених законодавством випадків). Кожна з альтернативних дій є достатньою підставою для притягнення до адміністративної відповідальності за вказане правопорушення, пов'язане з корупцією. В той же час, особа, уповноважена на виконання функцій держави, не скоює окремого складу правопорушення, пов'язаного з корупцією, якщо вона послідовно здійснює всі зазначені в диспозиції заборонені дії.

Деякі з корупційних діянь складаються зі збірних дій. Тобто, простий склад правопорушення, пов'язаного з корупцією, як конструктивна ознака містить певну неодноразовість дій: повторність, систематичність або небезпечність (наприклад, повторне протягом року невжиття керівником державної установи заходів щодо припинення корупційного діяння підлеглим).

У багатьох випадках корупційні діяння мають ознаки тривалих правопорушень. Тобто, певна протиправна дія чи бездіяльність продовжуються безперервно шляхом невиконання вимог (наприклад, порушення заборони входити самостійно, через представника або підставних осіб до складу правління об'єднання, що здійснює підприємницьку діяльність тощо). Триваючим правопорушенням, пов'язаним з корупцією, визнається дія або бездіяльність, під час яких довгий час не виконується певний правовий обов'язок. В основі триваючого корупційного діяння лежить невиконання особою упродовж тривалого часу правового обов'язку не порушувати нормативну заборону, або, навпаки, вимога вчинити обумовлені нормою права певні дії. Для триваючих правопорушень, пов'язаних з корупцією, ха-

рактальною особливістю є безперервність здійснення правопорушення, найчастіше шляхом тривалої бездіяльності. Початком такого правопорушення слід визнати дію або бездіяльність, які тягнуть тривале порушення правової заборони або тривале невиконання обов'язку.

Корупційні діяння також можуть утворювати продовжані правопорушення. В цьому випадку вони складаються з декількох тотожних протиправних дій, пов'язаних між собою і спрямованих для досягнення загальної мети, і які в сукупності утворюють єдине адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією. Подібне правопорушення скоюється не безперервно, а відокремленими епізодами, які водночас внутрішньо тісно пов'язані між собою та виступають ланками одного ланцюга. Як приклад подібних правопорушень можна навести окремі випадки порушення вимог фінансового контролю (ст. 6 Закону України «Про боротьбу з корупцією»). Початком таких корупційних діянь слід вважати момент здійснення першого неправомірного акту, а закінченням – припинення неправомірної діяльності (фактичне закінчення) або притягнення винної особи до адміністративної відповідальності (юридичне закінчення).

Більшість адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, характеризуються формальними юридичними складами – настання шкідливих матеріальних наслідків при цьому не передбачається. В них обсяг об'єктивної сторони вичерпується переліком ознак діяння та обставин його вчинення (наприклад, порушення вимог фінансового контролю, порушення права на інформацію тощо).

Окремі ж правопорушення цієї групи, особливо корупційні діяння, характеризуються матеріальними складами (наприклад, отримання матеріальних цінностей, послуг або інших переваг).

Слід зазначити, що за ступенем суспільної небезпеки вони далеко неоднакові, як неоднакові зусилля витрачаються на їх викриття. Перші, можна сказати, «лежать на поверхні» і не потребують значних зусиль для їх викриття зі сторони органів, які

ведуть боротьбу з корупцією. Другі треба відшукувати із застосуванням усіх можливих засобів, передбачених законодавством.

Корупційне діяння вважається закінченим з моменту незаконного одержання особою матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, порушення спеціальних обмежень – з моменту вчинення зазначених у диспозиції статті дій або бездіяльності, а відповідальність за нього настає незалежно від одержання особою матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Такі ознаки об'єктивної сторони, як час та місце вчинення правопорушення для кваліфікації даної групи правопорушень, в окремих випадках мають принципове значення. Наприклад, корупційні дії вчиняються посадовою особою у публічних органах влади у робочий час. Спосіб вчинення діяння окремих з цих проступків характеризуються повторністю або іншою специфікою і має значення для правильної кваліфікації скоєного.

За загальним правилом, суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути деліктоздатні фізичні та юридичні особи, що скоїли ті чи інші правопорушення. Фізичні особи в такій якості – це осудні особи, що досягли 16-річного віку, громадяни України, іноземці та особи без громадянства.

Суб'єкти правопорушень, пов'язаних з корупцією, безпосередньо названі в статті 2 Закону України «Про боротьбу з корупцією». Водночас, аналіз чинного законодавства, що прямо чи опосередковано регулює питання боротьби з корупцією, засвідчує, що воно не тільки не визначає поняття «суб'єкти корупційних діянь», але й не дає повного переліку посадових осіб, які належать до таких категорій, як «державний службовець», або «особа, уповноважена на виконання функцій держави». Відповідно до статті 1 Закону України «Про державну службу» державна служба в Україні визначається як професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження. В законі відповідно розкривається поняття посади і

посадової особи. Проте чіткого визначення консультативно-дорадчих функцій як ознаки посадової особи чинне законодавство про боротьбу з корупцією не містить.

Необхідно також враховувати, що відповідальність за окремими нормами Закону України «Про боротьбу з корупцією» можуть нести лише спеціальні суб'єкти, а саме:

- державні службовці, які є посадовими особами;
- керівники міністерств і відомств, державних підприємств, установ та організацій чи їх структурних підрозділів;
- особи, на яких покладено обов'язок складати протоколи про вчинення корупційних правопорушень.

Крім названих осіб до суб'єктів корупційних правопорушень належать також судді, прокурори, слідчі, особи рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ, співробітники служби безпеки, посадові особи податкової адміністрації та податкової міліції, митної служби, а також працівники апарату суду, прокуратури та інших зазначених органів, уповноважені на виконання функцій держави.

Слід звернути увагу на те, що вже протягом тривалого часу в науці адміністративного права точиться дискусія щодо адміністративної відповідальності юридичних осіб. Аналізуючи положення ст. 9 КУпАП, в якій законодавцем для визначення поняття адміністративного правопорушення вжито термін «особа», не знаходимо конкретизації щодо того, які саме особи (фізичні чи юридичні) є суб'єктами адміністративних проступків. Водночас, аналіз статей Загальної частини КУпАП дає можливість зрозуміти, що йдеться лише про адміністративну відповідальність фізичних осіб. Разом з тим, на даний час в Україні діє велика кількість законодавчих актів, які встановлюють відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності у різних сферах суспільного життя. І хоча ця відповідальність не є адміністративною, аналіз її природи та порядку застосування дає підстави стверджувати, що за своєю суттю вона є саме такою.

В юридичній літературі існує думка стосовно того, що для правопорушень юридичних осіб характерним є притягнення до

індивідуальної відповідальності лише посадових осіб чи працівників господарюючого суб'єкта, що вочевидь не справляє на саму юридичну особу достатнього превентивного впливу. Шкоду, що завдається правопорушеннями юридичних осіб та отриману господарську вигоду, не можна порівняти з розміром індивідуального покарання, яке, зазвичай, є незначним, і при визначенні якого необхідно враховувати майновий стан особи. При цьому, юридична особа, яка отримує вигоду від неправомірних дій, залишається поза впливом закону. Проблема різкого зростання правопорушень і злочинів, що вчиняються корпораціями та іншими юридичними особами, в багатьох країнах світу була вирішена шляхом введення інституту відповідальності юридичних осіб не лише за вчинення адміністративних, але й кримінальних правопорушень¹.

Не вдаючись до глибинного розгляду цього цікавого і важливого питання, слід зазначити, що в програмних актах міжнародної спільноти², які визначають засади протидії корупції, – юридичні особи являються суб'єктами відповідальності за корупцію. Це стосується тих випадків, коли керівництво юридичної особи вдається до корупційних дій з метою отримання державного замовлення на виконання робіт чи надання певних послуг. Дана позиція знаходить відображення і у вітчизняному законодавстві. Так, зважаючи на наявність у Законі України «Про боротьбу з корупцією» подібної за змістом статті, а саме: пункт «г» частини 1 статті 5 (сприяти, використовуючи своє службове становище, фізичним і юридичним особам – учасникам процедур закупівель у досягненні перемоги всупереч вимогам Закону України «Про закупівлю товарів, робіт чи послуг за державні кошти») вбачається за доцільне вирішення на державному рівні

¹ Иванов Л. Административная ответственность юридических лиц / Л. Иванов // Закон. – 1998. – № 9. – С. 88–91. – С. 88.

² Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: Міжнародний документ від 27.01.1999 № ETS 173 // Відомості Верховної Ради України від 15.12.2006. – 2006. – № 50. – С. 1583, ст. 497; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: Міжнародний документ від 04.11.1999 // Відомості Верховної Ради України від 22.04.2005. – 2005. – № 16. – С. 722. – Ст. 266.

питання про створення єдиного державного банку даних про юридичних осіб, які були «замішані в корупційних скандалах», для використання цієї інформації під час здійснення відповідних перевірок перед проведенням тендерів. Подібний підхід спостерігається в указі Президента України «Про деякі заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної антикорупційної політики» від 1 лютого 2008 року № 80/2008, де юридичні та фізичні особи розглядаються як суб'єкти адміністративної та кримінальної відповідальності за корупційні дії¹.

Враховуючи закріплені у Цивільному кодексі України поділ юридичних осіб на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права, доходимо висновку, що суб'єктами правопорушення юридичної особи можуть бути переважно юридичні особи приватного права. Державні органи та органи місцевого самоврядування, тобто юридичні особи публічного права не виступають суб'єктами правопорушень юридичних осіб, за винятком, напевно, бюджетних правопорушень.

Суб'єктивна сторона адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, полягає в психічному ставленні суб'єкта до вчиненого ним корупційного діяння і є однією з обов'язкових ознак юридичного складу.

Психічне, тобто внутрішнє, ставлення суб'єкта корупційного правопорушення до скоєного ним діяння дає можливість необхідною мірою розкрити психологічний механізм корупційного правопорушення, з'ясувати ступінь його суспільної небезпеки. Вина є основною і обов'язковою ознакою, яка характеризує суб'єктивну сторону складу адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. Відповідно до ст. 9 КУпАП, відсутність у діянні особи вини свідчить про відсутність у ньому суб'єктивної сторони, тобто, одного з елементів юридичного складу адміністративного правопорушення в цілому. На думку

¹ Про деякі заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної антикорупційної політики: Указ Президента України від 01.02.2008 р. № 80/2008. – Офіційний вісник Президента України від 21.02.2008. – 2008. – № 5. – С. 12. – Ст. 184.

В.К. Колпакова, під «...провиною правопорушника варто розуміти негативне психічне ставлення до інтересів суспільства і конкретних громадян. Такий стан свідомості засуджується державою і суспільством»¹.

Суб'єктивна сторона корупційних правопорушень характеризується прямим умислом: винувата особа усвідомлює суспільну небезпечність і протиправність свого діяння, передбачає його шкідливі наслідки і бажає його вчинити. Для деяких складів корупційних правопорушень характерні мотив і мета.

Як відомо, вина є елементом юридичного складу правопорушення і складається з двох форм: умислу та необережності. Жодне з корупційних правопорушень не вчинюється з необережності.

З огляду на ст. 10 КУпАП, можна зробити висновок, що адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, визнається вчиненим умисно, коли особа, уповноважена на виконання функцій держави, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. Таким чином, можна сказати, що умисел складають два основних компоненти: інтелектуальний і вольовий.

Перший виражається в усвідомленні особою, уповноваженою на виконання функцій держави, протиправності корупційного діяння та передбаченні шкідливих наслідків такого діяння. Передусім йдеться про передбачення у свідомості суб'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, певних подій, які можуть або повинні статися внаслідок корупційного діяння. Інтелектуальний компонент умислу завжди свідчить про свідоме нехтування суб'єктом корупційного діяння вимогами норм права. Державний службовець, якого призначили на певну посаду, завжди обізнаний щодо правових норм, які регулюють його поведінку. До того ж він попереджається про наявність певних обмежень. Тому посилення суб'єкта адмініст-

¹ Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. – 3-є вид. / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 752 с. – С. 284.

ративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, на незнання ним положень Закону України «Про боротьбу з корупцією» є недоречними, і не звільняє його від адміністративної відповідальності.

Другий компонент умислу – вольовий. Він полягає у бажанні настання шкідливих наслідків корупційного діяння або свідомого їх припущення. Вольовий елемент характеризує спрямованість волі суб'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. Його можна визначити як бажання або свідоме припущення настання шкідливих наслідків корупційного діяння.

Під бажанням слід розуміти прагнення до визначеної мети корупційного діяння, волю, спрямовану на досягнення передбачуваного результату. В цьому випадку можна констатувати наявність у діях суб'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, прямого наміру. Тобто, особа, уповноважена на виконання функцій держави, усвідомлює протиправність і небезпеку свого корупційного діяння, передбачає і бажає настання його шкідливих наслідків.

Свідоме припущення необхідно визначити як активне переживання, пов'язане з позитивним психічним ставленням до шкідливих наслідків корупційного діяння. Тобто, тут умисел характеризується непрямим наміром. У цьому випадку, особа, уповноважена на виконання функцій держави, усвідомлює протиправність і небезпеку свого діяння, передбачає його шкідливі наслідки і при цьому прямо їх не бажає, але свідомо допускає їх настання. Прикладом такого правопорушення є неподання або несвоєчасне подання декларації про доходи.

Відповідно до статті 11 КУпАП зазначено, що адміністративне правопорушення визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити. На наш погляд, корупційні діяння скоюються тільки

навмисно, і винна особа завжди розуміє, що її дії завдають відповідної шкоди охоронюваним нормами права суспільним відносинам.

Тому юридичним складам адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією взагалі не властиві необережні форми вини.

Слід зазначити, що здебільшого випадків вчинення корупційних діянь відбувається з корисливих мотивів (навіть тоді, коли йдеться про політичну чи вузькогрупову зацікавленість).

Безумовно, такі ознаки суб'єктивної сторони, як мета та мотив, відіграють важливу роль не тільки при здійсненні кваліфікації адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, але й при визначенні виду та розміру адміністративного стягнення, що накладається на винну особу.

3.2. Застосування адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, за чинним законодавством України

Адміністративна відповідальність за корупційні діяння, маючи певною мірою загальні ознаки юридичної відповідальності, відрізняється від інших за наступними критеріями:

- 1) за підставами її застосування;
- 2) за органами (посадовими особами), що уповноважені її застосовувати;
- 3) за колом суб'єктів, що притягаються до відповідальності;
- 4) за правовими наслідками;
- 5) за адміністративно-процесуальною процедурою її здійснення;
- 6) за видами та розмірами санкцій.

Розглянемо їх докладніше:

1) *за підставами застосування адміністративної відповідальності*. Нормативними підставами застосування, наприклад, кримінальної відповідальності є норми Кримінального кодексу України, адміністративної – норми КУпАП та інших законодавчих актів, що встановлюють адміністративну відповідальність. Фактичними підставами є: в адміністративній відповідальності факт вчинення проступку (склад адміністративного проступку), в кримінальній – конкретний склад злочину, який має більшу суспільну небезпечність.

2) *за органами (посадовими особами), що уповноважені застосовувати адміністративну відповідальність*. Рішення про застосування адміністративної відповідальності приймаються численними органами управління, які наділені правами безпосереднього застосування до винних у скоєнні правопорушень відповідних адміністративних стягнень (ст.ст. 218 – 244¹² КУпАП). Рішення у справах про корупційні правопорушення приймаються виключно судами.

3) *за колом суб'єктів, що притягаються до відповідальності*. До кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті громадяни України або іноземні громадяни, особи без громадянства, осудні особи, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1, 2 ст. 22 КК). До адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті, крім вже перерахованих, також юридичні особи та неповнолітні, які досягли 16 років, і до яких застосовуються заходи впливу, що передбачені статтею 24¹ КУпАП.

Суб'єктами корупційних правопорушень є лише ті, які названі в ст. 2 Закону України «Про боротьбу з корупцією».

4) *за правовими наслідками*. Санкції та правообмеження, що застосовуються до правопорушників при притягненні до кримінальної відповідальності більш суворіші, ніж при адміністративній відповідальності. Заходи адміністративної відповідальності, навіть якщо вони застосовуються судовими органами, не тягнуть за собою насамперед такого наслідку, як судимість.

5) за адміністративно-процесуальною процедурою притягнення правопорушників до відповідальності. Це можна пояснити тим, що корупційні правопорушення у порівнянні зі злочинами не вимагають проведення попереднього слідства.

б) за видами та розмірами санкцій – як адміністративні стягнення, так і кримінальні покарання є достатньо конкретними і, як правило, альтернативними.

Провадження у справах про адміністративні проступки має визначений перелік суб'єктів, функції та компетенція яких чітко визначені нормами КУпАП та іншими правовими актами України.

Відповідно до цього, за характером процесуального статусу суб'єктів зазначеного провадження можна поділити на три групи:

- 1) суб'єкти, що вирішують справу (суб'єкти юрисдикції);
- 2) суб'єкти, стосовно яких вирішується справа (зацікавлені суб'єкти);
- 3) допоміжні учасники провадження (незацікавлені суб'єкти).

Стаття 213 КУпАП, закріплює перелік органів (посадових осіб), що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення. До них належать:

- 1) адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад;
- 2) виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад;
- 3) районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді);
- 4) органи внутрішніх справ, органи державних інспекцій та інші органи (посадові особи), уповноважені на те цим Кодексом¹.

У даному випадку лише суд має повноваження розглядати адміністративні справи про корупційні правопорушення.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 10 черв. 2009 р.: – (відповідає офіц. текстові). – К.: вид. Паливода А.В., 2009. – 248 с. – (Кодекси України).

До його повноважень належить вирішення справ про неправомірне використання державного майна (стаття 184-1 КУпАП). Однак, ці протиправні діяння можна вважати «умовно корупційними».

Частина 2 статті 2 КУпАП говорить про те, що прийняті законодавцем адміністративно-правові норми до включення їх у встановленому порядку до КУпАП застосовуються безпосередньо. При цьому слід керуватись статтею 12 Закону України «Про боротьбу з корупцією», в якій сказано, що протокол про вчинення корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, разом з матеріалами перевірки у триденний строк з моменту його складення надсилається до районного (міського) суду за місцезнаходженням органу, який склав про це протокол. Це свідчить про виключні повноваження суду щодо розгляду адміністративних справ про корупційні діяння¹.

У контексті розгляду даного питання не можна оминати увагою і так звані «дискреційні повноваження». Корупційним фактором законодавства, яке встановлює відповідальність фізичних та юридичних осіб за вчинення певного правопорушення, є передбачена санкціями відповідних статей можливість застосування різних стягнень за одне вчинене правопорушення, а також право посадової особи чи органу, до повноважень яких віднесено накладення адміністративних стягнень, керуватись при їх накладенні не лише правовими, але й іншими обставинами, що сприяють законному розгляду справи.

Статтями 7-11 Закону України «Про боротьбу з корупцією» передбачені адміністративні стягнення за корупційні правопорушення у вигляді штрафу в розмірі від п'ятнадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у залежності від виду скоєного діяння.

¹ Йосифович Д.І. Органи, уповноважені розглядати справи про корупційні діяння, скоєні посадовими особами органів місцевого самоврядування / Д.І. Йосифович // Митна справа. – 2008. – № 4 (58), частина 2. – липень-серпень. – С. 28–31. – С. 29.

Теоретично, вищий та нижчий розміри адміністративного штрафу визначені для того, щоб мати можливість максимально врахувати ступінь вини, обставини вчиненого діяння тощо. З іншого боку, вказані розміри штрафу дають можливість посадовій особі, що притягається до відповідальності за корупційні правопорушення, вступати у так звані «договірні відносини» з правозастосовуючим суб'єктом (в даному випадку – судом).

Саме ці повноваження, які можуть здійснюватися на власний розсуд судом, мають назву «дискреційних». Можливість вибору між санкціями різного ступеня важкості, за відсутності чітких критеріїв того, коли треба застосовувати конкретну санкцію, норма права дозволяє правопорушнику «компенсувати» суду (судді) прийняття рішення щодо правопорушника із менш тяжкою для нього санкцією. Слід зазначити, що при неправомірному використанні дискреційних повноважень правозастосовуючим суб'єктом, виявити факти корупції набагато складніше, оскільки приймається цілком «законне рішення» з дотриманням встановленого процесуального порядку та законності.

Аналіз даних офіційної статистики свідчить, що достатньо велика кількість адміністративних справ про корупційні правопорушення закривається судами.

Слід також зазначити, що офіційна статистика України враховує корупційні правопорушення, які закріплені лише в Законі України «Про боротьбу з корупцією».

Постанова Пленуму Верховного суду України № 13 від 25 травня 1998 року, вказує на те, що окремі суди призначають особам, які вчинили корупційні правопорушення, штрафи в меншому розмірі, ніж передбачено Законом України «Про боротьбу з корупцією». Мають місце випадки необґрунтованого звільнення винних від адміністративної відповідальності, порушення строків розгляду справ.

Судді не завжди реагують на порушення законності при вирішенні питань, пов'язаних із притягненням громадян до

відповідальності за корупційні правопорушення, а також на факти зволікання при перевірці обставин їх вчинення, при складанні протоколів та надсиланні їх на розгляд судів¹.

До суб'єктів, що беруть участь в адміністративному провадженні у справах про корупційні діяння, слід віднести тих, які зацікавлені в прийнятті судового рішення і тих, котрі забезпечують процесуальну сторону провадження.

До зацікавлених суб'єктів адміністративного провадження слід віднести особу, яка притягається до відповідальності, потерпілого та їх законних представників (батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, адвокатів). На відміну від суб'єктів першої групи, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення (суди, судді), ніхто з представників цієї групи не користується владними повноваженнями.

Особу порушника насамперед характеризують ознаки, властиві суб'єктові проступку (вік, стать, службовий, соціальний стан, протиправна поведінка в минулому тощо), а також поведінка в трудовому колективі та в побуті, ставлення до сім'ї, колег по роботі, навчанню тощо.

Всі ці обставини мають бути встановлені органом (посадовою особою), який розглядає справу, щоб мати повну уяву про особу порушника.

Ступінь вини правопорушника залежить від її форми, в якій вчинено проступок, а також від мотиву та мети його вчинення. Зрозуміло, що вчинення правопорушення умисно відрізняється від вчинення його з необережності. У першому випадку ступінь вини порушника є вищим. Деякі правопорушення можуть бути вчинені тільки умисно. У цих випадках для визначення ступеня вини порушника має значення вид умислу – прямий чи непрямий. Якщо проступок вчинено з прямим умислом, то

¹ Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. – № 13 // Відповідальність за адміністративні правопорушення / [авт.-упоряд.: Е.Ф. Демський, О.С. Демський]. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 416 с.

ступінь вини порушника може підвищити наявність корисливого або іншого низького мотиву.

Майновий стан правопорушника також має бути врахований при застосуванні окремих адміністративних стягнень: штрафу, конфіскації, позбавлення спеціального права (наприклад, у разі застосування позбавлення права керування транспортним засобом щодо професійного водія), виправних робіт. При цьому враховується не тільки розмір заробітної плати особи, а й усі інші види її прибутку, який підлягає оподаткуванню, а також наявність або відсутність у неї утриманців.

Обставинам, які пом'якшують і обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, присвячено окремі статті КУпАП. Стаття 34 пом'якшуючими відповідальність обставинами визнає: 1) щире розкаяння винного; 2) відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди; 3) вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин; 4) вчинення правопорушення неповнолітнім; 5) вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року. Цей перелік може бути доповнений законодавством, тобто він не є вичерпним, а є відкритим. Більше того, орган (посадова особа), який розглядає справу, може визнати пом'якшуючими й обставини, не передбачені законом (наприклад, бездоганна трудова діяльність, похилий вік, наявність у правопорушника утриманців тощо).

На відміну від пом'якшуючих обставин у ст. 35 КУпАП дано повний, закритий перелік обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення. Тобто він не може бути розширений суб'єктами адміністративної юрисдикції. До таких обставин віднесено: 1) продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її; 2) повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню; вчинення правопорушення особою, яка раніше

вчинила злочин; 3) втягнення неповнолітнього в правопорушення; 4) вчинення правопорушення групою осіб; 5) вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин; 6) вчинення правопорушення в стані сп'яніння. Залежно від характеру адміністративного правопорушення орган (посадова особа), який накладає стягнення, може не визнати останню обставину обтяжуючою (наприклад, для відповідальності за порушення правил користування енергією і газом у побуті байдуже, чи вчинено їх у стані сп'яніння).

Обставини, які пом'якшують і обтяжують відповідальність, мають велике значення при накладанні стягнення. Врахування пом'якшуючих обставин дає органу (посадовій особі), який розглядає справу, право призначити стягнення ближче до мінімуму санкції статті, якою передбачено відповідальність за таке діяння, а якщо санкція альтернативна, – застосувати більш м'який вид стягнення. Крім того, в таких випадках можливе звільнення порушника від адміністративної відповідальності з передачею матеріалів справи на розгляд товариського суду, громадської організації чи трудового колективу або з оголошенням усного зауваження. Наявність же обтяжуючих обставин, навпаки, надає можливість накласти стягнення, яке дорівнює максимуму санкції статті КУпАП або наближене до цього максимуму, а за альтернативної санкції – застосувати більш суворе стягнення.

Незацікавлені суб'єкти – особи й органи, які сприяють здійсненню провадження: адвокат, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті тощо.

Адвокат чи інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, може знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, за дорученням особи, яка його запросила, і від її імені приносити скарги на рішення у справі. Його повноваження на участь у розгляді справи посвідчуються відповідним документом, який підтверджує право на надання правової допомоги.

Як свідок у справі про адміністративне правопорушення може бути викликана будь-яка особа, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, що підлягають встановленню у справі, котра розглядається. Свідок зобов'язаний з'явитися в зазначений час на виклик органу чи посадової особи, яка розглядає справу, дати правдиві пояснення, повідомити все відоме йому у справі й відповісти на поставлені запитання.

Експерт призначається органом (посадовою особою), який розглядає справу у разі, коли виникає потреба в спеціальних знаннях. Він зобов'язаний з'явитися на виклик і дати об'єктивний висновок з поставлених перед ним питань. Експерт має право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку, з дозволу зазначеного органу (посадової особи) ставити особі, яка притягається до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи, бути присутнім при розгляді справи.

Інші (перекладачі, поняті) – потрібні для закріплення доказів або забезпечення необхідних умов адміністративного провадження.

Перекладач, який також призначається в разі необхідності органом (посадовою особою), що розглядає справу, зобов'язаний з'явитися на виклик останнього і зробити повно і точно доручений йому переклад.

До цієї групи також входить особлива група учасників провадження: громадські організації, трудові колективи, адміністрація за місцем роботи, навчання або проживання правопорушників. Вони співпрацюють із державними органами, допомагаючи їм у здійсненні виховної роботи.

У ряді випадків такі учасники провадження мають бути поінформовані про заходи адміністративного впливу, вжиті до винних. Вони можуть подавати клопотання про пом'якшення адміністративної відповідальності. Особа, яка вчинила правопорушення, може бути звільнена від адміністративної відповідаль-

ності з передачею матеріалів на розгляд громадської організації чи трудового колективу.

Слід зазначити, що з усього масиву суб'єктів адміністративної юрисдикції, лише суд уповноважений розглядати справи про корупційні правопорушення, які з упевненістю можна віднести до правопорушень з підвищеною суспільною небезпекою.

Провадження у справах про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, є дещо відмінним від провадження у справах про адміністративні правопорушення. Так, адміністративне провадження здійснюється за загальними правилами, які визначені в КУпАП (розділи 4 та 5), а провадження у справах про корупційні правопорушення здійснюється з урахуванням положень, встановлених Законом України «Про боротьбу з корупцією», які до включення їх у встановленому порядку до КУпАП застосовуються безпосередньо.

Порушення адміністративного провадження є початковою стадією провадження у справах про корупційні правопорушення, сутність якої полягає в тому, що у випадках виявлення факту адміністративного правопорушення, уповноважені посадові особи органів, які покликані вести боротьбу з корупцією (ст. 4 Закону України «Про боротьбу з корупцією»), з'ясовують наявність приводів та підстав для початку провадження у справі про адміністративне правопорушення і при необхідності проводять адміністративне розслідування.

Дана стадія складається з двох адміністративно-процесуальних процедур: порушення адміністративної справи та адміністративного розслідування, і полягає в тому, що уповноважені посадові особи органів, які ведуть боротьбу з корупцією, у певний спосіб реагуючи на вчинене адміністративне правопорушення, виконують завдання, передбачені ст. 245 КУпАП. Виходячи з цих завдань, уповноважені посадові особи органів, які ведуть боротьбу з корупцією, повинні вживати заходів щодо виявлення корупційного правопорушення і встановлення особи, яка його вчинила, з'ясування обставин справи, необхідних для її вирішення у відповідності до закону, а також забезпечення

точного і правильного застосування норм, які регламентують порядок розгляду і вирішення справи по суті.

Підставою порушення адміністративної справи і провадження розслідування є вчинення особою корупційного правопорушення. Порушенню справи передуює одержання інформації про вчинення такого правопорушення або діяння, пов'язаного з корупцією. Як зазначає В.К. Колпаков, така інформація, одержана у будь-якій формі, є приводом до порушення адміністративної справи¹. В чинному адміністративно-процесуальному законодавстві не має спеціальної норми, яка б давала вичерпний перелік приводів та підстав порушення адміністративної справи, як це має місце в кримінальному процесі (ст. 94 КПК України). Слід зауважити, що в п. 4.2 Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь у правоохоронних органах зазначено, що інформація про корупційні діяння може міститися: в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації; дорученнях і постановках слідчого; документах прокурорського реагування; ухвалах суду в кримінальних справах, що перебувають у його провадженні; матеріалах органів дізнання, правоохоронних органів; запитах оперативних підрозділів правоохоронних органів та організацій інших держав; запитах повноважних державних органів, установ та організацій².

¹ Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. – 3-є вид. / В.К. Колпаков – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 752 с. – С. 348.

² Про затвердження Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами МВС України, СБУ, ДПА України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь в правоохоронних органах: Наказ МВС України, СБУ, ДПА України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України від 23.03.2009 р. № 124/936/139/199/250 // Офіційний вісник України від 07.08.2009. – 2009. – № 57. – С. 149. – Ст. 2009.

Аналіз наукової літератури та адміністративної практики дає можливість вважати, що приводами до порушення адміністративної справи можуть бути заяви громадян (свідків, потерпілих, інших зацікавлених осіб), повідомлення представників громадськості, установ, підприємств і організацій, преси та інших засобів масової інформації, посадових осіб та представників влади, а також безпосереднє виявлення уповноваженою особою ознак корупційного правопорушення.

Саме безпосереднє виявлення уповноваженою особою ознак корупційного правопорушення заслуговує на особливу увагу, оскільки на думку ряду вчених, відрізняється від інших насамперед тим, що питання порушення адміністративної справи вирішується за особистою ініціативою осіб уповноважених органів. О.В. Кузьменко виділяє такі характерні особливості даного приводу: а) безпосередній розсуд ніде не фіксується, а тому не завжди піддається контролю; б) припущення про провину виникає лише у свідомості уповноваженої особи, і у разі підтвердження такого припущення немає потреби офіційно спростувати його винесенням будь-якого спеціального документа; в) безпосереднє виявлення уповноваженою особою адміністративного правопорушення не є перешкодою для подальшого його розслідування цим суб'єктом¹.

На нашу думку, безпосереднє виявлення уповноваженою особою корупційного правопорушення має ще одну важливу особливість, яка по суті є похідною від перелічених вище і несе певне процесуальне навантаження. Вона полягає в тому, що порядок реєстрації відомостей, що містять інформацію про правопорушення при безпосередньому виявленні уповноваженою особою, є дещо відмінним від порядку реєстрації таких відомостей, отриманих від інших суб'єктів. Порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються,

¹ Кузьменко О.В. Адміністративно-процесуальне право України: підручник / О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій [за ред. О.В. Кузьменко]. – К.: Атіка, 2008. – 416 с. – С. 261.

регламентовано наказом МВС України від 14.04.2004 р. № 400¹. Даний наказ передбачає два шляхи звернення громадян до органів внутрішніх справ України – безпосередньо із заявою та за допомогою пошти, телеграфу, факсимільного зв'язку або іншого виду зв'язку. В пункті 3.1. вказаного наказу сказано, що письмові заяви про злочини, подані в органи внутрішніх справ безпосередньо заявником, реєструються цілодобово і тільки в черговій частині, про що робиться відповідний запис у журналі реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, а заявникові оформляється і видається талон-повідомлення.

Пункт 3.2. наказу говорить, що заяви і повідомлення про злочини, що вчинені або готуються, що надійшли до режимно-секретного підрозділу органу внутрішніх справ поштою, телеграфом, факсимільним зв'язком або іншим видом зв'язку, реєструються за встановленими правилами діловодства, про них негайно доповідається начальникові органу внутрішніх справ або особі, яка виконує його обов'язки. Начальник або особа, яка виконує його обов'язки, дає письмові вказівки щодо термінової реєстрації заяви чи повідомлення в черговій частині і приймає рішення про порядок її перевірки згідно з вимогами КПК України. Передавати ці заяви та повідомлення для розгляду без реєстрації у черговій частині категорично забороняється.

Пункт 3.3. цього наказу містить вказівку про реєстрацію рапортів працівників органів внутрішніх справ про безпосереднє виявлення ними правопорушення, що містить ознаки злочину в журналі реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються. За заявами і повідомленнями про злочини, що є приводом для порушення кримінальної справи, згідно з вимогами КПК України не пізніше триденного строку приймається одне з таких рішень: про порушення кримінальної справи; про відмову в порушенні кримінальної справи; про передання заяви

¹ Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах та підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються: Наказ МВС України від 14.04.2004 р. № 400 // Офіційний вісник України від 28.05.2004. – 2004. – № 19. – С. 341. – Ст. 1366.

чи повідомлення за належністю. В разі необхідності слід перевірити заяву чи повідомлення про злочин до порушення справи, така перевірка здійснюється в строк не більше 10 днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів.

Так, частина 3 ст. 12 Закону України «Про боротьбу з корупцією» підставою для складання протоколу визначає достатні дані, зміст яких свідчить про наявність у діянні особи ознак корупційного правопорушення. Застосовуючи дане положення, уповноважені особи органів, які ведуть боротьбу з корупцією, зобов'язані ще до складання протоколу встановити, що вчинене особою діяння містить склад конкретного корупційного правопорушення, за яке Законом України «Про боротьбу з корупцією» передбачена відповідальність. Це означає, що складання протоколу є завершальною стадією перевірки інформації про вчинене корупційне діяння і виступає об'єктивованим вираженням факту порушення адміністративної справи. Саме момент складання протоколу про вчинення корупційного діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, відіграє ключову роль. Так, наказом МВС України від 22.02.2001 р. № 185 була затверджена Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, в якій зазначається, що бланки протоколів про адміністративні правопорушення є документами суворого обліку і друкуються із зазначенням серії і номера. Пункт 4.4. вказаної Інструкції містить вказівку про те, що складені протягом доби протоколи про адміністративні правопорушення та протоколи про адміністративне затримання реєструються в журналі обліку матеріалів про адміністративні правопорушення та протоколів про адміністративне затримання.

Враховуючи вищенаведене, можна дійти висновку, що інформація, яка надходить до органів внутрішніх справ України від громадян, представників громадськості, посадових осіб установ, підприємств і організацій, представників влади, преси та інших засобів масової інформації, проходить наступні етапи: надходження в підрозділ ОВС та невідкладна реєстрація; органі-

зація перевірки отриманої інформації та прийняття рішення в порядку ст. 97 КПК України. У випадку відмови в порушенні кримінальної справи, але наявності в діях особи ознак адміністративного правопорушення, особа притягається до адміністративної відповідальності шляхом складення відносно неї протоколу про адміністративне правопорушення, його реєстрації та передачі матеріалів органу, уповноваженому розглядати справи даної категорії.

Особливого значення даний підхід набуває у випадках складення протоколів про корупційні діяння, тобто діяння, описані у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з корупцією», які перекликаються з таким видом кримінально караної корупції, як хабарництво.

Проводячи перевірку, уповноважені особи відповідних підрозділів, які ведуть боротьбу з корупцією, повинні з'ясувати, чи не мали місця обставини, що виключають можливість провадження у справі про адміністративне правопорушення. Так, ст. 247 КУпАП дає вичерпний перелік обставин, за наявності яких провадження у справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю. До них належать: 1) відсутність події і складу адміністративного правопорушення; 2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку; 3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність; 4) вчинення дії особою в стані крайньої необхідності або необхідної оборони; 5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; 6) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність; 7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків накладення адміністративного стягнення; 8) наявність за тим самим фактом щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення або не скасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також порушення щодо

даного факту кримінальної справи; 9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження в справі.

Процесуальною основою для розгляду справи про адміністративний проступок виступає протокол про адміністративне правопорушення. Це складний процесуальний документ, що закріплює фактичну подію адміністративного правопорушення. В зв'язку з цим слід зауважити, що ніякі інші документи (акти, справи, рапорти, довідки тощо) не можуть слугувати підставою для розгляду адміністративної справи.

Як і до будь-якого процесуального документа, до протоколу про адміністративне правопорушення висувається ряд вимог, які закріплені у ст. 256 КУпАП. Невиконання цих вимог призводить до того, що протокол не набирає юридичної сили і не тягне за собою очікуваних юридичних наслідків.

У протоколі повинні зазначатися: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по-батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу порушника; місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення порушника; інші відомості, необхідні для вирішення справи по суті. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі.

Протокол про адміністративне правопорушення за корупційні дії не буде мати ніякої юридичної сили, якщо він не підписаний передбаченими законом особами. Насамперед, протокол повинен бути обов'язково підписаний особою, яка його склала, та особою, яка скоїла корупційні дії. При наявності свідків та потерпілих протокол може бути підписаний і цими особами.

У разі відмови особи, яка вчинила корупційні дії, від підписання протоколу, в ньому робиться запис про це. Практично відмову правопорушника від підпису посвідчують поняті, які не можуть бути учасниками провадження у справі про адміністративне правопорушення. Особа, яка вчинила корупційні дії, має право подати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу,

які додаються до протоколу, а також викласти мотиви своєї відмови від його підписання. Вчинення цих дій правопорушником власноручно і у письмовій формі не вимагає підписів понять, які засвідчують його відмову від підписання протоколу. Важливим є те, що підписувати або відмовлятися від підпису протоколу являється правом, а не обов'язком правопорушника.

При складенні протоколу про вчинені корупційні дії порушникові роз'яснюються його права, передбачені ст. 268 КУпАП, про що робиться відмітка у протоколі.

У деяких випадках, прямо передбачених законом, протокол про адміністративне правопорушення не складається. Ці випадки вичерпно визначені в ст. 258 КУпАП. Але якщо порушник оспорує стягнення, яке на нього накладається, то протокол про адміністративне правопорушення складається. Вчинення корупційних діянь чи інших правопорушень, пов'язаних з корупцією не входять до переліку зазначеного в ст. 258 КУпАП, а тому, стосовно кожного виявленого корупційного правопорушення повинен складатися протокол.

На стадії порушення справи, в необхідних випадках можуть здійснюватися заходи забезпечення адміністративного провадження. Стаття 260 КУпАП закріплює положення про те, що «у випадках, прямо передбачених законодавчими актами України, з метою ... складання протоколу про адміністративне правопорушення ... допускається адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей і документів». Метою цих заходів є наступне: встановлення особи правопорушника, складання протоколу при неможливості здійснити ці дії на місці, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справи, виконання рішення тощо.

Закон України «Про боротьбу з корупцією», а також КУпАП прямо не передбачають терміну, протягом якого після факту виявлення корупційних дій складається протокол про адміністративне правопорушення. Хоча, як вже зазначалось, цей момент має дуже важливі юридичні наслідки. Так, ст. 11 Закону України «Про боротьбу з корупцією» передбачає відпо-

відальність за умисне невиконання своїх обов'язків у боротьбі з корупцією посадовими особами, зазначеними у ст. 4 цього Закону, зокрема за несвоєчасне складання протоколу. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що протокол про вчинення корупційного діяння чи іншого правопорушення про боротьбу з корупцією має бути складений відразу після того, як були встановлені достатні дані, які свідчать про наявність у діянні особи ознак корупційного правопорушення. Питання про те, чи достатньо таких даних, у кожному конкретному випадку вирішується особою, уповноваженою на складання протоколу, за своїм внутрішнім переконанням, адже поняття «достатності» є категорією оціночною.

Враховуючи вищенаведене, видається, що строк для складання протоколу про корупційне правопорушення для працівників відповідних підрозділів МВС України, податкової міліції, СБУ, слідчих та прокурорів не повинен перевищувати 10 діб. Органи, які ведуть боротьбу з корупцією (пункти «а», «а-1» і «б» частини першої статті 4 цього Закону), при отриманні інформації про вчинення корупційного правопорушення від інших фізичних та юридичних осіб обчислюють цей строк з моменту одержання такої інформації, а при безпосередньому виявленні факту вчинення корупційного правопорушення – з моменту його виявлення. При складанні протоколу про корупційне правопорушення, за наявності обставин, передбачених ч. 2 ст. 12 цього Закону, для прокурора строк обчислюється з моменту закінчення прокурорської перевірки, а для слідчого – з моменту закінчення досудового слідства.

Коли йдеться про строки складання протоколу про корупційне правопорушення, не можна оминати увагою загальних строків накладення адміністративного стягнення за корупційні правопорушення. Відповідно до ч. 5 ст. 12 Закону України «Про боротьбу з корупцією», адміністративне стягнення за корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, може бути накладено не пізніше як через шість місяців з дня його вчинення. Сюди включається строк, протягом якого може бути

складений протокол про вчинення корупційного правопорушення, і строк, протягом якого може бути винесена судом постановою про накладення адміністративного стягнення. Слід зазначити, що до 1 жовтня 2002 року щодо корупційних правопорушень поширювався строк накладення адміністративних стягнень, встановлений ст. 38 КУпАП. Відповідно до цієї статті адміністративне стягнення може бути накладено упродовж двох місяців з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніше двох місяців з дня його виявлення. У випадку відмови в порушенні кримінальної справи чи закриття кримінальної справи, якщо в діях порушника наявні ознаки адміністративного правопорушення, то адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше місячного терміну з дня прийняття такого рішення.

На даний момент, як вказано в науково-практичному коментарі Закону України «Про боротьбу з корупцією», положення ст. 38 КУпАП не поширюються на корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, оскільки норма, «...передбачена ч. 5 ст. 12 цього Закону є спеціальною по відношенню до норм, передбачених ст. 38 КУпАП. ... Це означає, що за будь-яких обставин протокол про корупційне правопорушення може бути складено не пізніш як через шість місяців з дня його вчинення, оскільки саме такий максимальний строк закон визначає для накладення адміністративного стягнення за корупційне правопорушення. Цей строк включає і ті особливі випадки, які стосуються триваючого правопорушення, притягнення до адміністративної відповідальності у разі відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи»¹. Вважаємо, що збільшення строку, протягом якого особу може бути притягнуто до адміністративної відповідальності за скоєння корупційного правопорушення, є виправданим з огляду на те, що корупційні діяння характеризуються більш високим рівнем

¹ Мельник М.І. Науково-практичний коментар Закону України «Про боротьбу з корупцією» / М.І. Мельник, А.І. Редька, М.І. Хавронюк [за ред. М.І. Мельника]. – К.: Атіка, 2003. – 320 с. – С. 191.

латентності у порівнянні з іншими адміністративними правопорушеннями, що, в свою чергу повинно сприяти активізації роботи правоохоронних органів з виявлення фактів учинених корупційних діянь.

Положення ч. 5 ст. 12 Закону України «Про боротьбу з корупцією» зобов'язує уповноважену особу в триденний термін з моменту складання протоколу про вчинення корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, надіслати його разом з матеріалами перевірки до районного (міського) суду за місцезнаходженням органу, який склав про це протокол. Вказівка Закону на те, що протокол повинен надсилатись разом з матеріалами справи, є не випадковою, і навіть більше того – є обов'язковою для виконання. Адже на підставі одного лише протоколу суд не буде мати можливості пересвідчитись в обґрунтованості притягнення особи до відповідальності згідно із Законом України «Про боротьбу з корупцією» і, відповідно, не буде мати змоги винести законне рішення у справі. Така позиція відображена в постанові Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» від 25.05.1998 р. № 13¹, де в пункті 2 зазначається, що у випадках неприєднання до протоколу документів, що підтверджують надання особі, яка притягується до відповідальності, повноважень на виконання функцій держави, чи копії постанови суду (при повторному притягненні особи до відповідальності на підставі цього Закону) суддя зобов'язаний своєю постановою повернути протокол відповідному правоохоронному органу для належного оформлення.

Не врегульованим нормами Закону України «Про боротьбу з корупцією» і КУпАП залишається питання терміну, протягом якого уповноважені особи відповідних підрозділів, які

¹ Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 13 // Відповідальність за адміністративні правопорушення / [авт.-упоряд.: Е.Ф. Демський, О.С. Демський]. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 416 с.

склали протокол про корупційне правопорушення, повинні усунути недоліки в матеріалах у справах про корупційні правопорушення, у випадку повернення їх судом для належного оформлення. Ці терміни тісно пов'язані з термінами розгляду справи про адміністративне правопорушення та накладення адміністративного стягнення. Вважаємо, що вони повинні бути максимально стислими.

В науково-практичному коментарі Закону України «Про боротьбу з корупцією» окремо роз'яснюється суть понять «матеріали» та «перевірка». Так, поняттям «перевірка» у даному випадку охоплюються всі дії, які були здійснені відповідними органами та посадовими особами згідно із законом і в результаті яких було встановлено факт вчинення корупційного правопорушення і винуватість особи, яка його вчинила, – будь-яка перевірка, здійснювана органом, що веде боротьбу з корупцією, дослідча перевірка, прокурорська перевірка, досудове слідство, дізнання, судове слідство¹.

Видається, формулювання «будь-яка перевірка, здійснювана органом, що веде боротьбу з корупцією», повинно містити в собі попередню перевірку обставин правопорушення (здійснюється для правильної кваліфікації діяння і порушення адміністративної справи) та адміністративне розслідування (здійснюється для встановлення всіх фактичних обставин, що є предметом доказування у тих випадках, коли вони не встановлені і не повністю виявлені при порушенні адміністративної справи).

Адміністративне розслідування являє собою сукупність адміністративно-процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів у справі про адміністративне правопорушення. На підставі аналізу ст. 251 КУпАП можна зробити висновок, що доказами виступає інформація у справі, одержана і зафіксована у порядку і за формою, що встановлюється адміністративно-процесуальним законодавством. Тобто, встановлені фактичні

¹ Мельник М.І. Науково-практичний коментар Закону України «Про боротьбу з корупцією» / М.І. Мельник, А.І. Редька, М.І. Хавронюк [за ред. М.І. Мельника]. – К.: Атіка, 2003. – 320 с. – С. 190.

дані закріплюються не лише в протоколі, а й в інших документах (рапорти, пояснення, заяви (скарги), акти перевірок (ревізій), довідки тощо), які складаються в ході адміністративного розслідування.

Доказами у справі про адміністративне правопорушення виступають будь-які фактичні дані, на підставі яких орган чи посадова особа, у провадженні яких знаходиться справа, встановлює наявність чи відсутність події адміністративного правопорушення, винуватості особи у його вчиненні, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи¹.

Відповідно до ст. 251 КУпАП доказами у справі про адміністративне правопорушення можуть бути: пояснення свідків правопорушення; пояснення правопорушника; пояснення потерпілих; речові докази; висновки експертів; документи. Всі ці документи, належним чином оформлені, становлять у своїй сукупності «матеріали» перевірки, які разом з протоколом скеровуються органу (посадовій особі), уповноваженим розглядати справу.

Для використання доказу при розгляді справи необхідно керуватись правилами допустимості та відносності доказів, що є гарантією їх достовірності та істинності. Відносним вважається доказ, зміст якого відтворює фактичну обставину, що має значення для правильного вирішення справи. Допустимим є той доказ, який був отриманий у встановленому законом порядку і передбаченими способами, а також, коли законодавець допускає його використання².

Після складання протоколу про вчинення корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважена особа, яка склала даний протокол, зобов'язана

¹ Россинский Б.В. Административные правонарушения: энциклопедический словарь / Б.В. Россинский. – М.: Норма, 2003. – 448 с. – С. 20.

² Колпаков В.К. Докази та доказування в адміністративному судачинстві: монографія / В.К. Колпаков, В.В. Гордєєв. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 128 с. – С. 18.

заресструвати його в Книзі обліку протоколів про вчинення корупційного діяння, яка з 1 січня 2003 року ведеться відповідними підрозділами, зазначеними у ст. 4 Закону «Про боротьбу з корупцією». Форма даної Книги затверджена спільним наказом Генерального прокурора України, Міністра внутрішніх справ України, Голови Служби безпеки України та Голови Державної податкової адміністрації України від 28 грудня 2002 року № 87/1345/473/11. У Книзі обліку протоколів про вчинення корупційного діяння зазначається: номер, дата складання протоколу (протокол складено вперше, повторно); коротка фабула правопорушення; кваліфікація корупційного діяння (стаття Закону України «Про боротьбу з корупцією»); відомості про осіб, які вчинили корупційні діяння; збитки, заподіяні корупційними діяннями (в грн.); дата скерування протоколу до суду; дата скерування картки форми 1-К до інформаційної служби (вихідний номер); дата скерування рішення судом та результати рішення (стаття Закону України «Про боротьбу з корупцією» та міра покарання, сума накладеного штрафу, в грн.); дата направлення картки форми 2-К до інформаційної служби (вихідний номер); сума відшкодованих збитків (добровільно відшкодовано, за позовами прокурора, в грн.); прізвище працівника, який склав протокол; примітка.

Протоколи разом з матеріалами перевірки мають надсилатися до суду рекомендованою кореспонденцією у спосіб, який найбільш повно забезпечує їх збереження при пересилці, а також дає можливість точного встановлення самого факту їх відправлення і отримання, що, крім усього іншого, має також важливе значення для вирішення питання про відповідальність за ст. 11 цього Закону.

Перед тим як направляти протокол про вчинення корупційного правопорушення разом з матеріалами перевірки на розгляд суду, посадова особа, яка склала даний протокол, зобов'язана заповнити інформаційну картку про корупційні діяння (форми 1-К), підписати її та відправити до інформаційної служби для постановки на облік.

Розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення постанови по суті справи є центральною стадією адміністративного провадження про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією. Значення даної стадії полягає в тому, що саме на ній приймається акт, в якому компетентний орган офіційно визнає громадянина винним або невинним і визначає міру його відповідальності. Саме на цій стадії найповніше реалізуються мета та завдання адміністративного провадження, найбільш яскраво проявляються особливості провадження, що розглядаються¹.

Стадія розгляду та вирішення адміністративної справи може бути поділена на декілька процедур (етапів):

- розгляд справи про адміністративне правопорушення;
- адміністративне розслідування, що провадиться в необхідних випадках;
- винесення постанови у справі².

Розгляд справи про адміністративне правопорушення

При надходженні справи про адміністративне правопорушення суд, перш за все, повинен перевірити свою компетенцію відносно даної справи, тобто визначити, чи є вона йому підвідомчою.

Термін «підвідомчість» має неоднакове тлумачення. Вважається, що першоосновою цього терміна є поняття «відомство»³. У багатьох країнах світу термін «відомство» не є пріоритетним в юридичному лексиконі, однак у минулому в країнах соціалістичного табору вплив радянського права на розвиток юридичної науки фактично сприяв його однаковому розумінню та застосуванню.

¹ Баб'як А.В. Процесуальні строки в адміністративному процесі: процедурні та юрисдикційні провадження: монографія / А.В. Баб'як. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 192 с. – С. 122.

² Круглов В.А. Административно-деликтный процесс: учеб. пособие / В.А. Круглов, Л.Л. Попов. – М.: Изд-во деловой и учеб. лит., 2005. – 336 с. – С. 267.

³ Министерства и ведомства: учеб. пособие / под ред. А.Н. Козырина и Е.К. Глушко. – М.: Норма, 2008. – 256 с. – С. 29.

Юридична енциклопедія під редакцією Ю.С. Шемшученка пояснює, що – «...правовий статус відомства залежить від його виду та функції і визначається Конституцією, законами, положеннями та іншими нормативними актами про конкретне відомство»¹. В новому українському тлумачному словнику вказано, що під поняттям «відомство» розуміють – «...галузь державного управління або сукупність установ, що їй підвладні»².

Більш конкретними в частині підвідомчості справ адміністративної юрисдикції є пропозиції А.Т. Комзюка, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельника, які вважають, що підвідомчість є «...інститутом адміністративно-процесуального права, який забезпечує розгляд та вирішення адміністративними судами публічно-правових спорів, віднесених процесуальним законодавством виключно до їх компетенції»³.

Підвідомчість буває територіальна, предметна та персональна.

Територіальна підвідомчість припускає розгляд справи про адміністративне правопорушення за місцем його здійснення, якщо інше не встановлено законодавством України (ч. 1 ст. 276 КУпАП). Предметна підвідомчість встановлює, у веденні якого державного органу перебуває розгляд даної справи. Персональна підвідомчість встановлює, який саме суддя буде розглядати справу.

Видається, що поняття підвідомчості розгляду адміністративних проступків повинно містити в собі співвідношення між конкретними адміністративними справами і визначеним у законі суб'єктом адміністративної юрисдикції, уповноваженим, відповідно до своїх повноважень приймати рішення у справі.

¹ Юридична енциклопедія: в 6 т. / [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін]. – К.: Українська енциклопедія, 1998, Т.1. – 669 с. – С. 429.

² Новий український тлумачний словник [укл. Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник]; за заг. ред. д-ра філолог. наук проф. В.В. Дубічинського. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 608 с. – С. 86.

³ Комзюк А.Т. Адміністративний процес України: навч. посібник / А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник. – К.: Прецедент, 2007. – 531 с. – С. 512.

Згідно з ч. 5 ст. 12 Закону України «Про боротьбу з корупцією» розгляд адміністративних справ про корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, здійснюється районним (міським) судом за місцезнаходженням органу, який склав про це протокол.

Встановивши підвідомчість, суд визначає, чи є підстави для розгляду справи. Такою процесуальною підставою є протокол і матеріали перевірки, про що окремо зазначено в ч. 5 ст. 12 Закону України «Про боротьбу з корупцією», які ретельно досліджуються на предмет правильності складання та оформлення, оскільки в протилежному випадку вказані документи не тягнуть за собою юридичних наслідків.

Слід зазначити, що адміністративне законодавство наділяє процесуальними повноваженнями органи (посадових осіб), щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення. Наявність цих повноважень дозволяє розглядати саме протокол без пошуку додаткових доказів (наприклад, при порушенні Правил дорожнього руху, інспектором ДПС ДАІ складається протокол про порушення правил дорожнього руху, а начальником відділу (відділення) ДАІ виноситься постанова про накладення штрафу). Разом з тим, цей порядок не застосовується судом. Суд (суддя) вимагає від посадової особи, що склала протокол про адміністративне правопорушення, надати додаткові докази. Як зазначає О.М. Круглов, доказами в справах про адміністративні правопорушення посадових осіб є фактичні дані, які мають безпосередній зв'язок з конкретною адміністративною справою й на підставі яких повноважний юрисдикційний орган держави робить висновок про наявність або відсутність у діях конкретної посадової особи складу адміністративного правопорушення¹.

Розгляд справ про корупційні правопорушення здійснюється за загальними правилами, які визначені статтями 278–

¹ Круглов О.М. Доказування у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб: напрямки реформування / О.М. Круглов // Матеріали Всеукраїнської науково-практич. конф. «Актуальні проблеми державотворення в умовах адміністративної реформи». – 2003. – С. 28–31. – С. 28.

282 КУпАП для розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Матеріальною основою розгляду справи є склад адміністративного правопорушення у дії (бездіяльності) посадової особи.

Далі суд здійснює підготовку до розгляду справи, під час якої вирішує у відповідності зі ст. 278 КУпАП такі питання:

- 1) чи належить до його компетенції розгляд даної справи;
- 2) чи правильно складені протокол та інші матеріали справи про вчинене корупційне правопорушення;
- 3) чи сповіщено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду;
- 4) чи витребувані необхідні додаткові матеріали;
- 5) чи підлягають задоволенню клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників і адвоката.

Розгляд справи відбувається під час судового засідання з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Судове засідання проводиться в приміщенні суду, а з найбільш актуальних справ та справ, що становлять широкий громадський інтерес, – безпосередньо на підприємствах, в установах і організаціях.

У призначений для розгляду справи час головуєчий (суддя) відкриває судове засідання і оголошує, яка справа розглядатиметься. Секретар судового засідання доповідає судові, хто з викликаних у справі осіб з'явився, чи вручені повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та які є відомості про причини їх неявки.

Суд встановлює особи тих, хто запрошений і з'явився на засідання.

Головуючий оголошує склад суду, а також прізвища прокурора, експерта, перекладача, адвоката (якщо вони присутні), секретаря судового засідання і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їхні права і обов'язки, про що зазначається в протоколі судового засідання. Свідки виводяться із залу судово-

го засідання. Головуючий вживає заходів, щоб свідки, яких опитали, не зносились з тими, котрих суд ще не опитав.

Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. При розгляді справи суд повинен безпосередньо дослідити і заслухати пояснення особи, що притягується до адміністративної відповідальності за вчинені корупційні дії, показання свідків, висновки експертів, ознайомитися з письмовими доказами, оглянути речові докази. Розгляд справи відбувається усно і при незмінному складі суду. В процесі розгляду справи вирішується клопотання особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, адвоката, а також прокурора, якщо він також бере участь у розгляді справи. Крім того, при участі в розгляді справи прокурора заслуховується його висновок (ст. 279 КУпАП).

У відповідності зі ст. 280 КУпАП суд повинен з'ясувати такі обставини: чи були вчинені корупційні дії, чи винна дана особа у їх здійсненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, чи нанесений майновий збиток, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд товариського суду, громадської організації, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» від 25.05.1998 р. № 13 у справах даної категорії суди повинні забезпечувати своєчасне, всебічне й об'єктивне дослідження всіх обставин, передбачених статтями 247 і 280 КУпАП. При цьому особливу вагу необхідно звертати на з'ясування в кожній справі таких питань: чи мало місце правопорушення, за яке особа притягається до відповідальності; чи містить діяння склад корупційного правопорушення, передбаченого Законом; чи особа є винною в його вчиненні; чи належить вона до суб'єктів даного правопорушення; чи не містить правопорушення ознак злочину; чи не закінчи-

лися на момент розгляду справи строки, передбачені ст. 38 КУпАП; чи немає інших обставин, що виключають провадження у справі.

Суди мають також з'ясувати мотив і характер вчиненого діяння, повноваження особи, яка його вчинила, наявність причинного зв'язку між діянням і виконанням останньою завдань і функцій держави, а у випадках, передбачених п. «а» ч. 1 ст. 5 та пунктами «а», «б» ч. 3 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією» – мету правопорушення¹.

Суд, що розглядає справу, має право:

обмежитися ознайомленням з матеріалами справи, тобто з доказами, які у ній містяться;

провести адміністративне розслідування, в процесі якого витребувати необхідні документи, що мають значення для правильного розгляду та вирішення справи; викликати та допитати інших громадян та посадових осіб стосовно питань, пов'язаних зі справою, призначити в необхідних випадках експертизу;

вимагати від органу (посадової особи) здійснення окремих процесуальних дій, які він повинен був виконати;

вимагати надання додаткових матеріалів та документів;

вирішувати питання про речові докази, що були вилучені у правопорушника, цінності та предмети, а також проводити будь-які інші, передбачені законом дії зі збирання доказів. Процедура розгляду справи про адміністративне правопорушення характеризується тим, що саме в ній найбільш повно реалізуються права та обов'язки особи, що притягується до адміністративної відповідальності, оскільки більшість правовідносин, які виникають у процесі розгляду справи, виникають саме між органом (посадовою особою), який розглядає справу, з одного боку, та правопорушником, з іншого.

¹ Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 13 // Відповідальність за адміністративні правопорушення / [авт.-упоряд.: Е.Ф. Демський, О.С. Демський]. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 416 с.

У відповідності зі ст. 281 КУпАП при розгляді справи судом ведеться протокол, в якому зазначаються: 1) дата і місце засідання; 2) найменування і склад органу, який розглядає справу; 3) зміст справи, що розглядається; 4) відомості про явку осіб, які беруть участь у справі; 5) пояснення осіб, які беруть участь у розгляді справи, їх клопотання і результати їх розгляду; 6) документи і речові докази, досліджені при розгляді справи; 7) відомості про оголошення прийнятої постанови і роз'яснення порядку та строків її оскарження. Протокол підписується суддею і секретарем суду.

Винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення.

Виконавши всі необхідні заходи зі встановлення об'єктивної істини у справі про адміністративне правопорушення, суд переходить до наступної процедури – винесення у справі постанови. Винесення постанови – процесуальна процедура, яка завершує стадію, що розглядається. Розглянувши матеріали адміністративної справи, суд приймає одну з таких постанов: 1) про накладення адміністративного стягнення; 2) про закриття справи.

Постанова про накладення адміністративного стягнення. Слід зазначити, що в період 2003–2008 років на розгляд суду було скеровано 33521 справу про корупційні правопорушення, з яких 30037 справ було розглянуто, а у 23458 справах прийнято рішення про притягнення до відповідальності у вигляді штрафу.

При накладенні стягнення суд враховує характер вчиненого правопорушення, особу порушника, сутність його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність (ст. 33 КУпАП).

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про боротьбу з корупцією» справа розглядається судом у п'ятнадцятиденний строк з моменту надходження протоколу.

Особливістю постанови суду про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу за корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, є те, що вона у

триденний строк скеровується відповідальному державному чи виборному органу для вирішення питання про звільнення особи з посади або усунення її від виконання функцій держави згідно з чинним законодавством.

Крім того, прийняті внаслідок корупційних діянь неправомірні нормативно-правові акти та рішення підлягають скасуванню органом або посадовою особою, уповноваженими на прийняття чи скасування відповідних актів та рішень, або визнаються незаконними в судовому порядку (ст. 14 Закону України «Про боротьбу з корупцією»).

У випадку встановлення судом обставин, що сприяли вчиненню корупційного правопорушення, суддя вправі внести до відповідного органу, установи чи організації пропозицію (пріпис) про вжиття заходів щодо усунення цих причин і умов. Про вжиті заходи суддю повинно бути повідомлено протягом місяця з дня надходження такої пропозиції. Невиконання цієї вимоги тягне відповідальність посадових осіб, що передбачена ст. 185-6 КУпАП.

У відповідності до ч. 2 ст. 284 КУпАП *постанова про закриття справи* виноситься при оголошенні усного зауваження, передачі матеріалів на розгляд товариського суду, громадської організації чи трудового колективу або передачі їх прокурору, органу попереднього слідства чи дізнання, а також при наявності обставин, передбачених ст. 247 цього Кодексу.

Висновок про закриття справи повинен базуватися на достовірних даних, які містяться у матеріалах справи і виключають можливість прийняття іншого рішення у справі. У випадку необхідності додаткової перевірки цих даних або витребування додаткових доказів суд зобов'язаний відкласти розгляд справи до отримання всіх необхідних даних (документів), після чого приймає рішення по суті.

Суд має право звільнити особу, що здійснила адміністративне порушення, від адміністративної відповідальності з передачею матеріалів на розгляд товариського суду, громадської організації чи трудового колективу.

Ст. 21 КУпАП встановлює, що основою для прийняття такого рішення є доцільність застосування до винного заходу громадського впливу, який визначається двома моментами: характером здійсненого правопорушення та особистістю правопорушника.

На наш погляд, доцільність застосування вказаних заходів громадського впливу визначається також відсутністю обставин, що обтяжують відповідальність, і наявністю пом'якшуючих обставин, які свідчать про те, що особа, яка здійснила правопорушення, не є стійким антисуспільним елементом, а саме правопорушення не завдало значної шкоди.

До пом'якшуючих обставин, крім перерахованих у ст. 34 КУпАП, можна віднести такі: вчинення адміністративної провини вперше та інші, які суд може визнати такими, навіть якщо вони не вказані в законодавстві.

Суд може звільнити порушника від адміністративної відповідальності та обмежитися усним зауваженням при малозначності здійсненої адміністративної провини, про що йдеться у ст. 22 КУпАП.

Нарешті, суд може винести постанову про передачу справи прокурору, органу попереднього слідства чи дізнання, якщо прийде до висновку, що в діянні є ознаки злочину.

У відповідності до ст. 283 КУпАП постанова повинна містити: найменування органу, дату розгляду справи; відомості про особу, щодо якої розглядається справа; викладення обставин, установлених при розгляді справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за це адміністративне правопорушення; прийняте у справі рішення.

Суд також має право вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди. У цьому випадку в постанові зазначається розмір шкоди, що підлягає стягненню, порядок і строк її відшкодування.

Постанова у справі повинна містити вирішення питання про вилучені речі і документи, а також вказівку про порядок і строк її оскарження.

Постанову підписує суддя і секретар суду.

У відповідності зі ст. 285 КУпАП постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено. Копія постанови вручається під розписку. В разі, якщо копія постанови висилається, про це робиться відповідна відмітка у справі.

У випадках, коли на підставі зібраних доказів у справі про адміністративне правопорушення не можна встановити вину правопорушника, а також не можливо зібрати інші докази, справу слід припинити за недоведеністю вини чи через відсутність складу адміністративного правопорушення.

? Питання для самоконтролю

1. Назвіть суб'єктів адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення.

2. Чи належать юридичні особи до суб'єктів адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення?

3. Назвіть особливості адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення.

4. Назвіть статті Закону України «Про боротьбу з корупцією», в яких передбачено конкретні юридичні склади корупційних правопорушень та відповідальність за них.

5. Чи властиві юридичним складам адміністративних правопорушень, що пов'язані з корупцією, необережні форми вини?

6. Назвіть критерії, за якими адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення відрізняється від інших видів юридичної відповідальності.

7. Назвіть суб'єктів боротьби з корупцією.

8. Який строк давності притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень?

9. Який орган наділений повноваженнями щодо розгляду адміністративних справ, пов'язаних з корупцією?

10. Який термін визначений Законом України «Про боротьбу з корупцією» для надсилання протоколу та матеріалів перевірки до юрисдикційного органу?

11. Назвіть строк розгляду адміністративних справ, що пов'язані з корупцією.

12. Чи передбачена Законом України «Про боротьбу з корупцією» можливість призупинення строків розгляду адміністративних справ, що пов'язані з корупцією?

Рекомендована література

1. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

2. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

3. Мельник М.І. Науково-практичний коментар Закону України «Про боротьбу з корупцією» / М.І. Мельник, А.І. Редька, М.І. Хавронюк; за ред. М.І. Мельника. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.

4. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 10 черв. 2009 р.: – (відповідає офіц. текстові). – К.: вид. Паливода А.В., 2009. – 248 с. – (Кодекси України).

6. Адміністративне право: навч. посібник / [О.І. Остапенко, З.Р. Кісіль, М.В. Ковалів, Р.В. Кісіль]. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 536 с.

7. Остапенко О.І. Суб'єкти, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення: навч. посібник / О.І. Остапенко. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 213 с.

8. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 256 с. – С. 43.

9. Лук'янець Д.М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання: монографія / Д.М. Лук'янець. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.

10. Венедиктов В.С. Юридична відповідальність працівників ОВС України: монографія / В.С. Венедиктов. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 269 с.

11. Ващенко С.В. Адміністративна відповідальність: навч. посібник / С.В. Ващенко, В.Г. Поліщук. – Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2001. – 142 с.

12. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / [упоряд.: М.І. Камлик та ін.]. – К.: Школяр, 1999. – 479 с.

13. Законодавче забезпечення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: збірник нормативно-правових актів / [упоряд.: І.В. Сервецький, О.М. Юрченко]. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 268 с.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року „Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 // Урядовий кур’єр від 17.04.2008. – № 72.

Розділ 4

ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ОЗНАКИ

Розглядаючи поняття корупційної злочинності, слід відзначити, що КК України таким поняттям не послуговується. Це поняття є напрацюванням кримінологічної науки.

З урахуванням загального поняття злочинності, корупційна злочинність розглядається як історично-мінливе, відносно масове, стійке, самодетермінуюче, системно-структурне, соціально негативне явище, що найбільш очевидно проявляється у корупційних злочинах.

З'ясуємо зміст основних ознак корупційної злочинності.

Історична мінливість корупційної злочинності означає, що кожна соціально-політична та економічна формація, що історично розвивається, продукує свій різновид корупції. Так, наприклад, ще за часів абсолютистських монархій в Європі XVI–XVII ст. вважали цілком прийнятним таке явище як «торгівля» дохідними державними посадами та іншими престижними постами при королівських дворах, що фактично легалізувало явно корупційну практику заради поповнення державної скарбниці.

На Русі домінували дві форми корупції: «лихоимство» (*рос.*) – отримання чиновником подарунків особисто або через посередників без порушення функціональних обов'язків; «мздоимство» (*рос.*) – отримання чиновником матеріальних цінностей як подяки за вчинення протиправного діяння.

Епоха радянської адміністративно-командної бюрократії породила свої моделі корупції у вигляді «кумівства», «сімейності», іншого протекціонізму в соціально престижних сферах; а

штучно підтримуваний дефіцит матеріальних благ, продуктів, засобів дозвілля та відпочинку створював сприятливу для корупції ситуацію «привілейованого споживання».

У демократичних системах політичного життя і управління корупція не зникає, а переходить «в тінь» або частково виявляється, проте залишається не достатньою мірою контрольованою.

Сучасними формами (прояву) корупції вважаються: «хабарництво, фаворитизм, кумівство, протекціонізм, лобізм, незаконний розподіл і перерозподіл суспільних ресурсів і фондів, незаконна приватизація, незаконна підтримка та фінансування політичних структур (партій та ін.), вимагання, надання пільгових кредитів, замовлень (використання особистих контактів для отримання доступу до громадським ресурсів – товарів, послуг, джерел доходу, привілеїв)¹» та ін.

На історичну мінливість корупційної злочинності також може вказувати виникнення нових корупційних практик, й зокрема: а) практика призначення на посаду за хабар на певний термін, який заздалегідь обумовлюється з «покупцем» (до цього часу «продаж» посад, зазвичай, відбувався безстроково)*; б) невиконання підлеглими прямих вказівок керівника, якщо вони суперечать їх корупційним інтересам (домінує в правоохоронних органах).

Відносна *масовість* як ознака злочинності вказує на те, що вона виявляється не в окремих корупційних злочинах, а у множині діянь, чисельність яких постійно змінюється. До того ж корупційна злочинність поширюється в глобальному масштабі й притаманна як бідним, так і багатим державам. Розглядаючи корупційну злочинність як масове явище та застосовуючи до неї

¹ Леденева А. Блат и рынок: трансформация блата в постсоветском обществе / А. Леденева // Неформальная экономика: Россия и мир. – М.: Логос, 1999. – С. 111–124.

* Небезпечність даної практики полягає в тому, що вона посилює корупційний тиск, оскільки особи, котрі купили посаду, мають вжити заходів задля якомога швидшого повернення затрачених засобів.

закон великих чисел, можна виявляти тенденції корупційної злочинності, прогнозувати її майбутній стан, а отже, планувати адекватні заходи профілактики.

Стійкість (сталість), як ознака корупційної злочинності, полягає в тому, що не можна очікувати різкої зміни структури і стану корупційної злочинності через відносно незначні проміжки часу (місяць, квартал, рік). Коливання деяких показників корупційної злочинності з великою вірогідністю швидше свідчать про недоліки в обліку корупційних злочинів, зміни до кримінального закону щодо оцінки конкретних злочинів як корупційних, аніж про реальні зміни стану злочинності.

На відміну від корупційного злочину, корупційній злочинності притаманна *самодетермінація*, тобто самовідтворення.

Системно-структурний характер корупційної злочинності насамперед виявляється в тому, що їй притаманні властивості системи. Про це свідчить існування корупційних мереж, до складу яких входять групи державних чиновників, що забезпечують відповідні рішення; комерційні та фінансові структури, що реалізують одержувані вигоди, пільги, доходи; силове прикриття зі сторони представників правоохоронних органів. Причому керівниками корупційних мереж зазвичай є високопоставлені чиновники та політики¹.

Зазвичай діяльність корупційних мереж проявляється у формуванні взаємозалежностей й взаємозв'язків між чиновниками по вертикалі управління та по горизонталі управління, на різних рівнях, між різними відомствами й структурами. Ці взаємозв'язки та взаємозалежності спрямовані на систематичне вчинення корупційних угод у цілях особистого збагачення, розподілу бюджетних засобів на користь структур, що входять у корупційну мережу, підвищення прибутків або одержання конкурентних переваг фінансово-кредитними та комерційними структурами, що входять у корупційну мережу². Корупційні мережі також

¹ Сунгуров А.Ю. Гражданские инициативы и предотвращение коррупции / А.Ю. Сунгуров. – СПб.: Норма, 2000. – С. 72.

² Там само.

можуть структуруватися за родинними, дружніми, етнічними, клановими, релігійними, корпоративними ознаками; мають численні цілі та включають різні види діяльності. Вони формуються за принципами взаємодопомоги й солідарності, розробляють свої системи правил, дотримання яких є пріоритетним щодо державних, сімейних норм чи інтересів окремого їх учасника¹. Саме корупційні мережі останнім часом розглядаються як основний та найбільш сильний інструмент корупційних угод. У свою чергу, «низова корупція», яка відірвана від корупційних мереж, існує за рахунок «поборів» з населення.

На системно-структурний характер корупційної злочинності також вказують стійкі взаємозалежності:

корупційної злочинності та інших соціальних явищ (безробіття, соціальної несправедливості, економічної, політичної, духовної кризи тощо),

корупційної злочинності з іншими видами злочинності й передусім, організованою злочинністю, економічною злочинністю, наркозлочинністю, політичною злочинністю.

Окрім цього, корупційна злочинність як система проявляється: а) в загальних (спільних) детермінантах корупційної злочинності та інших видів злочинності; б) в самоорганізації корупційної злочинності, коли на спробі посилення боротьби із корупцією, вона «реагує» перегрупуванням сил, засобів, зміною характеру корупційної поведінки, виникненням нових видів корупційних практик.

Корупційна злочинність як *соціальне явище також проявляється в тому, що корупція є соціальним інститутом, елементом системи управління, що тісно пов'язаний з іншими соціальними інститутами – політичними, економічними, культурологічними. Корупційна злочинність є соціальною за походженням, суб'єктами, жертвами злочинів, а також результатом взаємодії детермінант, що мають соціальний характер. Так, прихиль-*

¹ Нестик Т.А. Коррупция и культура / Т.А. Нестик // «Экономическая теория преступлений и наказаний». «Теневая экономика в советском и постсоветском обществах». – 2003. – № 4. – С. 45.

ники концепції інституціоналізації корупції стверджують, що про соціальний характер корупції свідчить:

- виконання корупцією низки соціальних функцій (спрощує адміністративні зв'язки, прискорює й спрощує прийняття управлінських рішень, консолідує й реструктуризує відносини між соціальними класами та групами, й навіть певною мірою сприяє економічному розвитку шляхом скорочення бюрократичних бар'єрів, оптимізує економіку в умовах дефіциту ресурсів)*;

- наявність цілком визначених суб'єктів корупційних взаємовідносин (патрон – клієнт), розподіл соціальних ролей (хабародавець – хабародержувач – посередник);

- наявність визначених правил поведінки, норм, відомих суб'єктам корупційних дій;

- *сленг* и *символіка* корупційних дій;

- встановлена та відома зацікавленим особам *такса* послуг¹.

Положення соціального детермінізму в кримінології зумовлюють важливі висновки й, зокрема, про те, що неможливо вплинути на злочинність у тому числі корупційну, не змінивши соціальних чинників, які її детермінують. Іншою соціологічною ознакою корупційної злочинності є те, що вона є результатом соціальних конфліктів та взаємовідносин.

Кримінально-правова властивість корупційної злочинності насамперед випливає з того, що корупційна злочинність, як корупція загалом, є абстрактною категорією, яка найбільш очевидно проявляє себе у діяльнісному аспекті й, зокрема, у формі корупційних злочинів.

* У цьому аспекті варто зауважити, що позитивна сторона корупційної злочинності швидше є примарною, адже в подальшому корупція виявляє свої негативні наслідки, які є несумісні з вище наведеними позитивними сторонами корупційних проявів, про що зазначається у кримінологічних джерелах.

¹ Дремин В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография / В.Н. Дремин. – Одеса: Юрид. лит., 2009. – С. 409–410.

При цьому варто ще раз наголосити, що чинний Кримінальний кодекс України не визначає поняття корупційного злочину, що в принципі не доцільно й не можливо зробити.

Разом з тим саме кримінальний закон окреслює коло діянь, які можна віднести до корупційних. У цілому ж корупційні злочини характеризуються наступними загальними ознаками:

- безпосереднє нанесення збитку авторитету публічної служби (державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, безпосередньому виконанню функцій органів державної влади), а також непублічної служби (служби в комерційних та інших організаціях);

- незаконний (протиправний) характер одержуваних державним (муніципальним) службовцем або іншим публічним службовцем, або службовцем комерційної або іншої організації переваг (майна, послуг або пільг);

- використання винним свого службового становища всупереч інтересам служби;

- наявність в особи, яка вчинила корупційний злочин, ознак суб'єкта відповідальності за корупційні злочини;

- наявність у винного умислу на вчинення дій (чи бездіяльності), що завдають шкоди інтересам публічної чи непублічної служби;

- наявність у винного корисливої або іншої особистої зацікавленості.

Окрім цього, криміналізація або декриміналізація діянь також істотно впливає на обсяг корупційної злочинності. Так, перелік корупційних злочинів з 01.01.2011 р. має розширитись насамперед за рахунок доповнення Особливої частини чинного кримінального кодексу України Розділом VII-А «Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» («Зловживання повноваженнями», «Перевищення повноважень», «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», «Комерційний підкуп», «Підкуп

особи, яка надає публічні послуги)), а також доповнення Розділу «Злочини у сфері службової діяльності» статтями 368-1 «Незаконне збагачення» та 369-1 «Зловживання впливом»¹.

Негативний характер корупційної злочинності проявляється насамперед у її суспільно небезпечних наслідках, серед яких найістотнішими визнаються:

- порушення принципу еквівалентності обмінних відносин в економічному житті суспільства, що порушує принципи рівності і соціальної справедливості в суспільстві;

- перерозподіл ресурсів і ризиків на користь носіїв груп спеціальних інтересів, мінімізуючи можливості держави щодо реалізації функції відтворення істинних суспільних благ – «свободи», «безпеки», «рівності стартових умов і можливостей», скорочуючи при цьому можливості рівного доступу до їх споживання для окремої особистості, соціальних, суб'єктів бізнесу та ін.);

- підрив правових засад життєдіяльності суспільства, які відтворюють моральні імперативи свободи, рівності й справедливості;

- генерація і відтворення у зростаючих масштабах соціально деструктивних норм і стереотипів поведінки, насаджуючи в суспільстві мораль беззаконня, пожадливості і продажності, забезпечуючи кримінальну деформацію правосвідомості суспільства, розкладання сфери духовного здоров'я нації і т. д.²

Економічні наслідки корупції були розглянуті вище.

До найсуттєвіших *соціальних наслідків* корупційної злочинності можна віднести:

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 11 червня 2009 р. зі змінами від 23 грудня 2009 р.; зі змінами щодо визнання конституційними окремих положень (Рішення КСУ № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 р.) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 53 (24 липня). – Ст. 1824; 2010. – № 9. – Ст. 87.

² Колесников В.В. Коррупция как угроза национальной безопасности: о специфике криминологического подхода / В.В. Колесников, В.Н. Быков, О.А. Борисов // БГЕП. – 2007. – № 3–4. – С. 53.

- витрату значних засобів на боротьбу з корупційною злочинністю, що загострює бюджетну кризу;

- зростання майнової нерівності, бідності значної частини населення, оскільки корупція сприяє несправедливому перерозподілу коштів на користь вузьких олігархічних груп за рахунок найбільш уразливих верств населення;

- дискредитація права як основного інструменту регулювання життєдіяльності держави і суспільства, а в суспільній свідомості зміцнює уявлення про беззахисність громадян перед злочинністю та владою;

- корумпованість правоохоронних органів сприяє зміцненню організованої злочинності, яка «зростається» з корумпованими групами чиновників і підприємців, посилюється за допомогою доступу до політичної влади та можливостям для відмивання грошей;

- зростання соціальної напруженості.

Політичними наслідками корупційної злочинності можна вважати:

- зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення владарювання олігархічних угруповань;

- зменшення довіри до влади, зростання відчуження влади від суспільства, що позбавляє її підтримки;

- падіння престижу держави на міжнародній арені, загроза її економічної та політичної ізоляції;

- зниження політичної конкуренції, коли громадяни розчаровуються в цінностях демократії виникає загроза занепаду демократичних інститутів й приходу до влади диктатури «на хвили» боротьби з корупцією.

? Питання для самоконтролю

1. *Що слід розуміти під корупційною злочинністю?*
2. *Що означає історична мінливість корупційної злочинності?*

3. У чому полягає зміст таких ознак корупційної злочинності як «сталість» та «масовість»?
4. У чому полягає системно-структурний характер корупційної злочинності?
5. Яким чином розглядається соціальний характер злочинності в інституціональній теорії?
6. З чого випливає кримінально-правова властивість корупційної злочинності?
7. Які види злочинів зазвичай відносять до злочинів корупційної спрямованості?
8. Які соціально негативні наслідки корупційної злочинності та в чому полягає їх зміст?

Рекомендована література

1. Дремін В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография / В.Н. Дремін. – Одесса: Юрид. лит., 2009. – С. 409–410.
2. Закалюк А.П. Корупція, її прояви, хабарництво та інші злочини у сфері службової діяльності: кримінологічна характеристика і запобігання / А.П. Закалюк // Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007.
3. Кабанов П.А. Политическая коррупция в России: понятие, сущность, причины, предупреждение: монография / П.А. Кабанов. – Нижнекамск: Нижнекамский филиал МГЭИ, 2004.
4. Колесников В.В. Коррупция как угроза национальной безопасности: о специфике криминалогического подхода / В.В. Колесников, В.Н. Быков, О.А. Борисов // БГЕП. – 2007. – № 3–4.
5. Коррупционная преступность // Криминалогия: учебник для вузов / под общ. ред. А.И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2002.
6. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни / перекл. з англ. С. Кокізюк, Р. Ткачук. – К.: «К.І.С.», 2004.
7. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізм протидії: монографія / Є.В. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008.
8. Політична корупція перехідної доби / перекл. з англ.; за ред. С. Коткіна та А. Шайо. – К.: «К.І.С.», 2004.
9. Якимова С.В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Вип. 3. – Львів, 2010.

Розділ 5

ВИДИ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Як вже зазначалося вище, ні нормативного, ні єдиного наукового визначення поняття корупційного злочину в національному законодавстві та кримінально-правовій науці не існує. Разом з тим, варто підтримати позицію щодо допустимості та доцільності виділення «корупційних злочинів» як окремого виду злочинів з огляду на такі аргументи:

- Поняття «корупційний злочин» є конвенційним. Воно, як і поняття «корупційне правопорушення», вживається у такому міжнародному документі, як Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію, що була прийнята 4 листопада 1998 р. в м. Страсбург і відкрита для підписання 1999 р. Відтак, враховуючи, що це поняття є загальноновизнаним у міжнародному праві, це дає підстави, по-перше, стверджувати про можливість виокремлення такої групи злочинів у принципі і, по-друге, використовувати такий термін у національному кримінальному праві.

- Можливість виділення зазначеної групи злочинів логічно випливає і з чинного законодавства України. По-перше, вітчизняне законодавство вживає такі терміни як «корупція», «корупційні діяння», «правопорушення, пов'язані з корупцією». По-друге, із положень Закону України «Про боротьбу з корупцією» випливає, що корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, можуть бути злочинними. Це також визнано Концепцією боротьби з корупцією в Україні на 1998–

2005 рр., в якій сказано, що у правовому відношенні корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь, інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь.

- Термін «корупційний злочин» є визнаним і широко-вживаним у юридичній науці і практиці багатьох держав світу, в тому числі тих, які виникли на теренах колишнього СРСР і правові системи яких є близькими до правової системи України.¹

Отже, хоча закон та інші нормативно-правові акти і не називають прямо корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, які утворюють склад злочину, корупційними злочинами, вони все ж дають підстави для того, щоб називати такими кримінально карані правопорушення корупційного характеру.

Виділення такого виду злочинів як корупційні для потреб кримінально-правової науки та практики не лише можливе, але й доцільне з точки зору особливої правової сутності, спільності ознак злочинних діянь, які охоплюються поняттям «корупція». Ці злочини визначає те, що вони об'єднуються у відповідну групу не за формальним розташуванням у системі Особливої частини КК залежно від того, в якій главі містяться статті, які встановлюють відповідальність, а специфікою їх складу.

Об'єктом складів таких злочинів (основним чи додатковим), на нашу думку, є суспільні відносини з приводу забезпечення встановленого порядку діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, а також порядку реалізації службовими особами таких органів наданої їм влади та службових повноважень.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні протиправних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням (зловживан-

¹ Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с. – С. 128–129.

ням) службовими особами наданою їм владою або службовими повноваженнями.

Суб'єктом корупційного злочину є не будь-яка службова особа у розумінні ст. 364 КК, а лише службова особа органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Саме враховуючи цю ознаку, не є корупцією відповідні зловживання службових осіб у приватній та інших сферах.

Особливість суб'єктивної сторони складу корупційних злочинів полягає у тому, що, по-перше, такі злочини завжди є умисними, по-друге, вони характеризуються спеціальною метою – шляхом зловживання службова особа переслідує особистий інтерес чи прагне задовольнити інтерес третіх осіб – одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. При цьому такий інтерес не обов'язково має бути корисливим. Це може бути будь-який особистий інтерес.

Очевидно, що таких злочинів в КК доволі багато. Насамперед це злочини, відповідальність за вчинення яких передбачена у розділі XII Особливої частини КК «Злочини у сфері службової діяльності»; по-друге – всі інші злочини, які можуть вчинятися лише службовими особами (окремі злочини у сфері господарської діяльності (ст. 210, 211 КК), окремі злочини проти правосуддя тощо); по-третє – злочини, кваліфікуючою ознакою яких є їх вчинення службовою особою.

З урахуванням наведеного, видається прийнятною позиція щодо поділу «корупційних» злочинів на ті, які можуть бути визнані завжди корупційними («безумовно корупційні»), та ті, які можуть визнаватися корупційними лише за певних умов їх вчинення («умовно корупційні») ¹.

До «безумовно корупційних» злочинів, як правило, відносять: одержання хабара (ст. 368 КК), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), провокація хабара (ст. 370 КК), заволодіння чужим майном шляхом зловживання службо-

¹ Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с. – С. 130.

вою особою своїм службовим становищем (ст. 191 КК), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК), постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК), зловживання військовою службовою особою владою чи службовим становищем (ст. 423 КК) ¹.

Єдине, що внесе плутанину ситуацію з однозначним визнанням вищезазначених злочинів корупційними, – це можливість їх вчинення не лише у сфері державного управління та місцевого самоврядування. Йдеться, зокрема, про такі злочини, як одержання хабара, зловживання владою або службовим становищем тощо. Адже останні можуть бути вчинені і службовими особами у приватній сфері.

Перелік «умовно корупційних» злочинів є істотно ширшим. До них, як правило, належать злочини, склади яких мають не всі ознаки корупційності.

До цієї категорії корупційних злочинів можуть бути віднесені, зокрема: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161 КК); порушення недоторканості житла громадян (ст. 162 КК); протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК); порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210 КК); видання нормативно-правових або розпорядчих актів, якими змінюються доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 211 КК); втручання у діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343 КК); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК); службове підроблення (ст. 366 КК); завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371 КК); примушування давати показання (ст. 373 КК); втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК); невиконання судового рішення (ст. 382 КК); бездіяльність військової влади (ст. 426 КК) та ін.

¹ Курс кримінології: Особлива частина: підручник: у 2 кн. / [М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужи. Книга 2. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.

Очевидно, що корупційними їх можна назвати лише за дотримання двох умов:

а) якщо такі злочини вчиняються спеціальними суб'єктом – службовою особою органів державної влади чи органів місцевого самоврядування;

б) якщо суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу та метою одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Ведучи мову про корупційні злочини, слід також відзначити, що вони не повністю співпадають зі злочинами у сфері службової діяльності, з якими їх найчастіше ототожнюють. Річ у тім, що, з одного боку, не всі злочини у сфері службової діяльності є корупційними (наприклад, службова недбалість), з іншого – корупційні злочини не зводяться тільки до службових.

З урахуванням наведеного, у цьому контексті слід подати кримінально-правову характеристику складів злочинів, які у літературі відносять до «безумовно корупційних» (одержання хабара (ст. 368 КК); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК); провокація хабара (ст. 370 КК); заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ст. 191 КК); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК); зловживання військовою службовою особою владою чи службовим становищем (ст. 423 КК)).

Предметом нашого аналізу стануть і окремі «умовно корупційні злочини», а саме:

- перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) (з огляду на позицію Верховного Суду України¹;

¹ Узагальнення. Судова практика розгляду кримінальних справ про службові злочини з ознаками корупційних діянь (статті 364, 365 та 368 Кримінального кодексу України), а також справ про адміністративну відповідальність за порушення вимог Закону від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією»// Вісник Верховного суду України. – 2009 р. – № 6.

- службове підроблення (ст. 366 КК) (оскільки такий злочин часто супроводжує вчинення такого злочину, як заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем).

Щоб перейти до кримінально-правової характеристики складів вищеназваних злочинів, варто зробити декілька застережень:

Перше. У цій частині роботи ми не проводитимемо кримінально-правового аналізу складів визначених злочинів у його класичному розумінні (визначення змісту всіх елементів складів відповідних злочинів та ознак, що їх характеризують). Справа в тому, що такий аналіз в цілому належним чином проведений у всіх науково-практичних коментарях до КК України¹ та підручниках з Особливої частини кримінального права України². Відтак, у цьому розділі увага буде акцентована на основних моментах, які мають значення для практичного застосування статей КК України, в яких передбачено відповідальність за вчинення вищеперерахованих злочинів.

Друге. Не вдаючись до змісту всіх кваліфікуючих ознак складів злочинів, зосередимось лише на тих, стосовно застосування яких є дискусії в науці та практиці.

Третє. Для зручності, обрані для аналізу корупційні злочини будуть проаналізовані у порядку, в якому розміщені статті, що встановлюють відповідальність за їх вчинення в КК України.

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-ге вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2006.; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007.; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, С.В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. та ін.

² Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. для студ. ВНЗ / Ю.В. Баулін [та ін.]; ред. В.В. Сташис, В.Я. Тацій. – 3-ге вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 622 с.; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю.В. Александров [та ін.]; ред. М.І. Мельник, В.А. Клименко; Київський національний ун-т внутрішніх справ, Київський міжнародний ун-т. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Атіка, 2008. – 712 с. та ін.

Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК).

Поняття цього злочину КК у ч. 2 ст. 191 визначає наступним чином: «Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем».

Пленум Верховного Суду України зміст цього злочину роз'яснив наступним чином: «Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем полягає в незаконному оберненні чужого майна на свою користь або на користь інших осіб з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби»¹.

Об'єктивна сторона складу аналізованого злочину характеризується сукупністю певних обов'язкових ознак.

Першою такою ознакою, безумовно, є вчинення визначеного суспільно небезпечного діяння – обернення чужого майна на свою користь або на користь інших осіб.

Під оберненням слід розуміти перехід фактичного володіння, користування та розпорядження майном від законного власника (володільця) до іншої особи.

Хоча Пленум Верховного Суду України на цьому не наголошує, проте такий перехід (обернення) має бути: протиправним та безоплатним.

Протиправним слід вважати обернення майна за відсутності встановленого законом права на нього. Натомість дії особи, яка має право на отримання певного майна, але порушує лише встановлений порядок його отримання, не утворює складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК. Наприклад, якщо службова особа отримує свою заробітну плату на певний час швидше від встановленого.

Безоплатним вважається заволодіння чужим майном, якщо воно було: а) не оплачене зовсім, або б) було оплачене лише

¹ Про судову практику у справах про злочини проти власності: постановою Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 р.

його частина, або в) оплата була значно нижчою за його дійсну вартість, або г) коли винна особа замінила майно на менш цінне.

Коли частина незаконно отриманого майна все-таки була оплачена, то незаконно оберненим визнається неоплачена частина.

Разом з тим, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 191 КК, яка передбачає «Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем» обернення майна може мати три форми:

а) привласнення чужого майна шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

б) розтрата чужого майна шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

в) інше заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Перші дві форми мають місце, коли майно було ввірене службовій особі чи перебувало у її віданні (службова особа є одночасно матеріально відповідальною), третя – якщо майно безпосередньо не було ввірене винному чи не перебувало в його віданні.

У зазначений спосіб винний може заволодівати майном, щодо якого, в силу своєї посади, він наділений правомочністю управління чи розпорядження майном через інших осіб. Тобто він має певні службові повноваження щодо впливу на осіб, яким це майно ввірено чи перебуває у їх віданні. Предметом такого протиправного заволодіння може бути також майно, щодо якого ані сам винний, ані його підлеглі не були наділені певною правомочністю.

Щодо форм протиправного обернення чужого майна на свою користь чи користь інших осіб, які слід кваліфікувати як вчинені шляхом зловживання службовим становищем (за ч. 2 ст. 191 КК), то найбільш поширеними є:

- Умисне і безпідставне отримання службовою особою з використанням свого службового становища премій, надбавок до заробітної плати, пенсій, допомоги, інших виплат.

- Звернення на свою користь чи користь інших осіб державних чи громадських коштів чи майна за підробленими угодами або договорами.

- Звернення на свою користь чи користь інших осіб навмисно утворених надлишків продукції, сировини чи матеріалів.

- Звернення на свою користь чи користь інших осіб коштів, які повинні були надійти у державні чи громадські фонди від громадян тощо.

Наступною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу аналізованого злочину є сукупно небезпечний наслідок – матеріальна шкода для законного власника майна.

З приводу змісту цієї ознаки є окремі проблеми. Справа в тому, що ст. 51 КУпАП передбачає відповідальність за дрібне викрадення. При цьому, відповідно до примітки до цієї ж статті, «викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян». Ч. 1 ст. 51 КУпАП передбачає відповідальність за «дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, *привласнення чи розтрати*». Відповідно, при викраденні майна в інший спосіб воно не може вважатися дрібним. У той же час ч. 2 ст. 191 КК передбачає: «*Привласнення, розтрата* або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем».

У зв'язку з цим виникає два питання: 1) чи можуть привласнення та розтрата майна, вчинені шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, вважатися дрібним викраденням, якщо вартість протиправно оберненого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян; 2) якщо так, то чи може вважатися інше заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем дрібним викраденням, якщо вартість протиправно оберненого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Думається, що відповідь на обидва питання має бути негативною, а відтак привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, за наявності інших ознак, повинні вважатись злочином за наявності матеріальної шкоди власнику (володільцю) майна не залежно від її розміру (не залежно від вартості викраденого). Проте, за наявності підстав, у випадку мізерної шкоди можуть застосовуватись положення ч. 2 ст. 11 КК про малозначність діяння.

Разом з тим, слід враховувати, що розмір заподіяної шкоди все ж таки має значення для кваліфікації діянь за ст. 191 КК. За відсутності інших ознак, що обтяжують відповідальність, якщо такий розмір не перевищує 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то діяння винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 191 КК, якщо розмір становить від 250 (включно) до 600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – за ч. 3 ст. 191 КК, якщо 600 (включно) і більше – за ч. 4 ст. 191 КК.

При реальному обчисленні шкоди слід враховувати, що відповідно до ст. 22.5 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб»¹, якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум, то для цілей їх застосування використовується сума у розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 6.1.1 пункту 6.1 статті 6 цього Закону для відповідного року (з урахуванням положень пункту 22.4 цієї статті).

Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» діє з 1 січня 2004 року. Щодо діянь, учинених до цієї дати, при кваліфікації неоподатковуваний мінімум доходів громадян становить 17 грн.

¹ Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22 травня 2003 року № 889-IV (з наступними змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 37. – Ст. 308.

Розрахунок податкової соціальної пільги при кваліфікації діянь, учинених в період 1 січня 2004 року – 31 грудня 2005 року слід проводити наступним чином:

- відповідно до положень ст. 6.1.1 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», що діяли у 2004–2005 роках, податкова соціальна пільга становила один розмір мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року.

- відповідно до ст. 22.4 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» на перехідний період встановлювались такі розміри податкової соціальної пільги:

а) у 2004 році – 30% суми податкової соціальної пільги, визначеної у ст. 6.1.1 цього закону.

б) у 2005 році – 50% суми податкової соціальної пільги, визначеної у ст. 6.1.1 цього закону.

в) у 2006 році – 80% суми податкової соціальної пільги, визначеної у ст. 6.1.1 цього закону.

г) у 2007 році – 100% суми податкової соціальної пільги, визначеної у ст. 6.1.1 цього закону.

Відтак, оскільки відповідно до ст. 89 Закону України «Про державний бюджет України на 2004 рік»¹ мінімальна заробітна плата станом на 1 січня 2004 року становила 205 грн. на місяць, тому, податкова соціальна пільга у 2004 році становила 61 грн. 50 коп. (30% від 205 грн.).

Відповідно до ст. 83 Закону України «Про державний бюджет України на 2005 рік»² мінімальна заробітна плата станом на 1 січня 2005 року становила 262 грн. на місяць. Тому, податкова соціальна пільга у 2005 році становила 131 грн. (50% від 262 грн.).

¹ Про державний бюджет України на 2004 рік: Закон України від 27 листопада 2003 року № 1344-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 17–18. – Ст. 250.

² Про Державний бюджет України на 2005 рік: Закон України від 23 грудня 2004 року № 2285-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 7–8. – Ст. 162.

З 1 січня 2006 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законів України» № 2771-IV від 7 липня 2005 року (пункт 1 Прикінцевих положень зазначеного Закону), який дещо змінив порядок обрахунку податкової соціальної пільги. Цим законом було внесено зміни до ст. 6.1.1 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб». З 1 січня 2006 року, відповідно до цієї правової норми, податкова соціальна пільга становить 50% однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), встановленої законом станом на 1 січня звітного податкового року. Цим же законом виключено абзац 4 ст. 22.4 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», яким на перехідний період у 2006 році встановлювався 80%-ний розмір податкової соціальної пільги від розміру, визначеному в ст. 6.1.1 Закону. Отже, у 2006 році та в наступних роках розмір податкової соціальної пільги, відповідно до вимог ст. 6.1.1 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», становить 50% однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), встановленої законом станом на 1 січня звітного податкового року.

Відтак, відповідно до ст. 82 Закону України «Про державний бюджет України на 2006 рік»¹ мінімальна заробітна плата станом на 1 січня 2006 року становила 350 грн. на місяць. Тому, податкова соціальна пільга у 2006 році становила 175 грн. (50% від 350 грн.).

Відповідно до ст. 76 Закону України «Про державний бюджет України на 2007 рік»² мінімальна заробітна плата станом на 1 січня 2007 року становила 400 грн. Тому, податкова соціальна пільга у 2007 році становила 200 грн. (50% від 400 грн.).

¹ Про Державний бюджет України на 2006 рік: Закон України від 20 грудня 2005 року № 3235-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 9, № 10–11. – Ст. 96.

² Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19 грудня 2006 року № 489-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 7–8. – Ст.66.

Відповідно до ст. 59 Закону України «Про державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України»¹ мінімальна заробітна плата станом на 1 січня 2008 року становила 515 грн. Тому, податкова соціальна пільга у 2008 році становила 257 грн. 50 коп. (50% від 515 грн.).

Відповідно до ст. 55 Закону України «Про державний бюджет України на 2009 рік»² мінімальна заробітна плата станом на 1 січня 2009 року становила 605 грн. Тому, податкова соціальна пільга у 2009 році становила 302 грн. 50 коп. (50% від 605 грн.).

20 жовтня 2009 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 1646-VI «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати»³. Цим законом, встановлено розмір мінімальної заробітної плати з 1 січня 2010 року – 869 грн. Цей же розмір мінімальної заробітної плати був зафіксований у Законі України «Про державний бюджет на 2010 рік» який хоч і був прийнятий з певним запізненням. Відтак мінімальна соціальна податкова пільга у 2010 році складає 434 грн. 50 коп. (50% від 869 грн.).

Третьою обов'язковою ознакою складу аналізованого злочину є наявність безпосереднього причинного зв'язку між вчиненим суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним наслідком. Відтак не можна ставити у вину особі за ч. 2 ст. 191 КК, наприклад, упущену вигоду, інші похідні наслідки причинний зв'язок з якими є опосередкованим.

Четвертою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу аналізованого злочину є спосіб заволодіння майном

¹ Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 28 грудня 2007 року № 107-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 5–6, № 7–8. – Ст. 78.

² Про Державний бюджет України на 2009 рік: Закон України від 26 грудня 2008 року № 835-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 20, № 21–22. – Ст. 269.

³ Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати: Закон України від 20 жовтня 2009 року № 1646-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 4. – Ст. 19.

шляхом зловживання службовим становищем, під яким слід розуміти умисне використання службовою особою, всупереч інтересам служби, своїх прав і можливостей, пов'язаних з її посадою.

Щодо суб'єкта аналізованого злочину – то взагалі ним може виступати будь-яка службова особа, проте корупційним цей злочин буде вважатися, як вже було зазначено, лише у випадку його вчинення службовою особою органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

Привласнення вважається закінченим з моменту вилучення чужого майна й отримання винним можливості розпорядитися ним як своїм власним. Момент закінчення розтрати збігається з моментом витрачання чужого майна. Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем вважається закінченим з моменту отримання можливості розпорядитися ним на власний розсуд.

Щодо особливостей кваліфікації аналізованого злочину, то загально визначеними у судовій практиці вважаються наступні правила:

- Зловживання службовою особою своїм службовим становищем при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК, виступає способом заволодіння чужим майном і таким чином утворює спеціальний склад службового зловживання. При корисливому зловживанні владою або службовим становищем, відповідальність за яке передбачена ст. 364 КК, службова особа прямо не заволодіває чужим майном, а, діючи всупереч інтересам служби і протиправно отримуючи вигоду зі свого службового становища, заподіює власникові майнову шкоду.

- Якщо заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем було пов'язане з внесенням такою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, іншим підробленням документів або складанням і видачею завідомо неправдивих документів, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 191 та ст. 366 КК.

- Якщо службова особа спочатку звертає на свою користь чуже майно шляхом зловживання своїм службовим становищем, а потім з метою приховати вчинений нею злочин зловживає своїм службовим становищем, її дії потребують кваліфікації за правилами реальної сукупності злочинів – за відповідними частинами ст. 191 і ст. 364 КК.

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК). Кримінальний кодекс визначив цей злочин як умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Як і розглянутий вище, склад аналізованого злочину є матеріальним – відтак його об'єктивна сторона характеризується принаймні трьома ознаками.

Першою, безумовно є суспільно небезпечне діяння – використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби.

Під використанням влади, як правило, розуміють умисне використання службовою особою, яка має владні повноваження, всупереч інтересам служби своїх прав щодо пред'явлення вимог, а також прийняття рішень, обов'язкових для виконання іншими фізичними чи юридичними особами. Зловживати владою може, на нашу думку, лише представник влади.

Зловживання службовим становищем – це будь-яке умисне використання службовою особою всупереч інтересам служби своїх прав і можливостей, пов'язаних з її посадою.

Словосполучення «всупереч інтересам служби» передбачає, що службова особа не бажає рахуватися з покладеними на неї законом чи іншим нормативно-правовим актом обов'язками, діє всупереч їм. Під інтересами служби як правило розуміють насамперед інтереси суспільства та держави взагалі і, крім того, інтереси певного органу, підприємства, уста-

нови або організації, що не суперечать, не протиставляються інтересам суспільства та держави.

Зловживання владою або службовим становищем передбачає наявність взаємозв'язку між службовим становищем винного і його поведінкою, яка виражається в незаконних діях або бездіяльності.

Для того, щоб притягнути винну службову особу до кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, необхідно передусім встановити її компетенцію – коло обов'язків та прав і лише після цього робити висновки щодо того, чи було зловживання з її боку. Для цього слід звертатись до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність тієї чи іншої службової особи (закони України, положення, галузеві накази тощо) та її службових інструкцій.

Часто визначення компетенції конкретної службової особи є непростим явищем. По-перше, може бути не достатньо чітко визначений обсяг компетенції (неоднозначні чи абстрактні формулювання), а по-друге, нормативно-правові акти почасти не відповідають один одному.

Практичний приклад – інструкція або інший відомчий акт, який «сам для себе» затвердив той чи інший орган державної влади, надає йому більше прав (а отже, і більшу компетенцію), ніж закон. При цьому у всіх випадках службові особи керуються саме приписами інструкції, а не закону, мотивуючи лише одним, проте, всім відомим своєю універсальністю аргументом «наказ начальника – закон».

Крім того, у чинному законодавстві України існують і більш парадоксальні ситуації. Так, стаття 9 Закону «Про державну службу» зазначає, що правовий статус Президента України, Голови Верховної Ради та його заступників, народних депутатів України, Прем'єр-міністра України, Голови та суддів Верховного Суду України тощо регулюється Конституцією України та спеціальними законами. Однак зазначені спеціальні закони, які б регулювали правовий статус багатьох із наведених службових осіб, наразі не прийняті.

Узагальнюючи вищевикладене, в максимально спрощеному вигляді, суспільно небезпечне діяння у складі аналізованого злочину можна визначити, як вчинення особою діяння, яке вона, за певних умов, має право вчиняти виходячи з її компетенції, за відсутності таких умов.

Найтиповішими проявами зловживання владою або службовим становищем є:

- тимчасове безоплатне використання чужого майна;
- незаконне використання праці підлеглих;
- безпідставне надання позичок, кредитів;
- використання ресурсів не за призначенням;
- надання безпідставних переваг фізичним чи юридичним особам;
- умисне придбання товарів (послуг) за завищеними цінами;
- реалізація товарів (послуг) іншим особам за заниженими цінами;
- надання майна в оренду за заниженими цінами;
- потурання злочинам тощо.

Наступною обов'язковою ознакою складу аналізованого злочину є суспільно небезпечний наслідок – заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи суспільним інтересам чи інтересам юридичних осіб.

Істотна шкода може мати три форми:

- 1) лише матеріальна шкода;
- 2) лише нематеріальна шкода;
- 3) поєднання матеріальної та нематеріальної шкоди.

Істотною, відповідно до п. 3 примітки до ст. 364 ККК, є така шкода (якщо вона полягає лише в заподіянні матеріальних збитків), яка в сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (мінімальну соціальну податкову пільгу, враховуючи вищевикладені положення).

Щодо оцінки істотності шкоди при настанні суспільно небезпечних наслідків у формі заподіяння нематеріального

збитку, то в кожному конкретному випадку це питання слід вирішувати, виходячи з обставин конкретної справи. Пленумом Верховного Суду України з цього приводу зазначено: «Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи.

Зокрема, істотною шкодою **можуть** (виділено нами) визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів. При вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, потрібно також ураховувати кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо»¹.

Щодо третього варіанту шкоди – поєднання матеріальної та нематеріальної, то при визнанні такої істотною слід виходити з того, що Пленумом Верховного Суду України з цього приводу зазначено: «У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватись істотною навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»².

Як і в будь-якому матеріальному складі злочину, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони аналізованого є наявність безпосереднього причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним наслідком.

¹ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15.

² Там само.

Для притягнення до кримінальної відповідальності обов'язковим є встановлення також ознак суб'єктивної сторони:

- а) вини у формі умислу;
- б) спеціального мотиву – корисливого, іншого особистого чи інтересів третіх осіб.

Частина 2 ст. 364 КК, передбачає відповідальність за зловживання владою або службовим становищем у випадку спричинення тяжких наслідків.

Як і істотна шкода, тяжкі наслідки можуть мати три форми виразу.

Тяжкими наслідками, якщо вони полягають лише у заподіянні матеріальних збитків, є наслідки, які в двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

До тяжких наслідків немайнового характеру, як правило, відносять: заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви, тощо.

Очевидно, що як і стосовно визнання шкоди істотною, при визнанні наслідків тяжкими слід враховувати наступні положення:

- при вирішенні питання про те, чи є наслідок злочину тяжким, потрібно також враховувати кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо;

- у разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватись тяжким наслідком навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Частина 3 ст. 364 КК передбачає відповідальність за зловживання владою або службовим становищем у випадку здійснення такого роду діянь працівником правоохоронного органу.

Незважаючи на те, що питання про коло таких осіб є дискусійним у науці, у правозастосовній діяльності слід керуватися

положеннями Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року, ст. 2 якого передбачає «Правоохоронні органи – органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції»¹.

При кваліфікації зловживання владою або службовим становищем слід враховувати такі правила:

- в Особливій частині КК законодавцем закріплено понад 70 норм, у диспозиціях яких вказано на вчинення злочину з використанням службового становища у різних сферах діяльності (ч. 2 ст. 149, ч. 1 ст. 154, ст. 159, ч. 2 ст. 169, ч. 3 ст. 176, ч. 1 ст. 211, ч. 2 ст. 256, ст. 423 та інші). Стаття 364 КК України співвідноситься з наведеними та подібними іншими статтями як загальна і спеціальна норма. Таким чином, вона має застосовуватись лише тоді, коли відсутня спеціальна кримінально-правова норма;

- коли службова особа діє в інтересах третіх осіб за винагороду (хабар), вона підлягає відповідальності за сукупністю злочинів – за зловживання владою або службовим становищем і за одержання хабара, а особа, в інтересах якої діяла службова особа, – за давання хабара.

Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК).

Ст. 365 КК визначає перевищення влади або службових повноважень як умисне вчинення службовою особою дій, що явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом

¹ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50 (з наступними змінами і доповненнями).

правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

На відміну від зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень вчиняється тільки шляхом активних дій.

При вирішенні питання про зміст поняття «дії, що явно виходить за межі наданих службовій особі прав і повноважень», слід виходити зі змісту суб'єктивної сторони вчиненого: винний, який обізнаний про межі своєї службової компетенції та службових повноважень (функціональних обов'язків), явно й очевидно перевищує їх.

У кожному конкретному випадку необхідно встановити, які нормативні акти (закони, статuti, положення) порушила службова особа, в яких межах винний вийшов за рамки своїх прав і повноважень.

Перевищення влади або службових повноважень може виражатись у наступних формах:

- вчинення дій, що є компетенцією вищестоящої службової особи цього самого відомства, установи, підприємства, чи організації, чи службові особи інших відомств;
- вчинення дій чи ухвалення рішення одноосібно у випадку, коли вони мають бути здійснені чи вирішені тільки колегіально;
- вчинення дій, що дозволяються тільки за наявності певних обставин та умов (надзвичайний стан), без їх наявності;
- вчинення дій, які взагалі не має право здійснювати або дозволяти.

Відповідальність за перевищення влади або службових повноважень за ч. 1 ст. 365 КК, як і за зловживання владою чи службовим становищем, настає лише у випадку, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Частина 2 ст. 365 Кримінального кодексу передбачає відповідальність за перевищення влади або службових повнова-

жень, якщо воно супроводжувалось насильством, застосуванням зброї чи болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями.

Питання застосування ст. 365 КК доволі детально вписано у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України. Основні положення цієї постанови наступні:

- Відповідальність за кваліфіковані види перевищення влади або службових повноважень настає лише за наявності всіх ознак злочину, передбачених ч. 1 ст. 365 КК, і хоча б однієї кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 2 або ч. 3 зазначеної статті.

При цьому необхідно мати на увазі, що перевищення влади або службових повноважень, супроводжуване насильством, застосуванням зброї або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (ч. 2 ст. 365 КК), як правило, вже за змістом цих дій свідчить про заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам громадян.

Насильство при перевищенні влади або службових повноважень може бути як фізичним, так і психічним. Якщо фізичне насильство полягає в незаконному позбавленні волі, завданні побоїв або ударів, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, у мордуванні, то психічне – у реальній погрозі заподіяння фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких, дії винної особи потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 365 КК.

Болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого (ч. 2 ст. 365 КК), необхідно вважати дії, які завдають йому особливого фізичного болю чи моральних страждань. Вони можуть полягати у протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глумління тощо.

Тяжкими наслідками при перевищенні влади або службових повноважень (ч. 3 ст. 365 КК) визнаються заподіяння потер-

пілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, спричинення матеріальних збитків, які у 250 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 4 примітки до ст. 364 КК), розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви, тощо¹.

У цій же постанові сформульовано і низку правил кваліфікації перевищення влади або службових повноважень:

- Умисне заподіяння смерті чи тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні влади або службових повноважень кваліфікується за сукупністю злочинів – за ч. 3 ст. 365 КК та однією з таких його ст.ст.: 112, 115, 121, 348, 379, 400, а вчинення таких дій через необережність охоплюється ч. 3 ст. 365 КК і додаткової кваліфікації за ст. 119 чи ст. 128 КК не потребує.

- Умисне вбивство або умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вчинене службовою особою при перевищенні меж необхідної оборони, кваліфікується за ст. 118 або ст. 124 КК.

- Якщо перевищення влади або службових повноважень призвело до самогубства потерпілого чи спроби його вчинити, наслідком якої стало тяжке тілесне ушкодження, дії службової особи підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 365 КК і додаткової кваліфікації за ст. 120 КК не потребують.

- У разі, коли при перевищенні влади або службових повноважень фізичне насильство полягало в катуванні, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 127 КК, вчинене охоплюється ч. 2 ст. 365 цього Кодексу. Якщо ж катування містило ознаки злочину, відповідальність за який передбачена ч. 2 ст. 127 КК, дії службової особи необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 127 і ч. 2 ст. 365 КК.

Перевищення влади або службових повноважень, поєднане з незаконним позбавленням особи волі (ч. 1 або ч. 2 ст. 146

¹ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. – № 15.

КК), кваліфікується за ч. 2 ст. 365 КК, а якщо таке позбавлення волі потягло тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 146 КК), – за ч. 3 ст. 365 КК. Вчинення цих злочинів організованою групою належить кваліфікувати за сукупністю ч. 3 ст. 146 і ч. 3 ст. 365 КК.

При вирішенні питання про кваліфікацію дій службової особи за ч. 2 ст. 365 КК за ознакою застосування зброї треба враховувати, що нею визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі, і що вона може бути як вогнепальною (у тому числі гладкоствольною), так і холодною. Застосування зброї передбачає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за її допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу нею.

Розглядаючи справи, пов'язані з незаконним застосуванням зброї службовими особами, які мають право володіти нею, суди зобов'язані керуватися нормативними актами, що визначають підстави й порядок її застосування цими особами.

У разі застосування службовою особою при перевищенні влади або службових повноважень зброї, якою вона володіла незаконно, її дії необхідно додатково кваліфікувати за ст. 262 або ст. 263 КК.

- Перевищення влади або службових повноважень, поєднане з умисним знищенням чи пошкодженням чужого майна без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 194, ч. 1 ст. 347, ч. 1 ст. 352, ч. 1 ст. 378, ч. 1 ст. 399 КК), кваліфікується за відповідною частиною ст. 365 КК і додаткової кваліфікації за переліченими статтями про злочини проти власності не потребує. Якщо перевищення влади або службових повноважень було поєднане з діями, відповідальність за які передбачена частинами другими зазначених статей, а також ч. 3 ст. 399 КК, вчинене винним має кваліфікуватися за сукупністю злочинів.

- Злочини, відповідальність за які передбачена ч. 2 ст. 157 КК (перешкоджання здійсненню виборчого права), ч. 2 ст. 162 (порушення недоторканності житла), статтями 371–373 (завідомо незаконні затримання, привід або арешт, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання) та ч. 2 ст. 376 КК (втручання в діяльність

судових органів), являють собою спеціальні види перевищення влади або службових повноважень. Кваліфікація дій виконавців і співучасників цих злочинів ще й за ст. 365 цього Кодексу можлива лише за наявності реальної сукупності останніх¹.

Службове підроблення (ст. 366 КК).

Під службовим підробленням закон розуміє внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видачу завідомо неправдивих документів.

Цей злочин – спеціальний вид зловживання владою і службовим становищем (за об'єктивною стороною) і спеціальний вид підроблення документів (за суб'єктом злочину).

Предметом цього злочину є офіційні документи, тобто та інформація, яка зафіксована у формі, передбаченій законом на будь-якому матеріальному носіїві (папері, магнітної, кіно-, відео- або фотоплівці, дискеті тощо), з метою її зберігання, використання або розповсюдження і яка складається або видається службовими особами від імені державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності для посвідчення фактів, що мають юридичне значення.

Офіційні документи повинні бути складені у відповідній формі і мати всі необхідні реквізити (підпис, штамп, печатку тощо). Офіційними можуть бути визнані і приватні документи за умови, якщо вони передані і знаходяться у веденні (діловодстві) відповідних органів або установ.

Об'єктивна сторона підроблення може полягати в одній з таких дій:

- 1) внесення до документів неправдивих відомостей;
- 2) інші підроблення документів;
- 3) складання неправдивих документів;
- 4) видача неправдивих документів.

¹ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. – № 15.

Внесення до документів неправдивих відомостей означає поміщення інформації, що не відповідає дійсності, в справжній документ, який при цьому зберігає всі ознаки і реквізити справжнього.

Підроблення документів передбачає повну або часткову зміну змісту документа або його реквізитів шляхом виправлень, підчисток, дописок, витравлювань та іншими подібними способами.

Складання неправдивих документів – це повне виготовлення документа, що містить інформацію, яка не відповідає дійсності.

Видача неправдивих документів – це надання фізичним або юридичним особам документів, зміст яких повністю або частково не відповідає дійсності і які були складені службовою особою, яка ї видавала, чи іншою особою.

За частиною 1 ст. 366 злочин визнається закінченим з моменту вчинення вказаних дій незалежно від того, чи спричинили вони якісь наслідки і чи був використаний підроблений документ.

Особа, яка одержала підроблений документ і свідомо, навмисно його використовує, підлягає відповідальності за ч. 3 ст. 358 КК за використання завідомо підробленого документа.

Якщо підроблення було вчинено службовою особою лише як готування до вчинення іншого злочину або винний намагався використати підроблений ним документ для вчинення іншого злочинного діяння, але не довів його до кінця з причин, що не залежать від його волі, його дії кваліфікуються за сукупністю злочинів – за статтями 366 КК ч. 1 ст. 14 і тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за відповідний злочин.

За сукупністю слід кваліфікувати і випадки, коли підроблений службовою особою документ використовується нею для вчинення іншого закінченого злочину.

Однак, якщо підроблення є необхідною ознакою іншого складу злочину (наприклад, ч. 2 ст. 372) або утворює спеціаль-

ний склад злочину (ст. 222 КК), дії винного додатково кваліфікувати за ст. 366 не потрібно.

У частині 2 ст. 366 встановлена відповідальність за службове підроблення, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, зміст яких визначався вище.

Одержання хабара (ст. 368 КК).

Саме цей злочин є власне корупційним. Поняття цього злочину у ч. 1 ст. 368 КК визначається як «одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища».

Багато проблем, пов'язаних із кваліфікацією одержання та давання хабара, пов'язано із визначенням змісту предмета цього злочину – саме «хабара».

М.П. Кучерявий, виходячи із законодавчого опису згаданої ознаки, відзначав, що під предметом хабара в кримінальному праві розуміється все, чим підкупляється посадова особа або що дається їй у винагороду за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто дає, будь-якої дії по службі.¹

В літературі відзначається, що хабар – це незаконна винагорода матеріального характеру, тобто предмет хабара має виключно матеріальний характер. Ним можуть бути майно (гроші, матеріальні цінності), право на майно (документи, які надають право на отримання майна, користування майном або право вимагати виконання зобов'язань тощо); будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від права на майно, безоплатне надання послуг майнового характеру, санаторних чи туристичних путівок, проведення будівельних чи ремонтних робіт).

Послуги, пільги та переваги, які не мають матеріального змісту (похвальна характеристика чи виступ у пресі, надання престижної роботи, інтимний зв'язок тощо), не можуть визнава-

¹ Кучерявий Н.П. Ответственность за взяточничество по советскому уголовному праву / Н.П. Кучерявий. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 64.

тися предметом хабара. Одержання такого характеру послуг, пільг чи переваг, може розцінюватися як інша (некорислива) заінтересованість при зловживанні владою чи службовим становищем і за наявності для того підстав кваліфікуватися за ст. 364 КК України. Одержання як хабара майна, збування і придбання якого утворює самостійний склад злочину (вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин, наркотичних засобів, прекурсорів, отруйних або сильнодіючих речовин тощо), кваліфікується за відповідною частиною ст.368 і відповідною статтею КК, яка передбачає відповідальність за збут чи придбання цих предметів (зокрема ст.ст. 263, 307, 321 КК України)¹.

Отже, хабар – це різного роду вигоди матеріального характеру, які одержуються службовою особою за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає, або осіб, яких вона представляє (третіх осіб), яких-небудь дій (бездіяльності), якщо таке діяння входить у службові повноваження суб'єкта або він в силу службового становища може сприяти таким діянням, а також за загальне сприяння та потурання по службі.

Значення предмета хабара визначається ще й тим, що законодавець диференціював відповідальність за його одержання в залежності від розміру. У частині 2 ст. 368 КК України встановлена відповідальність за одержання хабара у великому розмірі, а у частині 3 цієї ж статті КК – за одержання хабара в особливо великому розмірі.

Зміст цих оціночних понять наведений у частині 1 Примітки до ст. 368 КК України.

Там, зокрема, зазначено, що хабаром у великому розмірі вважається такий, що у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (мінімальних соціальних податкових пільг), в особливо великому розмірі – такий, що у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001 – С. 925–926.

У відповідності з цим роз'ясненням ч. 1 ст. 368 КК України (інші частини цієї статті за наявності інших кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознак) застосовуються, коли розмір одержаного хабара не перевищує 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Одержання хабара у великому чи особливо великому розмірі визнається лише за умови, що винна особа мала єдиний умисел на його одержання в такому розмірі.

Водночас у законі не визначено, при якій мінімальній вартості хабара має наставати кримінальна відповідальність, чи можна при мізерній вартості хабара керуватися ч. 2 ст. 11 КК України і вважати відповідні діяння малозначними, чи потребує вдосконалення кримінальне законодавство в цій частині.

Свого часу висловлювалися пропозиції щодо введення до КК спеціальної норми з пониженою санкцією при малому розмірі хабара (Н.С. Лейкіна, О.Я. Светлов) і навіть про введення для таких випадків замість кримінальної адміністративної відповідальності (М.Д. Лисов). В літературі справедливо відзначається, що погодитись з таким пропозиціями важко.¹ Адже коли службова особа «продалася» за мізерну суму, то суспільна небезпека вчиненого та особи винного аж ніяк не зменшується, а скоріше, навпаки, – зростає.

Сказане стосується і оцінки одержання хабара в незначних розмірах і за чинним законодавством: кримінально-правове значення має не нижній розмір хабара, а факт вчинення службовою особою за незаконну матеріальну винагороду певної дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Стаття 368 КК України має застосовуватись незалежно від нижнього розміру одержаного хабара.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 368 КК України, характеризується прийняттям службовою особою від іншої особи предмета хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабар або третьої особи, будь-якої дії з

¹ Навроцький В.О. Кримінальне право України: курс лекцій / В.О. Навроцький. – С. 518.

використанням наданої такої службовій особі влади чи займаною нею службового становища¹.

Одна з попередніх редакцій диспозиції ч. 1 статті про відповідальність за одержання хабара містила вказівку на те, що хабар може бути одержаний посадовою особою особисто або через посередника. Нинішня редакція ст. 368 КК такої вказівки не містить. Вбачається, що зазначена вказівка закону була зайвою. Суть цього злочину полягає не в тому, яким чином передається незаконна винагорода, а в тому, що вона приймається службовою особою як плата за виконання (невиконання) певних дій по службі.

Способи одержання хабара можуть бути різноманітними і усіх їх у законі передбачити неможливо. Саме тому, видається, виділяти в КК один чи кілька, хай і найрозповсюдженіших, немає сенсу.

Способи одержання хабара пов'язані, звичайно, із способами його давання, а також із предметом хабара. Сам спосіб давання-одержання є важливим з процесуальної точки зору, з точки зору доведення факту хабарництва. У такому плані з усього розмаїття способів давання-одержання хабара можна виділити дві основні форми: просту та завуальовану.

Найбільш розповсюдженою на практиці є проста форма – безпосереднє вручення службовій особі предмета хабара. При цьому безпосереднє вручення не слід розглядати буквально як передачу хабара з рук особи до рук службовця. Безпосереднім врученням хабара є й така передача матеріальних цінностей службовій особі, за якої предмет хабара хоча й не потрапляє одразу до рук особи, яка одержує хабар, але переходить у її розпорядження, перебуває під її контролем. Вивчення кримінальних справ про хабарництво засвідчує, що найчастіше предмет хабара кладеться на робочий стіл службової особи, залишається в її речах, а якщо давання-одержання хабара відбувається в автотран-

¹ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Особлива частина / за ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2001 – С. 744.

спорті, то предмет хабара кладеться на вільне сидіння, в багажник тощо.

Сутність завуальованої форми полягає у тому, що факт передачі-одержання хабара маскується зовні законною угодою і має вигляд цілком законної операції: різного роду виплати, премії, погашення боргу, надання грошей у кредит, здійснення договору купівлі-продажу, консультації, експертизи і т.п. Така винагорода кваліфікується як хабарництво у випадку, коли вона передавалася-одержувалася незаконно (виплата коштів була безпідставною, речі чи нерухомість продавалися за ціною, явно нижчою від реальної, оплата послуг була нееквівалентною).

Однією з сучасних форм завуальованого давання хабара є «скидання» підприємцем певної суми коштів з рахунку своєї фірми на рахунок фірми, що фактично належить чи контролюється службовою особою, яка підкупляється з подальшим «прокручуванням» цих коштів чи переведенням їх у готівку.¹

На практиці предмет хабара інколи передається рідним чи близьким службової особи. Кваліфікація дій службової особи здійснюється за ст. 368 КК, а дій того, хто передав предмет, – за ст. 369 КК, і потребує у таких випадках достовірного встановлення того факту, що матеріальні цінності є незаконною винагородою за певну поведінку саме службової особи, а не обумовлені відповідними діями того, хто фактично одержує такі цінності.

У зв'язку з цим необхідно мати на увазі, що склади злочинів, передбачених ст.ст. 368, 369 КК, мають місце не лише тоді, коли службова особа одержала хабар для себе особисто, але і тоді, коли вона одержала його для близьких їй осіб (родичів, знайомих тощо). При цьому не має значення, як фактично було використано предмет хабара.

Відповідальність за одержання-давання хабара настає тільки за умови, якщо службова особа одержала хабар за виконання або невиконання будь-якої дії з використанням наданої їй

¹ Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М.І. Мельник. – К.: Парлам. вид-во, 2000. – С. 82.

влади або службового становища, а неслужбова особа – хабародавець – передала предмет саме з такою метою.

Незважаючи на те, що це положення чітко та однозначно зафіксоване в законі (ч. 1 ст. 368 КК), існує помилкова думка, що для наявності складу цього злочину достатньо встановити факт одержання незаконної винагороди. Встановлення на попередньому слідстві та в суді факту отримання незаконної винагороди та невстановлення того, що таку винагороду було одержано за певних умов, тягне за собою або ж виправдовувальний вирок, або ж засудження особи при недоведеності обов'язкової ознаки об'єктивної сторони одержання хабара.

Матеріальні цінності, одержані службовою особою, будуть визнаватися хабаром тільки тоді, коли буде встановлено, що вони передавалися-одержувалися за виконання чи невиконання службовою особою певних дій, пов'язаних з використанням службового становища.

Але варто відзначити, що слід визнавати даванням та одержанням хабара й ті випадки, коли умови одержання матеріальних цінностей або послуг хоча спеціально не обумовлювались, але учасники злочину усвідомлювали, що хабар передається та одержується з метою задоволення інтересів особи, яка його передає або третіх осіб.

Для наявності складу злочину недостатньо встановити, що службова особа приймала ті чи інші матеріальні цінності за виконання чи невиконання будь-яких дій. Відповідальність за одержання хабара настає лише за умови, що службова особа одержала його за виконання чи невиконання таких дій, які вона могла або повинна була виконати з використанням наданої їй влади, покладених на неї організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або таких, які вона не уповноважена була вчинювати, але до вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходів завдяки своєму службовому становищу¹.

¹ Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року. – № 5.

Тобто вчинення таких дій повністю залежить від зайняття службовою особою певної посади: її повноважень, службових зв'язків з іншими службовими особами, фактичних можливостей приймати рішення самій чи впливати на прийняття рішень іншими особами або органами.

Встановлюючи зазначену ознаку, необхідно виходити з того, чи могла службова особа вчинити такі дії, не обіймаючи цю посаду, чи ні.

Якщо ж службова особа, вчиняючи за незаконну винагороду будь-які дії, використовує не можливості, пов'язані з її посадою, а, наприклад, особисте знайомство чи дружні зв'язки, та у її діях відсутній склад злочину, передбачений ст. 368 КК України, а, відповідно, у діях особи, яка дала винагороду, – ст. 369 КК України.

Не вбачатиметься склад злочину і у випадку одержання незаконної винагороди не у зв'язку з реалізацією службових можливостей, а за виконання суто професійно-виробничих функцій.

Це дуже важливий момент кваліфікації цих злочинів, який потребує детального дослідження, особливо у тих випадках, коли одні й ті ж суб'єкти в одній ситуації можуть виступати як службові особи, а в іншій – виконувати чисто професійні обов'язки, ніяк не пов'язані з їх статусом службової особи. До такої категорії, зокрема, належать викладачі, медичні працівники.

В теорії і на практиці неоднозначно вирішується питання щодо правової оцінки одержання службовою особою від підлеглих осіб матеріальних цінностей не за виконання чи невиконання будь-яких конкретних дій, а за добре ставлення, прихильність.

Одні наковці і практики виходять з того, що склад одержання хабара має місце лише у випадку, коли незаконна винагорода дається за вчинення (невчинення) конкретних дій. Інші ж вважають, що склад цього злочину наявний й тоді, коли така винагорода отримується службовою особою за позитивне став-

лення її до хабародавця з метою забезпечення доброзичливості «на всяк випадок».

Певною мірою цій дискусії поклала край Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року, яка у п. 3 відзначила, що одержання службовою особою незаконної винагороди від підлеглих чи підконтрольних осіб за протегування чи потурання, вирішення на їх користь питань, які входять до її компетенції, також слід розцінювати як одержання хабара¹.

Потурання чи покровительство, як слід розуміти з контексту роз'яснення судового органу, можливе і без вчинення або невчинення в інтересах того, хто дає винагороду чи третіх осіб, певних конкретних дій з використанням владних повноважень. Але при цьому не враховується той факт, що і покровительство, і потурання можуть бути формами конкретної поведінки хабарника. Так, покровительство може полягати у захисті від неприємності по роботі, у просуванні по службі, у першочерговому забезпеченні його матеріалами, сприяння в одержанні вигідної роботи. Потурання також може виявлятися у нереагуванні на неналежне виконання службових обов'язків, порушення трудової дисципліни, вчинення адміністративного чи кримінально караного правопорушення. Крім того, Пленум Верховного Суду України окремо обумовив той факт, що каране кримінальним законом потурання чи покровительство утворює склад одержання хабара лише тоді, коли здійснюється лише стосовно підлеглих чи підконтрольних осіб, що значно зменшує сферу дії норми про відповідальність за одержання хабара.

Слід також мати на увазі, що вручення службовій особі подарунків або інших підношень не за певні дії по службі, а з метою «підлабузництва», для встановлення з нею «добрих стосунків» не є кримінально караними. Такі дії можуть підпадати під дію Закону України «Про боротьбу із корупцією».

Ще одна з проблем правової оцінки одержання-давання хабара пов'язана з моментом вручення предмета хабара і обумо-

¹ Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року. – № 5.

вленістю ним вчинення (невчинення) службовою особою певних дій по службі в інтересах того, хто дає хабар або третіх осіб.

Кримінально-правова теорія та практика визнають, що одержання хабара буде юридично закінченим з моменту прийняття хоча б частини предмета хабара, якщо винагорода передавалась по частинах.

Цей момент порівняно не важко визначити, коли як предмет хабара передаються гроші чи яке-небудь рухоме майно, і передача відбувається з рук в руки. Значно складніше вирішити дану проблему, коли предметом хабара є різноманітні вигоди майнового характеру. Маючи на увазі різноманітність предметів хабара у вигляді вигод майнового характеру, неможливо вивести загальну теоретичну формулу моменту прийняття службовою особою хабара в цих випадках¹. Якщо хабар надається у вигляді відповідної послуги, злочин, думається, є закінченим з моменту початку користування цією послугою. Але так чи інакше повинен бути встановлений, конкретизований факт не тільки надання, але й прийняття службовою особою подібної вигоди майнового характеру.

Прийняття предмета хабара представником службової особи – посередником для передачі цієї винагороди своєму довірителю не утворює ще закінченого складу злочину – одержання хабара. Хоча, здається, далі слідує суто технічна операція передачі винагороди службовій особі, все ж таки не виключена можливість, що посередник з якихось причин предмет хабара не передасть (наприклад, привласнивши його) або одержувач хабара в останній момент відмовиться прийняти хабар. І навпаки, як зазначалося вище, прийняття з відома службової особи незаконної винагороди за відповідну її поведінку членами сім'ї даної службової особи чи іншими близькими до неї особами, про матеріальний стан яких вона вважає себе зобов'язаною турбуватися, утворює закінчене одержання хабара².

¹ Волженкин Б.В. Служебные преступления / Б.В. Волженкин. – М.: Юрист, 2000. – С. 217.

² Там само.

Пропозиція чи вимога з боку службової особи дати хабар, передана нею особисто або через посередників, переговори відносно строків, розміру та порядку оплати винагороди – все це незакінчений злочин службової особи у відповідності з ч. 2 ст. 13 КК України. Оскільки, навіть у ч. 1 ст. 368 КК одержання хабара є злочином середньої тяжкості у відповідності до ст. 11 КК України. Тому на цей злочин, згідно чинного кримінального законодавства, а також враховуючи його умисний характер, можливий замах та готування до нього.

Одержання хабара – злочин із формальним складом. Тому, діяння, які оцінюються з правової точки зору як замах на одержання або давання хабара, на практиці зустрічаються досить рідко.

На наш погляд, замахом на одержання хабара слід вважати невдале вимагання хабара з боку службової особи, оскільки вимагання є ознакою об'єктивної сторони кваліфікованого складу одержання хабара, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК України.

У відповідності до ч. 4 Примітки до статті 368 КК вимаганням хабара визнається вимагання службовою особою хабара з погрозою вчинення або невчинення з використанням влади чи службового становища дій, які можуть заподіяти шкоду правам чи законним інтересам того, хто дає хабара, або умисне створення службовою особою умов, за яких особа вимушена дати хабара з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав чи законних інтересів. Вимагання може бути вчинене як у формі прямого примушування, коли службова особа пред'являє вимогу дати хабар, погрожуючи у випадку невиконання цієї вимоги вчинити (або не вчинити) з використанням влади чи службового становища дії, які можуть заподіяти шкоду правам і законним інтересам того, до кого звернута ця вимога, так і в завуальованій формі – шляхом умисного створення службовою особою умов, за яких особа вимушена дати хабара з метою запобігти шкідливим наслідкам для своїх прав та законних інтересів. У випадках, коли особа, в якій вимагали хабар, незважаючи на вчинення щодо неї дій, спрямованих на примушування до

давання хабара, з тих чи інших причин хабар не дала, дії службової особи, яка вимагала хабар, залежно від конкретних обставин справи, слід кваліфікувати як готування до одержання хабара шляхом вимагання чи замах на вчинення цього злочину.¹

Разом з тим, одержання хабара, що не було поєднане з погрозою вчинення дій по службі, які можуть завдати шкоди законним інтересам хабародавця, не можна кваліфікувати за ознакою вимагання.

Службова поведінка службової особи (дія або бездіяльність), яка вчиняється нею за хабар, перебуває за межами складу злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Це положення має досить важливе значення для практики правозастосування. З огляду на це, висловлена думка, що одержання хабара слід вважати закінченим злочином не з моменту його прийняття, а з моменту виконання у зв'язку з ним певних дій з використанням службового положення², суперечать законодавчій конструкції цього складу злочину.

Тому все вчинене службовою особою за одержану винагороду повинно бути піддане правовому аналізу й, якщо незаконні дії службової особи містять ознаки якого-небудь злочину, вони повинні одержати самостійну оцінку. Кваліфікація діянь у таких випадках має відбуватися за сукупністю.

Таким чином, одержання хабара вважається закінченим злочином з моменту прийняття службовою особою хоча б частини матеріальних цінностей або вигод (пільг) майнового характеру незалежно від того, виконала чи не виконала вона певні дії в інтересах того, хто дає хабар, або в інтересах третьої особи, а також незалежно від того, чи мала намір службова особа взагалі виконувати (не виконувати) обумовлені дії. Час отримання хабара – до моменту виконання чи невиконання дій службовою

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, 2001 – С. 929–930.

² Аслаханов А.А. Проблемы уголовно-правовой борьбы со взяточничеством / А.А. Аслаханов // Государство и право. – 1993. – № 4. – С. 85.

особою (хабар-підкуп) або після їх виконання (хабар-винагорода) – на кваліфікацію цього злочину не впливає.

У зв'язку з наведеним слід уточнити, що під інтересами того, хто дає хабара, розуміються будь-які інтереси самого хабародавця, а під інтересами третьої особи – інтереси будь-якої іншої особи, на користь якої вчинюються або не вчинюються певні дії службовою особою.

Крім того, необхідно також наголосити на такому моменті: одержання службовою особою хабара від особи, яка не є службовою та яка діє з метою її викриття (і внаслідок цього звільняється від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених законом, – ч. 3 ст. 369 КК України), є закінченим складом злочину і кваліфікується залежно від обставин за відповідною частиною статті 368 КК.

Провокація хабара (ст. 370 КК).

Провокацію хабара ст. 370 КК визначає як свідоме створення службовою особою обстановки і умов, що викликають пропонування чи одержання хабара, щоб потім викрити того, хто дав або взяв хабара.

З об'єктивної сторони провокація хабара полягає у штучному створенні службовою особою обстановки чи умов, що викликають або пропонування хабара, або його одержання.

Відтак, можна виділити дві форми цього злочину:

- 1) свідоме створення обстановки і умов, що зумовлюють пропонування хабара;
- 2) свідоме створення обстановки і умов, що зумовлюють одержання хабара.

Конкретні способи провокації, які провокатор вибирає для досягнення своєї мети (поради, натяки, рекомендації одержати від будь-кого хабара чи дати його кому-небудь), для кваліфікації значення не мають. Провокатор може провокувати одержання хабара як ним особисто, так й іншими службовими особами. Діючи з провокаційною метою, він може також сам особисто пропонувати хабар певній службовій особі, а може зумовлювати пропонування хабара іншими особами.

Аналіз об'єктивної сторони складу цього злочину виявляє розгляд деяких можливих ситуацій провокації хабара, а саме:

1. Службова особа умисно створює обстановку і умови з метою викликати пропонування давання їй хабара, схиляє, натякає на необхідність давання хабара, щоб у подальшому викрити хабародавця.

Якщо провокаційна діяльність службової особи призвела до бажаного результату і спровокований суб'єкт передав їй певні матеріальні цінності як хабар, то з тієї самої причини (у службової особи не було в дійсності умислу одержати хабар) дії хабародавця кваліфікуються не як закінчений злочин, а як замах на давання хабара.

2. Винний схиляє іншу службову особу одержати хабар, маючи намір у подальшому викрити її в одержанні хабара. Кваліфікація його дій за ст. 370 КК сумнівів не викликає.

3. Суб'єкт, переслідуючи мету викрити хабародавця, схиляє службову особу до одержання хабара і передає їй матеріальні цінності. У такому випадку його не можна визнати винним у даванні хабара, оскільки фактично він не домагався від службової особи за винагороду вчинення чи невчинення будь-яких дій у своїх інтересах. Його дії охоплюються складом злочину, передбаченого ст. 370 КК.

Кримінальний закон не передбачає звільнення від кримінальної відповідальності того, хто одержав хабар, на тій підставі, що не він сам проявив ініціативу в одержанні хабара, а хабар був йому запропонований чи навіть нав'язаний. Оскільки службова особа одержала хабар, то вона при будь-яких обставинах повинна нести кримінальну відповідальність за його одержання. Тому й у випадках провокації на одержання хабара службова особа, яка висловила бажання чи дала згоду прийняти хабар, підлягає кримінальній відповідальності за замах на одержання хабара.

Від провокації хабара слід відрізнити правомірні дії, що вживаються для викриття хабарників. Суть провокації полягає у тому, що провокатор сам викликає в інших намір вчинити

злочин з метою їх викриття. Також не можна вважати провокацією дії, які здійснюються з метою викриття хабарника, коли службова особа вимагає хабар, і громадянин для того, щоб викрити хабарника, погоджується на задоволення цієї вимоги і з відома відповідних органів передає йому матеріальні цінності.

Умисне створення службовою особою обстановки і умов, що викликають пропонування чи одержання хабара з метою викрити того, хто його дав або одержав (провокація хабара), є закінченим злочином з моменту вчинення зазначених дій незалежно від того, чи було передано або одержано хабар.

Суб'єктом провокації хабара, як це впливає з диспозиції ст. 370 КК, може бути лише службова особа.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом. У законі обумовлено, що відповідальність за провокацію хабара настає лише у випадку свідомого створення обстановки і умов, що викликають пропонування чи одержання хабара. Винна особа усвідомлює, що її дії носять провокаційний характер стосовно іншої особи, яку вона провокує на одержання чи давання хабара, і бажає вчинити такі дії. На наявність прямого умислу в діях провокатора вказує і мета вчинення цього злочину, яка також зафіксована у диспозиції статті 370 КК України. У законі сказано, що провокація вчиняється «з метою подальшого викриття того, хто дав чи одержав хабар».

Мотиви такої провокаційної діяльності можуть бути різними і для кваліфікації значення не мають. Найчастіше мотиви провокації носять кар'єристський характер. Провокувати давання чи одержання хабара винний може з корисливих міркувань та інших низьких спонукань.

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК).

Ст. 372 КК передбачає відповідальність за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою.

Аналізований склад злочину за своєю конструкцією є формальним, оскільки суспільно небезпечні наслідки, що можуть

настати у разі його вчинення, не включено до диспозиції відповідної норми Особливої частини КК як обов'язкову ознаку складу злочину.

Виходячи з позиції Конституційного Суду України¹, притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

Підстави і порядок притягнення до кримінальної відповідальності регламентуються кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством.

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності полягає у тому, що використовуючи свої владні повноваження, слідчий, прокурор чи інша уповноважена на те законом особа виносить вмотивовану постанову про притягнення особи як обвинуваченого і пред'являє їй обвинувачення, завідомо знаючи, що ця особа не вчиняла злочину, в якому її обвинувачують.

Об'єктивна сторона аналізованого злочину має наступні форми притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, а саме винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого:

- за відсутністю події злочину;
- за відсутністю складу злочину в її діянні;
- у більш тяжкому злочині, ніж той, який особа дійсно вчинила;
- за злочин, який вона не вчиняла і за злочин, який вона дійсно вчинила.

З приводу закінчення аналізованого злочину в літературі висловлюються дві позиції:

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). Справа № 1-15/99 від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 // Вісник Конституційного суду України. – 1999. – № 5. – С. 14–17.

1) Злочин є закінченим з моменту оголошення (пред'явлення) потерпілому постанови про притягнення як обвинуваченого.

2) Злочин необхідно вважати закінченим вже з моменту винесення постанови про притягнення завідомо невинного як обвинуваченого.

Більш прийнятною видається перша позиція. Другу ситуацію слід розцінювати як готування або замах на злочин, передбачений ст. 372 КК.

Кваліфікуючими ознаками, пов'язаними з об'єктивною стороною вказаного злочину, визначено наступні: притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією.

Посилення відповідальності за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину зумовлене тим, що визнання потерпілого винним у вчиненні тяжкого та особливо тяжкого злочину тягне для нього більш сувору реакцію з боку держави як у частині видів і строків покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, встановлення строків давності, так і щодо виду виправної установи, умов відбування покарання, вирішення питання про переведення з одного виду виправної установи в інший тощо.

Фальсифікація доказів у кримінальній справі в контексті ч. 2 ст. 372 КК може полягати у таких діяннях винного:

1) підробленні або використанні підроблених документів, що є доказами в кримінальній справі;

2) підміні, вилученні або знищенні речових доказів та документів;

3) умисному неправильному тлумаченні або викривленні фактів, подій, встановлених та закріплених у процесуальних документах;

- 4) штучному створенні речових доказів та документів;
- 5) невідображенні у справі фактів та обставин, що спростовують обвинувачення;
- 6) відмові у виклику осіб як свідків і як потерпілих для допиту, або як експертів для дачі висновків;
- 7) підкладанні предметів або документів з метою їх подальшого вилучення і оформлення як доказів тощо.

У вітчизняному законі про кримінальну відповідальність наслідки, які настали для потерпілого у разі необґрунтованого притягнення його до кримінальної відповідальності, перебувають поза межами складу аналізованого злочину.

Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК)

Стаття 375 КК України встановлює відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Вид неправосудного судового акту залежить від характеру справи, у якій він винесений (цивільна, кримінальна, адміністративна), а також від інстанції, у якій розглядається справа (суд першої інстанції, апеляція або касація).

Для цивільних справ прикладом неправосудного рішення може бути рішення, яким не задоволені законні вимоги позивача або, навпаки, задоволено незаконний позов (невідповідність розміру стягнутої суми, не на ту особу покладені витрати й інше).

У кримінальних справах може бути винесений незаконний вирок, яким невинну особу позбавлено волі або неправильно вирішено питання щодо речових доказів.

Рішення судів апеляційної й касаційної інстанції є неправосудними, якщо, наприклад, буде скасоване законне рішення або вирок.

Для визначення суті неправосудності судового акту можна виділити такі значущі характеристики:

- 1) невідповідність судового рішення фактичним обставинам справи (цивільної, адміністративної, кримінальної) в будь-

якій частині судового рішення – описовій, мотивувальній чи резолютивній;

2) у результаті неправосудність виражається в неправильному застосуванні норми матеріального і (або) процесуального права.

Отже, можна зробити висновок, що неправосудність – це застосування при вирішенні справи норми права, яка за змістом не відповідає суті конфлікту.

Взагалі поняття неправосудного вироку, рішення або іншого судового акту охоплює будь-яке неправильне рішення суду з кожного питання, що підлягає вирішенню в суді, але винесення такого рішення здійснюється суддею, усвідомлюючи наслідки.

У частині 1 ст. 375 КК України вказується тільки на постановлення (дію) неправосудного акту й взагалі не передбачено обов'язкового настання будь-яких наслідків. Отже, вчинити злочин, передбачений цією статтею, бездіяльністю неможливо.

Злочин є закінченим із моменту постановлення завідомо неправосудного рішення – оголошення акта, тобто доведення його до відома учасників процесу, незалежно від набрання судовим актом законної сили, його виконання, наслідків або скасування наступною судовою інстанцією.

Частина 2 ст. 375 КК України визначає обтяжуючі обставини: настання тяжких наслідків, вчинення злочину з корисливих мотивів або в інших особистих інтересах.

Настання тяжких наслідків має досить оціночний характер. Наприклад, такими наслідками можуть бути й тяжке захворювання невинно засудженого або його самогубство, звільнення небезпечного злочинця, якщо йдеться про кримінальне судочинство. Таким чином, поняття тяжких наслідків, як правило, пов'язують із заподіянням шкоди особі, щодо якої було винесено неправосудне рішення, посягання на її майнові й немайнові блага.

До кримінальної відповідальності за цією статтею може бути притягнутий не будь-хто, а лише спеціальний суб'єкт –

суддя. Проте, слід враховувати, що притягнення судді до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 375 КК України, можливе лише після подолання імунітету. Конституція України гарантує незалежність і недоторканність суддів, забороняє вплив на них у будь-який спосіб. Суддя без згоди Верховної Ради України не може бути затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку.

Зловживання військовою службовою особою владою чи службовим становищем (ст. 423 КК).

Незважаючи на істотну подібність у назвах ст. 364 КК «Зловживання владою або службовим становищем» та ст. 423 КК «Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем», за змістом вони доволі істотно відрізняються. Ч. 1 ст. 423 КК передбачає відповідальність за «Незаконне використання військовою службовою особою транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна, а також незаконне використання підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам, а також інше зловживання владою або службовим становищем, учинене з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, якщо таке діяння заподіяло істотну шкоду». Тобто, на відміну від вищепроаналізованої ст. 364 КК, у ст. 423 КК прямо називаються найбільш поширені способи зловживання владою або службовим становищем військовою службовою особою.

Відтак, з об'єктивної сторони цей злочин може мати наступні форми:

- 1) незаконне використання транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна;
- 2) незаконне використання підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам;
- 3) інше зловживання владою або службовим становищем.

Незаконне використання транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна має місце, якщо винний користується військовим майном так, нібито воно надане йому для задоволення особистих потреб або побажань третіх осіб.

Незаконність використання транспортних засобів може виражатися у використанні їх не у службових цілях. При цьому для кваліфікації вчиненого за ст. 423 КК не має значення, вчинювалися зазначені дії з метою збагачення (наприклад, перевезення пасажирів чи вантажів відомчими транспортними засобами за гроші з наступним їх привласненням) чи з метою ухилитися від оплати відповідних послуг (використання вантажного автомобіля для перевезення особистих речей без сплати грошей згідно з діючими у ЗС тарифами).

Незаконність використання споруд може полягати у передачі їх у тимчасове користування комерційним структурам під офіси, склади тощо з метою збагачення, або у використанні їх військовою службовою особою чи близькими їй особами під дачу, склад, гараж, для власних потреб з порушенням встановленого порядку використання зазначених споруд.

Використання військовою службовою особою в особистих чи інших неслужбових цілях державних коштів, наданих їй у службове користування приміщень, засобів транспорту чи зв'язку, техніки або іншого державного майна, якщо це завдало державі шкоди на суму, що не перевищує п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тягне адміністративну відповідальність (ч. 1 ст. 15 і ст. 184-1 КАП).

Незаконне використання підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам може виражатися в залученні підлеглого для супроводження чи доставки в певний пункт багажу, будівництва або ремонту житла, ремонту приватного транспорту, для охорони майна тощо. Вказані особисті послуги не обов'язково можуть стосуватися використання фізичної праці підлеглого.

Для наявності складу злочину, що розглядається, не має значення, чи будуть надані послуги самому військовому начальникові, його сім'ї або іншим особам.

До іншого зловживання військової службової особи владою або службовим становищем можна віднести випадки незаконної відмови (заборони) підлеглим чи іншим особам у вико-

ристанні їх прав і свобод, надання незаконних переваг особам, які не мають на них права тощо.

Заволодіння шляхом зловживання військовою службовою особою своїм службовим становищем військовим майном кваліфікується за ч. 2 ст. 410, а заволодіння нею шляхом зловживання своїм службовим становищем іншим майном – за ст. 191 КК.

Обчислення істотної шкоди у ст. 423 КК здійснюється на тих же умовах, що і в ст. 364 КК. Проте її розмір істотно різниться і становить двісті п'ятдесят (у ст. 364 КК – 100) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

? Питання для самоконтролю

- 1. Види корупційних злочинів та критерії їх виділення.*
- 2. Поняття та види умовно корупційних злочинів.*
- 3. Поняття, склад та особливості кваліфікації одержання хабара.*
- 4. Поняття, склад та особливості кваліфікації зловживання владою або службовим становищем.*
- 5. Поняття, склад та особливості кваліфікації провокації хабара.*
- 6. Поняття, склад та особливості кваліфікації заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.*
- 7. Поняття, склад та особливості кваліфікації притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності.*
- 8. Поняття, склад та особливості кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.*
- 9. Поняття, склад та особливості кваліфікації зловживання військовою службовою особою владою чи службовим становищем.*
- 10. Розмежування корупційних злочинів.*

11. *Правила кваліфікації корупційних злочинів за сукупністю.*

12. *Порядок обчислення розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян при кваліфікації корупційних злочинів.*

13. *Особливості кваліфікації злочинів, кваліфікуючою ознакою яких є їх вчинення службовою особою з використанням службового становища.*

Рекомендована література

1. Бантишев О.Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) / О.Ф. Бантишев. – К.: МАУП, 2002. – 127 с.

2. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / [Бажанов М.І., Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. Б., Дорош Л.В.]; за ред. М.І. Бажанова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Юрінком Інтер, 2004.

3. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.О. Навроцький та ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Климента. – К.: Юридична думка, 2004.

4. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. третє. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2006.

5. Максимович Р.Л. Поняття службової особи у Кримінальному праві України: монографія / Р.Л. Максимович. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 304 с.

6. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с. – 397 с.

7. Мельник М.І. Проблемні питання відповідальності за одержання хабара, залежно від його розмірів / М.І. Мельник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Вип. 36. – С. 488–496.

8. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М.І. Мельник. – К.: Парлам. вид-во, 2000. – С. 82.

9. Навроцький В.О. Поняття посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, учинених нею / В.О. Навроцький // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. – 2002. – Вип. 4. – С. 84–103.

10. Навроцький В.О. Провокація хабара як можливий спосіб боротьби з корупцією / В.О. Навроцький // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4(15). – С. 157–162.

11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – Книга 1. Загальна частина. – К.: «Форум», 2005.

12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2006.

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007.

14. Попов І.М. Провокація хабара або крайня (службова) необхідність / І.М. Попов // Право і безпека. – 2002. – № 3. – С. 134–136.

15. Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 грудня 1985 р.

16. Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року. – № 5.

17. Сервецький І.В. Проблеми тлумачення поняття хабара у кримінальному законодавстві / І.В. Сервецький, М.С. Удовик // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 3. – С. 74–80.

Розділ 6

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Кримінологічна характеристика – це метод наукового аналізу, що полягає в описі кримінологічно значимих явищ, процесів, їх відмінних і характерних рис у цілях розкриття внутрішніх закономірностей цих явищ, процесів і вироблення відповідних рекомендацій щодо зменшення їх криміногенності¹. Вона служить джерелом кримінологічної інформації для суб'єктів профілактики злочинів².

На підставі кримінологічної характеристики розробляються методичні рекомендації щодо удосконалення запобігання злочинам. Кримінологічна характеристика злочинності, а в даному випадку – корупційної спирається на аналіз її показників.

Корупційна злочинність є абстрактною категорією, що найбільш очевидно себе проявляє у корупційних злочинах та особах, які їх вчинили.

У світовій практиці обсяги корупції загалом та корупційної злочинності зокрема оцінюють спираючись на дані незалежної міжнародної організації Transparency International про «Індекс сприйняття корупції» (СРІ), який щорічно складається експертами.

¹ Кримінология: Словарь: учеб. пособие / под ред. В.Н. Бурлакова; МИД России. – СПб.: Лань, 1999. – С. 66.

² Новикова Ю.В. Кримінологіческая характеристика преступлений как теория и как результат научно-познавательной деятельности / Ю.В. Новикова // Российский следователь. – № 6. – 2006. – С. 15.

За методикою Transparency International державі з найменшим рівнем корупції присвоюється індекс 10; а держави, яким присвоюється індекс менше 3 належить до держав з небезпечним рівнем доброчесності (для порівняння: індекс сприйняття корупції в Україні наведено на рис. 1).

Рис. 1. Індекс сприйняття корупції в Україні за 2000–2009 роки (за даними дослідження Transparency International)

В історичному контексті, як уже відзначалось, витoki корупційної злочинності пов'язані з виникненням особливого соціального прошарку населення – чиновництва. Відтак, проводячи історичну паралель із сьогоденням, корупційна злочинність насамперед представлена злочинністю у сфері службової діяльності.

Як зазначається у більшості кримінологічних джерел, ядро корупційної злочинності становить хабарництво, яке відповідно до чинного кримінального законодавства полягає в одержанні службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи

невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Динаміка хабарництва засвідчує, що починаючи з 2000 року в Україні істотно зріс абсолютний рівень хабарництва, щорічно реєструється від 2 тис. до майже 4 тис. випадків хабарництва. Причому найбільш істотне зростання хабарництва, порівняно з 1990 роком, який взято як базисний, зафіксоване у 2005 році (майже у 2,7 разів) (див. табл. 1).

Зростання хабарництва відбувалося переважно за рахунок зростання абсолютного рівня одержання хабара. Якщо у 1990 р. кількість виявлених фактів давання хабара майже на чверть перевищувала кількість фактів його одержання, то в подальшому й, зокрема у 2009 р., – у 7,6 разів. Якщо врахувати те, що одержання хабара без його давання не відбувається, то можна припустити, що у стільки ж разів правоохоронна система рідше виявляє факти давання хабара.

За оцінкою деяких досліджень рівень латентності хабарництва є ще вищим, оскільки до офіційної статистики потрапляє лише 1–2% фактів хабарництва.

При цьому за результатами масового опитування громадян майже всі респонденти вказували, що хабарі давали з різного приводу.

Як відзначає А.П. Закалюк, в останні роки зростання кількості фактів хабарництва головним чином відбувається за рахунок хабарів порівняно невеликої суми (понад 10 тис. грн. і більше – складало лише 3–6% від загальної кількості хабарництва)¹.

Однак в цьому контексті варто зробити уточнення, що з року в рік спостерігається позитивна динаміка щодо кількості зареєстрованих видів хабарництва у розмірі понад 10 тис. грн.

¹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк; Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – С. 257.

Динаміка хабарництва за період з 1990 по 2009 роки

Рік	Зареєстровано хабарництва	з них	
		одержання хабара	давання хабара
1990	999	420	524
2000	2276	X	X
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+128,1</i>		
2001	2275	X	X
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+127,7</i>		
2002	2812	2172	638
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+181,5</i>	<i>+417,1</i>	<i>+21,8</i>
2003	2980	2337	643
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+198,3</i>	<i>+456,4</i>	<i>+22,7</i>
2004	3080	2320	759
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+208,3</i>	<i>+452,4</i>	<i>+31,0</i>
2005	3660	2784	873
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+266,4</i>	<i>+562,9</i>	<i>+66,6</i>
2006	3014	2335	678
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+201,7</i>	<i>+456%</i>	<i>+29,4</i>
2007	2775	2146	628
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+177,8</i>	<i>+411%</i>	<i>19,8</i>
2008	2297	1910	386
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+129,9</i>	<i>+554,8</i>	<i>- 26,3</i>
2009	2102	1855	247
<i>Відносний рівень динаміки (%)</i>	<i>+110,4</i>	<i>+341,7</i>	<i>- 52,9</i>

Так, наприклад, у 2009 році їх питома вага досягла відносного рівня 37,5%, що в 11,4 рази перевищує аналогічний показник 2003 року (див. табл. 2).

Позитивну динаміку можна пояснити низкою чинників й, зокрема, переорієнтацією практики на виявлення підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю хабарництва саме у великих та особливих розмірах, зростанням «такси» хабарів, інфляційними процесами в державі, що також позначається і на розмірах хабарів тощо.

Таблиця 2

**Динаміка хабарництва на суму, що перевищує 10 тис. грн.
та 30 тис. грн. за період з 2004 по 2009 рр.**

Найменування показника	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Зареєстровано хабарництва (абсолютна кількість)	3080	3660	3014	2775	2297	2102
Зареєстровано хабарництва на суму, що перевищує 10 тис. грн. (абсолютне число / питома вага, %)	69/2,2	138/3,8	125/4,1	265/9,5	366/15,9	516/24,5
Зареєстровано хабарництва на суму, що перевищує 30 тис. грн. (абсолютне число / питома вага, %)	30/1,0	54/1,5	54/1,8	128/4,6	238/10,4	274/13,0

Загалом у структурі хабарництва домінує одержання хабара (див. рис. 2), що становило, зокрема у 2009 році, 88,2%.

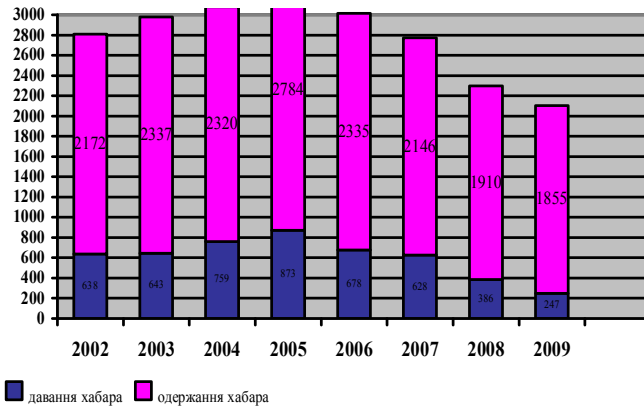

Рис. 2. Динаміка давання та одержання хабара за 2002–2009 роки

Майже 9% зареєстрованих випадків хабарництва у 2009 році було вчинено групою осіб¹. Такий відносно низький показник групового хабарництва свідчить про складність виявлення правоохоронними органами корупційних мереж, відтак об'єктом діяльності правоохоронних органів зазвичай стають поодинокі корупціонери, представники «низової» корупції. Окрім цього, такі статистичні дані опосередковано можуть вказувати, з однієї сторони, на підвищену латентність групового хабарництва (адже з 211 групових злочинів – 60 вчинені організованими злочинними групами, що складає 28%); а з іншої – групи хабарників все частіше пов'язують свою діяльність з лідерами організованої злочинності.

Корупційна підтримка стала однією з визначальних ознак організованої злочинної діяльності. Так, в Україні з числа виявлених організованих злочинних груп за 2005–2009 роки від 3% до 7% щорічно становили організовані злочинні групи з ознаками корумпованості (таблиця 3).

¹ Дані офіційної статистики щодо злочинів, кримінальні справи за якими закінчені провадженням.

Таблиця 3

Організовані злочинні групи з ознаками корумпованості

Рік	Всього виявлено організованих злочинних груп	з них	Питома вага організованих груп з ознаками корумпованості, %
		з ознаками корумпованості	
2005	551	26	4,7
2006	466	26	5,6
2007	420	13	3,1
2008	378	15	4,0
2009	379	27	7,1

Організований характер злочинної діяльності забезпечується корупційною основою завдяки підтримки, переважно представниками органів державної влади.

Так, згідно дослідження, проведеного в Україні в 2003 році, 43,9% громадян висловили недовіру Верховному Суду України; 37,9% – Вищому господарському суду. Проте переважна більшість респондентів (52%) вважали найбільш корумпованими саме місцеві суди. 65% – вказують на корумпованість податкової адміністрації; 64% – митної служби; 59% – Верховної Ради України; 55% – Кабінету Міністрів України; 51% – не довіряють Президентській Адміністрації¹.

За даними дослідження, ініційованого в 2005 році фондом «Демократичні ініціативи» та Міжнародним фондом виборчих систем з числа опитаних 1265 респондентів з аналогічних питань, одержано результати, які кардинально не відрізняються від вищеназваних. Так, респонденти в числі найбільш корумпованих сфер визначали, зокрема, сферу медицини 79% респондентів; сферу діяльності ОВС – 76% респондентів; сферу діяльності суду 73% респондентів. Зокрема, у правоохоронній сфері корупційна поведінка переважно полягає у порушен-

¹ Дремін В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография / В.Н. Дремін. – Одеса: Юрид. лит., 2009. – С. 412, 413.

нях норм кримінально-процесуального процесуального законодавства в інтересах кримінальних структур (відмова у прийнятті заяви чи порушенні кримінальної справи з метою укриття злочинів від реєстрації, закритті чи призупиненні провадження у кримінальній справі, фальсифікація чи приховування отриманих доказів тощо) або незаконне надання різних послуг (охорона, консультування, оформлення документів (ліцензій, паспортів та ін.). За такого роду сприяння працівники правоохоронних структур отримують як одноразові, так і систематичні винагороди від кримінальних структур у вигляді відсотків або фіксованих щомісячних виплат¹.

Задля втягнення працівників правоохоронних структур у злочинну діяльність застосовуються підкуп, шантаж, погрози чи насильство. До того ж є випадки, коли працівники правоохоронних органів самі об'єднуються у міжвідомчі злочинні групи, спеціалізація яких залежить від кола службових обов'язків учасників таких злочинних груп (наприклад, розбійні напади, незаконне заволодіння транспортними засобами з подальшою їх легалізацією та перепродажем як у середині держави, так і за її межами, сутенерство, незаконна торгівля наркотиками тощо).

Приблизно 40% хабарництв учиняється в обласних центрах. Вища, ніж по Україні в цілому, структурна частка хабарництва спостерігається на півдні України: в Одеській області (27,7%), м. Севастополі (26,3%), а також, зокрема, в Донецькій (21,5%), Полтавській (21,5%) та Вінницькій (19,6%) областях, м. Києві (18,4%) та ін. (для порівняння: показник по Україні майже 15%).

Мінімальні показники хабарництва в структурі злочинів у сфері службової діяльності зафіксовано у Чернігівській (4,3%), Івано-Франківській (5,1%), Дніпропетровській (6,4%), Херсонській (8,7%) та деяких інших областях.

¹ Шурыгин П. О предупреждении преступлений, совершаемых сотрудниками ОВД РФ / П. Шурыгин // Актуальные вопросы совершенствования деятельности ОВД в современных условиях. – М., 2004. – С. 150.

Окрім цього, варто зауважити, що питома вага хабарництва в галузі залізничного транспорту на 5% вища, ніж загалом по Україні, що вказує на дещо більшу корумпованість даного сектора економіки.

Хабарництво, як найбільш очевидний прояв корупційних злочинів, тісно пов'язане з іншими злочинами і насамперед у сфері службової діяльності, зокрема, зловживанням владою або службовим становищем, перевищенням влади або службових повноважень, службовим підробленням.

Синхронною видається й динаміка цих злочинів (див. рис. 3).

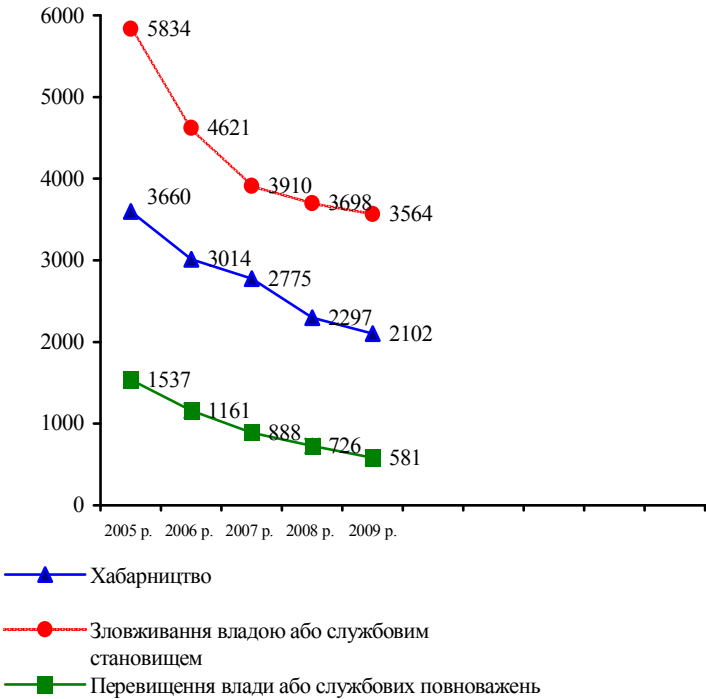

Рис. 3. Динаміка абсолютного числа окремих видів корупційних злочинів у сфері службової діяльності

На фоні зниження абсолютного зареєстрованих зловживань владою або службовим становищем спостерігається зростання питомої ваги тих, які завдали збитків на суму, що перевищує 10 тис. грн.

Зокрема, в 2009 році питома вага зловживання владою або службовим становищем на суму, що перевищує 10 тис. грн., склала 43,1% від кількості всіх зареєстрованих зловживань владою або службовим становищем (таблиця 4).

Таблиця 4

Динаміка зловживання владою або службовим становищем, що завдало збитків на суму, яка перевищує 10 тис. грн. за період з 2004 по 2009 рр.

Найменування показника	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Зареєстровано зловживання владою або службовим становищем, (абс. число)	5979	5834	4621	3910	3698	3564
Зареєстровано зловживання владою або службовим становищем, що завдало збитків на суму, яка перевищує 10 тис. грн., (абс. число)	1418	1952	1541	1508	1350	1536
Питома вага, (%)	23,7	33,5	33,3	38,6	36,5	43,1

Проведене нами більш ретельне вивчення географії злочинів за 2009 рік засвідчує, що найбільша структурна частка зловживань владою або службовим становищем, з числа всіх зареєстрованих злочинів у сфері службової діяльності, спостерігається у Луганській (40,6%), Чернівецькій (34,4%), Тернопільській (33,9%), Дніпропетровській областях (33,5%) (для порівняння: в цілому по Україні даний показник становить майже 24%).

У свою чергу, майже вдвічі нижчий від цього показника по Україні відзначаються показники у Запорізькій (11,7%), Чернігівській (13,6%), Рівненській (15,6%) областях та АР Крим (13,8%).

Зловживання владою або службовим становищем у структурі злочинів у сфері службової діяльності в середньому складає 29% (відповідно по роках: 2004 р. – 36,1%, 2005 р. – 32,6%, 2006 р. – 28,2%, 2007 р. – 25,1%, 2008 р. – 23,9%, 2009 р. – 25,2%); перевищення влади або службових повноважень відповідно – 6% (по роках: 2004 р. – 7,7%, 2005 р. – 8,6%, 2006 р. – 7,12%, 2007 р. – 5,7%, 2008 р. – 4,7%, 2009 р. – 4,1%). Структура злочинності у сфері службової діяльності за 2009 рік представлена на рис. 4.

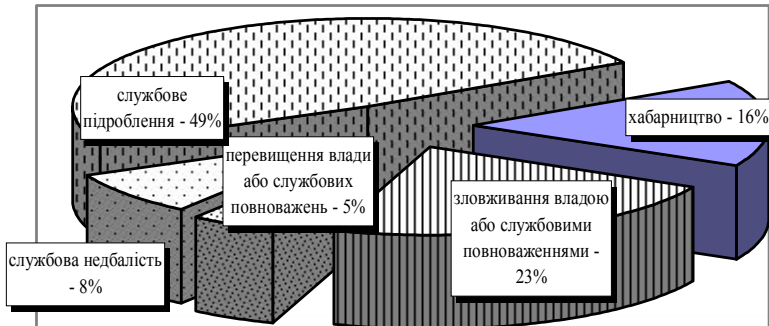

Рис. 4. Структура злочинності у сфері службової діяльності за 2009 рік

Кримінологічні дослідження вказують на те, що зловживання владою або службовим становищем переважно вчинюється у сфері боротьби зі злочинністю (22%), охорони громадського порядку (12,3%) та господарської діяльності (11%).

Це може свідчити про недостатню урегульованість і підконтрольність відносин у цих сферах діяльності.

Зловживання владою або службовим становищем, в основному, виражалось в протиправному наданні пільг, переваг при укладенні договорів на шкоду інтересам організації, де працюю-

вав винний або інтересам держави (24,7%), в приховуванні злочинів (13,7%) та в укритті правопорушень (8,2%)¹.

До корупційних злочинів можна віднести чимало інших видів злочинів проти власності, виборчих і трудових прав громадян, проти правосуддя, злочинів у сфері господарської діяльності тощо, що містяться в різних розділах особливої частини кримінального кодексу України.

Хоча з іншої сторони – не всі з цих злочинів можуть містити ознаки корупції. Чинна статистична звітність не розмежовує такі злочини на ті, що вчинені з ознаками корупції, та ті, що такими ознаками не наділені. Відтак, кримінологічна характеристика інших видів злочинів, у рамках корупційної злочинності буде недосконалою, а тому не зовсім доцільною.

Разом з тим, з набуттям чинності положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 11 червня 2009 р., яким, зокрема, доповнюється Особлива частина КК України окремим розділом «Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» кримінологічна характеристика корупційної злочинності, як видається, набуде свого більшого розвитку, що позитивно позначиться на практиці розроблення заходів протидії.

Попри те, у сучасних кримінологічних джерелах зазначається, що наприклад, у Російській Федерації (для замітки: за 2009 рік Російській Федерації, як і Україні, присвоєно однако-

¹ Рочева Е.А. Криминологическая характеристика злоупотребления властью или служебными полномочиями как одного из криминальных проявлений коррупции / Е.А. Рочева // Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия / Сборник научных трудов под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – Саратов: Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит, 2005. – С. 364–366.

вий індекс сприйняття корупції 2,2) на кожні 100 тис. осіб припадає приблизно 10 корупційних злочинів¹.

Однак ця статистика швидше свідчить не стільки про масштаби корупційної злочинності, скільки про ефективність правоохоронної системи, ступінь відмінності у сприйнятті корупції законодавцем, чиновництвом та населенням.

У вітчизняній кримінологічній науці сучасне уявлення про злочинність невід'ємно пов'язане з особою злочинця². Відтак, кримінологічного аналізу потребує й особа корупціонера та корумпатора. При чому, корупціонером зазвичай є службова особа державного чи приватного сектора.

В ролі корумпатора, зазвичай, можуть виступати: представники криміналітету, що особливо характерно для корупційних мереж; суб'єкти господарської діяльності, які прагнуть одержати незаконні преференції (ухилитися від сплати податків, обов'язкових платежів, незаконно отримати податкові пільги для ведення бізнесу, незаконно отримати ліцензію на заняття господарською діяльністю та ін.); будь-які особи, котрі через систему бюрократичного апарату не можуть своєчасно вирішити свої нагальні питання, а тому, щоб прискорити процедуру прийняття цілком законних рішень, вимушені вдаватися до хабарництва; будь-яка особа, яка зацікавлена у незаконних послугах службової чи посадової особи.

Незважаючи на різні ролі в механізмі корупційних схем як корупціонера, так і корумпатора, зазвичай їх об'єднує багато спільних морально-психологічних рис і насамперед – корислива спрямованість. Узагальнений кримінологічний портрет корупціонера та корумпатора можна описати таким чином: бізнесмен

¹ Талан М.В. Коррупционные преступления в сфере экономической деятельности / М.В. Талан // Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия / Сборник научных трудов под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – Саратов: Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит, 2005. – С. 355–358.

² Курс Кримінології. Загальна частина: підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К., 2001. – С. 388.

або посадова особа, наділена певними повноваженнями щодо юридично значущих дій або управлінських рішень, є довіреною особою керівництва (або чинить на свій розсуд), яка завдяки службовому становищу і знанням системи господарської діяльності вчиняє протиправні дії з метою збагачення, використовуючи ті чи інші «слабкі» місця економічних інституцій, «шпаринки» в законодавстві, корупційні зв'язки з держслужбовцями, експлуатуючи довіру клієнтів і контрагентів¹, досконало володіє ринковою ситуацією, швидко адаптується до нових умов, форм і методів підприємницької діяльності, маскується під законну підприємницьку діяльність². Зокрема, хабарники, одержавши матеріальну винагороду, вдаються до вчинення зловживань владою або службовими повноваженнями, перевищень влади чи службових повноважень, службових підроблень, розкрадань чи інших злочинів, проявляючи свою злочину активність у таких типових формах:

- протекції друзям, родичам і знайомим;
- залучаються до політичних кампаній і т. п.;
- дають хабарі за отримання вигідних контрактів («чорні» комісійні та оплата за нібито надані консультативні послуги);
- «торгівля» послугами, що входять у коло службових обов'язків корупціонера;
- отримання відсотків за надання урядових контрактів, причому гроші часто перераховуються на рахунки в іноземних банках;
- виявлення надмірної «гостинності» чиновникам, інших подібних «знаків уваги» з боку бізнесменів-корупціаторів (наприклад, стипендії дітям для навчання в іноземних університетах);

¹ Криминология – XX век / под ред. В.Н. Буракова, В.П. Сальникова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2000. – С. 341.

² Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: монографія / В.Т. Білоус. – Ірпінь: Академія Державної податкової служби України. – 2002. – С. 358.

- «патронаж» чиновництва над окремими державними контрактами, що здійснюється через підставні фірми або так званих «партнерів», або безпосередньо у формі «консультування»;
- відрядження відомствами, де працюють чиновники «своїх» працівників у закордонні поїздки з довільно встановленим розміром добових;
- використання політичними партіями своєї влади (чинної чи майбутньої) для того, щоб стягувати побори з представників бізнесу, особливо іноземного, в обмін на надання державних контрактів (можливе оформлення у виді «пожертвувань» для «благодійного фонду» або «лікарні»);
- вимагання хабарів службовими особами податкових і митних органів з експортерів або імпортерів під загрозою підвищення розміру податку або мита;
- надання бізнесменами службовцям податкових і митних органів хабарів з метою необґрунтованого заниження персональної або корпоративної бази оподаткування, або одержання права на безмитне ввезення товару;
- вимагання у водіїв співробітниками органів, що забезпечують безпеку дорожнього руху, хабарів під загрозою накладення штрафу за нібито або такі, що дійсно мали місце порушення правил дорожнього руху (при цьому розмір хабара найчастіше менше суми штрафу, встановленої законом);
- вимагання незаконних винагород за прискорення видачі документів або прийняття рішення (наприклад, видачу водійських прав, паспорти, виділення торгового місця на ринку);
- отримання начальниками «данини» зі своїх підлеглих у вигляді щотижневих, щомісячних або залежно від проведеної «оборудки» підношень у встановлених розмірах для подальшої передачі «нагору».

Загалом особи, які вчиняють службові злочини, на тлі інших злочинців виділяються порівняно старшим віком (переважно понад 30 років), мали безпосередній доступ до майна або до обліку чи контролю за обігом матеріальних цінностей. В останні роки намітились такі тенденції в кримінологічній характеристи-

ці особи корупційного злочинця й, зокрема того, який вчиняє хабарництво:

1) зменшення кількості жінок серед хабарників з 42% у 1990 р. до 28,7% у 1999 р., до 24% у 2003 р.¹ та 20,7% у 2009 році;

2) підвищення освітнього рівня хабарників, насамперед осіб з вищою або середньою спеціальною освітою, питома вага яких перевищила 80%;

3) зменшення майже вдвічі серед хабарників тих, хто раніше вчиняв злочини, що свідчить про рекрутування до їх складу нових контингентів службових осіб;

4) за віком склад хабарників до 2000 р. «дорослішав», але після того їх вік поступово знижується за рахунок осіб віком до 29 років; водночас зростає питома вага вікової категорії понад 30 років, яка перевищила 70%, і навіть понад 60 років – зросла майже в 3 рази (до 7%)².

Викриті факти хабарництва стосувалися переважно посадових осіб нижчого рівня: підрозділів підприємств, установ районного рівня, керівників сільських органів управління, працівників нижчої ланки правоохоронних органів, зокрема інспекторського складу міліції, її слідчих, паспортних, візових підрозділів. Проте за свідченням низки фахівців переважання згаданих категорій службовців серед осіб, виявлених за причетність до хабарництва, відображає не їх об'єктивний розподіл, а практику правоохоронних органів, які, як правило, не дістаються до хабарників-«важковаговиків».

Серед засуджених за зловживання переважають особи адміністративного, а за службову недбалість – господарського апарату. Переважну більшість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за зловживання службовим становищем (до

¹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк; Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – С. 259.

² Там само. – С. 259–260.

45%), становлять працівники середньої та нижчої ланок управління, а серед них – особи, які безпосередньо проводили операції з матеріальними цінностями (продавці, касири, експедитори) або керівники підрозділів, де вони здійснювалися (завідувачі баз, складів, відділів магазинів, комірники), чи які займалися обліком та контролем матеріальних цінностей. У 2009 році питома вага жінок, які вчинили зловживання владою або службовим становищем, становила 27,5%. Загалом серед жінок, які вчинили злочини у сфері службової діяльності, переважна частина тих, які вдавалися до службового підроблення (1186 осіб з 2464 осіб), що склало 48,1%. За освітнім рівнем серед осіб, які вчинили зловживання 71,4% (1289 осіб) – мали вищу освіту. За зайнятістю найбільш істотною є група найманих працівників – 24,5% (443 особи). Зокрема, серед працівників правоохоронних органів 35,4% (173 особи) притягнуто до кримінальної відповідальності за одержання хабара; майже 26% (127 осіб) – за зловживання владою або службовим становищем; 21,5% (105 осіб) – за перевищення влади або службових повноважень; 9,6% (47 осіб) – за службове підроблення; 6,1% (30 осіб) – за службову недбалість; 1,4% (7 осіб) – за давання хабара. Серед працівників органів державної влади та управління, громадських об'єднань 35,4% (173 особи) притягнуто до кримінальної відповідальності за одержання хабара; майже 26% (127 осіб) – за зловживання владою або службовим становищем; 21,5% (105 осіб) – за перевищення влади або службових повноважень; 9,6% (47 осіб) – за службове підроблення; 6,1% (30 осіб) – за службову недбалість; 1,4% (7 осіб) – за давання хабара. Серед працівників органів державної влади та управління, зокрема, – 30,7% (219 осіб) вчинили зловживання владою або службовим становищем; 22,4% (173 особи) одержували хабарі; 21,8% (156 осіб) – вчиняли службове підроблення. Працівники фінансово-кредитних та банківських установ в основному вчиняють зловживання владою або службовим становищем та службове підроблення – 70,8% (46 осіб). Підприємці (без утворення фізичної особи) – службове підроблення – 58,5% (394 особи) та зловживання службовим

становищем – 24,0 (162 особи); як загалом і власники підприємств, яких майже 50% (120 осіб) було притягнуто до кримінальної відповідальності за службове підроблення.

Якісний склад психологічної підструктури особи, яка вчинює корупційні злочини, становлять потреби, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, погляди, переконання, установки¹. Корупціонерів та корумпаторів характеризують такі спільні риси як духовна спустошеність, невпинне намагання до легкої наживи, необмежене споживання без адекватної затрати праці, егоїзм, користолюбство, жадібність, переконаність у всесильному значенні грошей, зневага до норм права, інтересів суспільства.

Значна частина службових осіб були зорієнтовані на стандарти життя голлівудських зірок, отримуючи при цьому скромну зарплатню службовця, що створювало для них проблемну ситуацію. Заслуговує на увагу й «продуманий» вибір навчального закладу, майбутньої професії. Такі особи вже на етапі вступу до навчального закладу були налаштовані на можливість одержання хабарів, приступивши до виконання своїх обов'язків після закінчення навчального закладу.

Про правовий нігілізм може свідчити корупційна мотивація типу: «інші брали чи (і) беруть хабарі, їх не викривали, вони ні від кого не залежали, а чому б і мені не спробувати». Відтак організовані хабарники, як правило, не виявляються, оскільки вони діють більш продумано.

Корисливим злочинцям, у тому числі корупціонерам, притаманний суперечливий світогляд. Їх негативні якості можуть поєднуватись зі сміливістю, рішучістю, вмінням співвідносити окремі особисті інтереси з державними, відкидати негативні та підтримувати прогресивні ідеї, враховувати бажання й традиції інших людей і т. ін.². Однак позитивні ціннісні орієнтації

¹ Миненок М.Г. Личность расхитителя. Криминологическая характеристика и типология: учеб. пособие / М.Г. Миненок. – Калининград: Университетское, 1980. – С. 67, 72.

² Литвинов В.И. Корыстные посягательства на личную собственность и их предупреждение / В.И. Литвинов. – Там само. – С. 22.

не настільки вкорінені в їх особистості, щоб завадити вчиненню корупційного злочину. Витіснення духовних потреб матеріальними визначає зміст їх особистості.

Статусно-рольовий комплекс корупціонерів відзначається домінуванням службових, професійних статусів та ролей над тендерними. Їх характеризує доволі роздвоєна аномічна свідомість (поєднання релігійних уявлень і забобонів, матеріалістичних та ідеалістичних настанов, традиційної моралі та кримінальних «понять»), а також відсутність генералізуючої лінії, якій би підпорядковувалися всі інші компоненти особистості¹. Особам, які вчиняють корисливі економічні злочини, у тому числі корупційної спрямованості, притаманні: гіпертрофована цільова життєва настанова на збагачення та користування владою за будь-яку ціну, незважаючи на засоби; налаштованість на значний ризик (йти «ва-банк»); гармонізація законних і незаконних шляхів ведення господарства; поєднання егоцентризму з екстравагантністю; гіпертрофовані енергійність, цинізм у ставленні до інших людей, схильність до блефу; атрибути зовнішньої респектабельності та добропорядності; підкресленість високого статусу, що мусить покращувати загальний імідж².

Крайні та найбільш збиткові прояви моральної деформації тих, хто перебуваючи на керівних посадах у державному апараті, вдаються до хабарництва, привласнень, зловживання і перевищення влади та службових повноважень, проявляються у кар'єризмі, прислужницькому й авторитарному стилі управління, корисливому споживацькому ставленні до займаної посади, соціального статусу, в прагненні з усього одержувати максимальну матеріальну вигоду. Під маскою ділків, державних діячів, політичних функціонерів виявляються психологічні риси більш мерзенні, ніж за скромною «зовнішністю» дрібного злодія чи

¹ Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: Концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління / В.В. Коваленко. – Там само. – С. 94; Криминологія – ХХ век / под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2000. – С. 341–342.

² Иншаков С.М. Зарубежная криминология: учеб. пособие для вузов / С.М. Иншаков. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – С. 341–342.

бездомного бродяги¹. На відміну від інших категорій злочинців корупціонерів вирізняє найвищий рівень інтелектуального контролю поведінки, більша адаптація до зміни ситуацій, стриманість, обережність, добре орієнтування у соціальних нормах і вимогах, а також відсутність моральних заборон у порушенні правил, які регулюють економічну діяльність². Вони часто знаходять виправдання своїй протизаконній поведінці в демагогічному теоретизуванні: виступають проти політики чинного уряду, вважають податки не виправдано високими, зображають державу як якогось вампіра, а державні органи – як першого ворога власного бізнесу³. Злочинці, які обіймали високі посади, не визнавали своєї вини, а в окремих випадках, якщо й вважали себе винними, то лише у недбалості, що швидше було виявом психологічного самозахисту⁴.

? Питання для самоконтролю

1. *Які обсяги корупції в Україні (порівно з іншими державами) за даними незалежної міжнародної організації Transparency International про «Індекс сприйняття корупції» (CPI)?*

2. *Що становить «ядро» корупційної злочинності в Україні?*

3. *Якою була динаміка хабарництва упродовж останніх десяти років? Що переважає в структурі хабарництва (давання чи одержання хабара)?*

4. *Які ознаки вирізняють кримінологічну характеристику хабарництва в Україні?*

¹ Лихолоб В.Г. Правопорушення: моральна і правова оцінка: навч. посібник / В.Г. Лихолоб. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. – С. 111–112.

² Кайзер Г. Криминология. Введение в основы / Г. Кайзер: [пер. с нем.]. – М.: Юрид. лит., 1979. – С. 289.

³ Андерс И. Наказание и предупреждение преступлений / И. Андерс: [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1979. – С. 36.

⁴ Антонян Ю.М. Личность корыстного преступника / Ю.М. Антонян, В.П. Голубев, Ю.Н. Кудряков. – Томск.: Изд-во Томского ун-та, 1989. – С. 14–15.

5. *Якою є географія зловживання владою або службовим становищем?*
6. *Яка структура злочинів у сфері службової діяльності?*
7. *Які тенденції намітилися у корупційній злочинності в Україні?*
8. *Якими сутнісними ознаками характеризується кримінологічний портрет сучасного корупціонера?*
9. *В яких типових формах втілюється поведінка корупціонера в Україні?*
10. *Які соціально-демографічні та морально-психологічні ознаки визначають кримінологічну характеристику корупціонера в Україні?*

Рекомендована література

1. Гишинский Я. Криминологический анализ преступлений по должности / Я. Гишинский // Криминалист. – 2008. – № 3.
2. Економічна злочинність та її попередження // Криминологія і профілактика злочинів: курс лекцій: у 2-х кн. Особлива частина / [Александров Ю.В., Гаврилишин А.П., Джужа О.М. та ін.]. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000.
3. Закалюк А.П. Корупція, її прояви, хабарництво та інші злочини у сфері службової діяльності: криминологічна характеристика і запобігання / А.П. Закалюк // Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2. Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007.
4. Коррупционная преступность // Криминология: учеб. для вузов / под общ. ред. А.И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2002.
5. Корупційна злочинність // Курс Криминології. Особлива частина: підручник; під заг. ред. професора О.М. Джужи. – К., 2001.
6. Криминологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посібник / [О.М. Джужа, С.М. Моїсєєв, В.В. Василевич та ін.]. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000.
7. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004.
8. Протидія економічній злочинності / [П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк, І.М. Зарецька, Едвард Каргер, Річард Ворнер]. – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004.
9. Туркевич І.К. Хабарництво і деякі питання запобігання йому / І.К. Туркевич // Корупція в Україні: досвід і практика протидії в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 29 червня 2005 р.). – К.: НА СБУ, 2005.

Розділ 7

ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У кримінології детермінація розуміється як встановлення причинно-наслідкових й обумовлюючих зв'язків між соціальними чинниками та злочинністю. Тобто, коли йдеться про детермінацію злочинності, то мається на увазі вся сукупність явищ, процесів, факторів, виявів, з якими злочинність взаємопов'язана та якими вона зумовлена¹.

Витоки корупції, як вже зазначалося вище, мають історичні корені, а відтак багато в чому визначаються історичним минулим України. В кримінологічній літературі зауважується, що основаними причинами масовості корупції є збереження давньої традиції «Ти – мені, я – тобі»; відновлення позицій колишньої радянської корумпованої номенклатури в новій системі влади; недоліки приватизації, які виявились у «пограбуванні» народного надбання, що забезпечило економічні підвалини розвитку корупції².

Ескалація корупції та посилення її якісних характеристик відзначається: по-перше, зростанням значущості ролі грошей та матеріальних цінностей у численних сферах життєдіяльності (шлюб, доступ до освіти, соціальний статус, кар'єра і т. п.), девальвацією духовних цінностей, коли важливість, значущість

¹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1. – С. 184.

² Гишинский Я. Криминологический анализ преступлений по должности / Я. Гишинский // Криминалисть. – 2008. – № 3. – С. 3–13.

та поважність визначається не моральними якостями, а розміром особистого статусу, незалежно від способів його набуття, спроможністю вирішити «потрібні» питання «потрібним» людям; по-друге, допустимістю будь-яких засобів задля збагачення, коли відбувається злам дії різних цивілізованих соціальних регуляторів поведінки людей (норм моралі, права, релігії, громадської думки і т. д.); по-третє ситуацією, коли в рамках закону не забезпечується навіть мінімальний стандарт життя, коли закон з різних причин не відповідає кримінологічно значущим реаліям й, зокрема, кримінологічній ситуації.

В цьому зв'язку виявляються цікавими результати антикорупційного моніторингу, проведеного Соціологічною групою Саратовського філіалу Інституту держави та права РАН за завданням Саратовського Центру дослідження проблем організованої злочинності та корупції. 84% респондентів відзначили, що в осіб вже давно склалася корупційна субкультура, яка характеризується латентністю, байдужістю зі сторони влади та населення, стереотипністю поведінки (46,1%), моральною деградацією (38,4%), економічним ринковим змістом владних відносин (30,7%)¹.

Корупція є наслідком загальних та спеціальних процесів детермінації злочинності. Детермінанти корупційної злочинності невід'ємно пов'язані з детермінантами організованої, економічної злочинності, а також з відсутністю дієвих перешкод на шляху до переростання економічного інтересу злочинців у політичний, використання кримінальних доходів задля підкупу службових осіб у державному та приватному секторі. Спеціальні детермінанти даного виду злочинності перебувають у площині сфери державної чи іншої служби.

До спеціальних детермінант, що перебувають у площині службових відносин у державному та приватному секторі, слід віднести:

¹ Коновалов И.Н. Антикоррупционный мониторинг (пилотажное исследование) / И.Н. Коновалов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sartraccc.ru/>

- неадекватну оплату праці службовців, що обіймають порівняно нижчі посади й виконують організаційно-розпорядчі чи господарські функції. Це сприяє ситуаціям крайньої потреби, коли у частини службовців починає формуватися мотивація до вчинення корупційного злочину. Дана ситуація загострювалася в умовах різких контрастів в оплаті праці службовців навіть однієї й тієї ж установи чи організації, що не обумовлено вагомими підставами;

- неврегульованість або надто загальна урегульованість цілої низки адміністративних та процедурних питань, що надає можливість службовій особі приймати рішення на власний розсуд, сприяє свавіллю;

- відсутність контролю за доходами та видатками службовців, за виконання ними службових обов'язків, нереагування на факти корупції або поблажливе ставлення до них.

Низку чинників зумовила серйозна *деформація в системі державної служби*, й зокрема:

- зміщення завдань державної служби з відстоювання інтересів держави до обслуговування соціально непродуктивної еліти в політичній та економічній сферах;

- відсутність необхідних субординаційних і координаційних зв'язків у функціонуванні державної служби;

- залежність державної служби від політичної кон'юнктури;

- відсутність мотиваційних важелів для формування відчуття професійної гідності та відповідальності перед суспільством;

- закритість державної служби¹.

До недоліків діяльності виконавчої влади в цілому відносять:

- недосконалість законодавства про державну службу, зокрема з питань добору кадрів, належного матеріального стимулювання державних службовців, декларування і контролю за

¹ Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія / А.М. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 299–300.

активами та видатками державних службовців, членів їх сімей та близьких родичів, неефективність механізму атестації та невизначеність процедури ротатії державних службовців на окремих посадах;

- відсутність законодавчо встановлених правил поведінки державних службовців;

- непрозорість та недосконалість процедур прийняття управлінських рішень (можливість створення і використання альтернативних (тіньових) адміністративних процедур, неврегульованість проблеми застосування дискреційних повноважень), суперечність у повноваженнях державних органів, зокрема конфлікти контрольної і дозвільної функцій, контрольно-дозвільної і господарської функцій;

- проблема відповідальності, зокрема осіб, які проводили експертизу проектів відповідних актів, за прийняття неправомірних рішень органами державної влади та їх посадовими особами;

- неефективність державного контролю у сфері державних закупівель, відсутність процедури дискваліфікації учасників через їх негативну репутацію («чорні списки»), обмеженість доступу до інформації про державні закупівлі¹;

- відсутність ефективного фінансового та іншого державного й громадського контролю за діяльністю посадових осіб².

У площині даних детермінант варто окремо виділити *детермінанти, що сприяють корупційним процесам в ОВС*, – це, зокрема:

- наявність реальних можливостей використовувати свої повноваження в корисливих цілях, адже в ОВС значна частина посад пов'язана з реалізацією дозвільних чи заборонних функцій;

¹ Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 року № 742/2006 // Урядовий кур'єр від 20.09.2006. – № 175.

² Кабанов П.А. Коррупция в России: понятие, сущность, причины, противодействие: учеб. пособие / П.А. Кабанов, Р.Р. Газимзянов. – Набережные Челны, 2003. – С. 39.

- правовий нігілізм значної частини співробітників;
- неналежний рівень оплати та соціального захисту співробітників, коли фактично заробітна плата перебуває на рівні або навіть і нижчому від середнього по Україні, що особливо відчутно на тлі фактичної ліквідації значних пільг та компенсацій (пайки, 50% оплати за комунальні послуги, безкоштовний проїзд у громадському та приміському транспорті тощо), які дозволяли співробітникам та членам їх сімей почуватися хоч якось захищеними від соціальних негараздів;

- призначення, в окремих випадках, на керівні або «прибуткові» посади за наявності зв'язків чи за гроші або з мотивів «особистої відданості» та без урахування професіоналізму, порядності, що створює вагомі передумови для формування та зміцнення корупційних процесів в ОВС¹;

- швидка зміна керівників ОВС та некомплектність структурних підрозділів, коли значна чисельність керівників мають непрофільну освіту, не є професіоналами у сфері, якою керували (військові, інженери т.ін.), а переведення їх з «посади на посаду» не дозволяє серйозно вникнути в роботу, виявити проблеми, намітити шляхи їх мінімізації, вжити ефективні заходи й прикласти відповідні зусилля.

Дані детермінанти підсилюються дією *негативних чинників, які ускладнюють виявлення проявів корупції*:

- недостатня співпраця правоохоронних органів з населенням, зокрема щодо проведення заходів з інформування, встановлення інформаційного зв'язку з населенням;

- неготовність населення співпрацювати з правоохоронними органами;

- неефективність профілактичної роботи, що проводиться правоохоронними органами, комплексних операцій, спрямованих на виявлення корупційних проявів;

- відсутність належного правового регулювання процедури перевірки заяв та повідомлень про злочини;

¹ Железняк Н.С. О факторах, детерминирующих коррупцию в органах внутренних дел / Н.С. Железняк // Криминологический журнал БГЭП. – 2008. – № 4 (6). – С. 31–35.

- відсутність органу, до компетенції якого належало б вироблення єдиної антикорупційної політики на основі аналізу корупційних ризиків.

На *корупційні ризики у діяльності виборних органів* впливають:

- нестабільність і недосконалість виборчого законодавства;

- прогалини у правовому регулюванні фінансування політичних партій;

- обмеженість легальних джерел фінансування політичних партій;

- відсутність належного контролю з боку держави за фінансуванням діяльності політичних партій;

- невідповідність гарантій та рівня матеріального забезпечення посадових осіб, які обіймають виборні посади, важливості політичних чи інших рішень, які ними приймаються;

- неефективність контролю за діяльністю виборних органів, зокрема органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з боку відповідних органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, у тому числі засобів масової інформації; відсутність правового механізму запобігання та розв'язання конфлікту інтересів, що виникає у процесі діяльності посадових осіб, які обіймають виборні посади; нерегульованість процедури і механізму лобіювання законних політичних, соціально-економічних та інших інтересів у виборних органах, зокрема органах місцевого самоврядування;

- недосконалість законодавчого процесу, безсистемність правового регулювання;

- недосконалість механізму посередництва між громадськістю і виборними органами, зокрема органами місцевого самоврядування, ігнорування процедури погодження рішень з громадськістю.

До основних корупційних ризиків в органах судової влади можна віднести:

- незавершеність формування системи спеціальної підготовки суддів;

- неефективність процедури добору і призначення суддів (недосконалість вимог до кандидатів на посаду судді, відсутність порядку складання кваліфікаційного іспиту, методики оцінювання рівня професійних знань і умінь кандидата, неврегульованість процедури співбесіди з кандидатом на посаду судді);

- законодавчу невизначеність етичних стандартів поведінки суддів, незавершеність процедури врегулювання конфлікту інтересів під час виконання суддями професійних обов'язків;

- можливість застосування недосконалих процесуальних форм для вчинення корупційних діянь;

- існування непроцесуальної (фактичної) залежності суддів від судів вищих ланок; недостатню відкритість і прозорість судового процесу;

- недосконалість процедури призначення посадових осіб на адміністративні посади в судах і можливість використання адміністративних повноважень для впливу на прийняття суддями процесуальних рішень;

- законодавчу невизначеність статусу суддів як суб'єктів корупційних діянь, неефективність діяльності спеціально уповноважених органів, що реалізують повноваження з притягнення суддів до відповідальності, відсутність механізмів перевірки інформації про вчинення суддями правопорушень;

- недосконалість правового регулювання недоторканності суддів, що призводить до звуження гарантій їх незалежності;

- низьку ефективність забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в тому числі суддів, членів їх сімей та близьких родичів;

- недостатній рівень матеріального забезпечення суддів та фінансового забезпечення діяльності судів¹.

¹ Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 року № 742/2006 // Урядовий кур'єр від 20.09.2006. – № 175.

Поширення вищезгаданих деформацій призвело до спотворення функцій державної служби, а саме:

- інформаційно-аналітичної – на збирання статистичних даних без аналітичного опрацювання та підготовки відповідних рішень;
- проектно-нормативної – на нормативне оформлення позиції вищих суб'єктів виконавчої влади;
- виконавчо-розпорядчої – на зосередження зусиль на внутрішньо структурному управлінському просторі; контрольної – перетворення на засіб потужного впливу в корпоративних та особистих інтересах¹.

До недоліків у діяльності неурядових організацій, інших інститутів громадянського суспільства, які забезпечують виявлення фактів корупції, варто віднести:

- залежність багатьох засобів масової інформації від їх власників,
- недостатні умови для створення та існування незалежного і прозорого медіа ринку;
- недостатня прозорість у роботі органів державної влади, обмеження громадськості у доступі до інформації;
- відсутність реального впливу неурядових організацій на стан справ у сфері боротьби з корупцією у державі.

Корупційну злочинність також детермінують й інші так звані «загальні детермінанти», які притаманні як злочинності загалом, так і іншим її видам.

Так, зокрема, економічні детермінанти корупційної злочинності, як і корисливої економічної злочинності, вкорінені у фундаментальних соціально-економічних проблемах життєдіяльності суспільства, яке виявилось неспроможним поєднувати економічний прогрес та приватну власність з соціальною захищеністю.

¹ Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія / А.М. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2008. – С. 299–300.

Таким чином, детермінанти корупційної злочинності є численні та різноманітні (управлінські, економічні, політичні, соціальні, юридичні (правові), культурологічні та ін.). Відтак, ефективна боротьба з корупційною злочинністю можлива лише за умови міждисциплінарного підходу до розроблення її стратегії.

? Питання для самоконтролю

- 1. Які соціальні явища виявились історичними передумовами розвитку корупційної злочинності в Україні?*
- 2. Які чинники у сфері службових відносин державного та приватного сектора пов'язані з корупційною злочинністю?*
- 3. Які деформації у системі державної служби визначають корупцію в Україні?*
- 4. Які недоліки у діяльності виконавчої влади впливають на корупційну злочинність?*
- 5. Назвіть чинники, що сприяють корупційним процесам в ОВС.*
- 6. Що ускладнює виявлення проявів корупції?*
- 7. Які корупційні ризики на даний час існують у діяльності виборних органів?*
- 8. Які недоліки в діяльності неурядових організацій, інших інститутів громадянського суспільства не дозволяють повною мірою розвинути можливості участі громадськості у боротьбі з корупцією в Україні?*

Рекомендована література

1. Босак Х.З. Вплив корумпованого рейдерства на безпеку держави / Х.З. Босак // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи: матеріали Другої звітної наукової конференції (Львів, 29 лютого 2008 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2008.
2. Кабанов П.А. Политическая коррупция в России: понятие, сущность, причины, предупреждение: монография / П.А. Кабанов. – Нижнекамск: Нижнекамский филиал МГЭИ, 2004.

3. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни / перекл. з англ. С. Кокізюк, Р. Ткачук. – К.: «К.І.С.», 2004.
4. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія / А.М. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008.
5. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посібник / [О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, В.В. Василевич]. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000.
6. Кушниренко С.П. Коррупция и ее преступные проявления: особенности уголовного преследования, криминологический и криминалистический аспекты исследования, обзор судебно-следственной практики: практ. пособие / С.П. Кушниренко, В.Д. Пристанков. – СПб.: Спец. лит., 2004.
7. Мейтус В.Ю. Коррупция Экономический и информационный анализ / В.Ю. Мейтус. – К.: Норма-принт, 2003.
8. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия. Реформы / С. Роуз-Аккерман [пер. с англ. О.А. Алякринского]. – М.: Логос, 2003.
9. Скулиш Є.Д. Суспільні трансформації та корупція: проблеми взаємозумовленості / Є.Д. Скулиш // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2006. – № 14.
10. Холод Н. Корупція як інституційний чинник розподілу доходів в Україні / Н. Холод // Науковий вісник ЛЮІ (Серія економічна). – 2005. – № 1(Е).

Розділ 8

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНЕ ТА СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Антикорупційна політика – це науково обґрунтована, послідовна та системна діяльність інститутів держави та громадянського суспільства в боротьбі з корупцією та включає різні засоби, що сприяють зниженню негативних факторів корупційної діяльності, причин, що її породжують¹.

Корупція детермінована безліччю факторів різної природи. Відтак антикорупційна політика мусить мати комплексний характер і реалізовуватися за допомогою соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, а також правових засобів. Головною складовою антикорупційної стратегії є вплив на глибинні чинники, які породжують корупцію. Антикорупційна стратегія має насамперед будуватися на застосуванні заходів запобігання, де пріоритетне значення відводиться загальносоціальним заходам.

У документах ООН підкреслюється, що у боротьбі з корупцією уряди держав мають акцентувати увагу не на каральних заходах проти корупціонерів, а на запобіганні проявам корупції, недопущенні вчинення корупційних правопорушень. З огляду на це, першочергового значення набувають засоби регулювання не кримінально-правового, а конституційного, адміністративно-

¹ Малько А.В. О необходимости антикоррупционной политики в современной России / А.В. Малько // Преступность и коррупция: современные российские реалии / сб. науч. трудов [под. ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко]. – Саратов, 2003. – С. 187.

го права, які мають забезпечити належний порядок роботи державних органів та їх службовців.

Проте, в Указі Президента України Про концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» в п. 4 зазначається, що «стратегічним напрямом боротьби з корупцією слід вважати посилення діяльності, спрямованої на виявлення корупційних проявів, та забезпечення притягнення винних осіб до відповідальності»¹.

Відтак, у цьому сенсі даний нормативно-правовий акт не зовсім узгоджується з рекомендаціями ООН.

Формування системи антикорупційних засобів має включати перш за все наступне:

1. Подальше розроблення *системи законодавства щодо протидії* корупції й, зокрема, на основі спеціальної резолюції ООН «Корупція в сфері державного управління», прийнятій на 8-му конгресі в Гавані в 1990 р.; Резолюції ООН щодо протидії корупції, прийнятій на 9-му конгресі в Каїрі в 1995 р.; Конвенції ООН проти корупції, підписаній в рамках Політичної конференції високого рівня в Мексичі в грудні 2003 р. та ін.

2. Розробка такої антикорупційної концепції, яка б чітко передбачала інститути, механізми, принципи, форми, методи протидії корупції, адже чинна концепція в основному акцентує увагу на заходах протидії корупції.

3. Спрощення управлінських механізмів, оскільки складність структури державного механізму, наявність істотних бюрократичних процедур, слабкий зовнішній та внутрішній контроль за діяльністю апарату державної влади є сприятливим підґрунтям для поширення корупції.

4. Законодавче регулювання (легалізація) лобістської діяльності, що мінімізує корупційні прояви в правотворчості, правозастосуванні, правоінтерпритаційній діяльності державних органів.

¹ Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 року № 742/2006 // Урядовий кур'єр від 20.09.2006. – № 175.

До першочергових заходів щодо здійснення антикорупційної політики слід віднести реалізацію антикорупційних правових норм фінансової та податкової дисципліни, як у державному механізмі, так і в суспільстві в цілому, формування атмосфери нетерпимості до проявів корупції в суспільній свідомості.

Незважаючи на важливість економічних, управлінських, культурологічних засобів протидії корупції, юридичні засоби посідають неабияке місце в антикорупційній політиці. Юридичні засоби протидії корупції – це сукупність нормативно-правових інструментів, юридичної техніки, юридичного тлумачення та форм правореалізаційної практики, які сприяють зниженню негативних чинників корупційної діяльності¹.

Правову основу протидії корупції в Україні, зокрема, складають: Конституція України, Закони України «Про боротьбу з корупцією» та «Про засади запобігання та протидії корупції» (який, однак, так і не набрав чинності), Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, Стамбульський план дій боротьби з корупцією Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Указ Президента України від 11 вересня 2006 р. № 742 «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності». Окрім цього, визначення антикорупційної політики закріплено у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1688-р «Про схвалення засад антикорупційної політики»², де зазначено, що *антикорупційна політика* – це комплекс правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення системи запобігання та протидії корупції і усунення причин її виникнення.

¹ Малько А.В. Цели и средства в праве и правовой политике / А.В. Малько, К.В. Шундигов. – Саратов, 2003. – С. 67.

² Про схвалення Зasad антикорупційної політики: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1688-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 11. – Ст. 550.

До основних завдань антикорупційної політики в Україні відносять: удосконалення національного законодавства шляхом підвищення ефективності взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськістю в результаті: проведення аналізу дотримання законодавства у сфері запобігання та протидії корупції; соціологічних та наукових досліджень з питань запобігання та протидії корупції; виявлення корупційних правопорушень та причин їх вчинення; корупціогенних чинників, які призводять до вчинення корупційних правопорушень або сприяють їх розповсюдженню; показників поширення корупції; результатів здійснення заходів щодо запобігання та протидії корупції, а також виявлення недоліків у роботі органів державної влади та органів місцевого самоврядування із запобігання та протидії корупції; обмін досвідом з іноземними державами з питань запобігання та протидії корупції; ресурсне забезпечення діяльності щодо запобігання проявам корупції.

Виконання завдань антикорупційної політики здійснюється за такими напрямками:

- забезпечення функціонування дієвого механізму фінансового контролю публічної служби;

- відшкодування шкоди, заподіяної фізичним або юридичним особам внаслідок прийняття незаконних рішень, діями чи бездіяльністю посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- забезпечення діяльності Національного бюро антикорупційних розслідувань;

- створення та ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення;

- запровадження системи електронного документообігу та електронного цифрового підпису в органах державної влади;

- розроблення і розміщення соціальної реклами з питань запобігання та протидії корупції;

- забезпечення здійснення повноважень спеціально уповноваженого органу (особи) з питань антикорупційної політики.

Принципами антикорупційної політики, що закріплені у цьому нормативному акті, є:

верховенство права і закону, пріоритет прав і свобод людини та громадянина;

рівність усіх перед законом;

відкритість та прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

ефективна взаємодія законодавчої, виконавчої і судової гілок влади та держави з громадськістю;

невідворотність відповідальності за здійснення корупційного правопорушення;

єдина державна політика у сфері запобігання та протидії корупції;

співпраця з іноземними державами та міжнародними організаціями, зокрема з Групою держав Ради Європи проти корупції (GRECO);

цільове бюджетне фінансування діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з виконання завдань антикорупційної політики;

доступність до інформації про вчинені корупційні правопорушення, корупціогенні чинники та здійснені заходи щодо запобігання та протидії корупції.

В науковій літературі зазначається, що не менш важливи принципами антикорупційної політики мають стати: оперативність, послідовність, неприпустимість застосування подвійних стандартів, комплексне використання наукових, організаційних, правових та інших заходів, поєднання обмежувальних та стимулюючих юридичних засобів.

Отже, основні юридичні засоби антикорупційної політики зводяться до наступного: удосконалення законотворчого процесу, оновлення та розширення правової бази правоохоронної діяльності, усунення пробілів, колізій та протиріч нормативно-правових актів усіх рівнів та галузей права, посилення відповідальності учасників корупційних відносин та гарантів захищеності осіб, що сприяють їх викриттю.

Загальносоціальні заходи запобігання корупційній злочинності спрямовані на стабілізацію політичної ситуації в державі, піднесення економічного та життєвого рівня населення, зміцнення атмосфери духовності у суспільстві.

Стратегічним напрямком загальносоціальних заходів є розбудова громадянського суспільства, що має передбачати два комплексні напрямки:

формування незалежних від держави засобів масової інформації;

розбудову державних інститутів, що спроможні ефективно вести боротьбу з корупцією.

Ключовою ланкою суспільства у боротьбі з корупцією виступають незалежні від держави, вільні засоби масової інформації, що покликані піднімати у суспільстві дух нетерпимості до корупції, викриваючи у цьому посадових осіб, особливо політиків, виявляти окремі факти корупції, надаючи їх розголосу. Для цього журналістам необхідно полегшити доступ до інформації про діяльність державного апарату.

У розвинених державах прийняті спеціальні закони, що примушують державних службовців надавати журналістам й іншим громадянам всю інформацію, яку вони зажадають, крім тієї, що не підлягає вільному поширенню на підставі закону. Організації ООН закликають держави скасувати цензуру, зробити засоби масової інформації фінансово незалежними від державних органів.

Розбудову державних інститутів, здатних вести ефективну боротьбу з корупцією, необхідно здійснювати, спираючись на механізм розподілу влади. Незалежні суди повинні мати можливість виносити неупереджені рішення у справах про корупцію в органах влади. Законодавчі органи як самостійна гілка влади повинні приймати нормативні акти, що обмежують корупцію, і контролювати роботу виконавчих органів. Не менш важливим є створення незалежних парламентських комісій з розслідування фактів корупції вищими посадовими особами. В середині виконавчих органів доцільно виділяти незалежні структури, які

мають здійснювати контроль за діяльністю державних службовців і виявляти факти корупції.

Вся робота державного механізму повинна спиратися на принципи прозорості, підзвітності суспільству, відповідальності перед ним, на основі панування права. З метою посилення контролю за роботою державних органів необхідно спрощувати процедури їх діяльності, забезпечувати гласність їх здійснення, знайомити громадян зі структурою державних органів, розподілом компетенції всередині цієї структури, порядком роботи і прийняття рішень органами та посадовими особами. Відкритим пропонується зробити процес формування бюджету, заохочуючи участь громадян у його обговоренні та контролі за виконанням. Державні закупівлі і підряди варто проводити на основі відкритих конкурсів. Приватні фірми, викриті у підкупі посадових осіб, від участі у конкурсах, повинні відсторонюватися. Для того, щоб приватним фірмам ускладнити виділення коштів на здійснення підкупу посадових осіб, світовим співтовариством пропонується для всіх держав вводити міжнародновизнані процедури бухгалтерського обліку.

Найефективніша протидія корупції може бути забезпечена на шляху визначення можливостей впливу на систему суспільних відносин (соціально-економічних, суспільно-політичних, соціально-правових і т. п.). Для цього важливо запропонувати розробку і застосування більш досконалих засобів і методів кримінально-правового, адміністративного та дисциплінарного впливу, а також використання можливостей громадянського суспільства у його впливі на формування та затвердження в соціумі норм законослухняної поведінки, нетерпимості до фактів корупційної діяльності та ін.

До системи заходів загальносоціального запобігання можна включити насамперед заходи інституційної політики, що передбачають формування ефективної системи соціально-економічних, економіко-правових і політико-економічних відносин як у просторі макроекономічного управління, так і всіх інших сферах державного і політичного управління і влади.

Зокрема, доцільно застосувати наступні заходи:

використання економічних методів протидії – налагодження збалансованої системи вигод та витрат (ризиків) для суб'єктів державної і муніципальної служби в залежності від обраної стратегії поведінки (законоступняній або корупційної) тощо;

використання заходів адміністративного та організаційно-управлінського порядку, а саме: позбавлення чиновників функцій з безконтрольного розпорядження об'єктами власності тощо, усунення адміністративних бар'єрів для розвитку підприємництва та вільної конкуренції, формування нових інститутів державного управління в особі окремих установ з функціями координації зусиль і коштів у боротьбі з корупцією та організованою злочинністю та ін.

З метою формування єдиної загальнонаціональної антикорупційної політики доцільними будуть заходи інфраструктурного характеру:

формування кримінологічно «прозорого» механізму розробки і прийняття законодавчих актів, заснованого на принципах гласності роботи «законодавця»;

організація на всіх рівнях системи постійно діючого моніторингу ділової корупції у різних ешелонах державного управління, включаючи сферу макроекономічного управління господарством;

антикорупційна підготовка кадрів для системи державної і муніципальної служби у вузах та мережі післявузівської освіти, в інститутах, на факультетах і курсах підвищення кваліфікації керівних кадрів, введення у вузах спеціальних навчальних курсів з антикорупційної політики для підготовки юристів, соціологів, політологів, економістів;

організація просвітницької роботи серед населення за допомогою широких компаній у ЗМІ (на телебаченні, радіо, в періодичній пресі і т. п.), відхід від пасивної констатації фактів корупції – до обговорення сутнісних сторін корупції як соціального феномена (глибинних причин, конкретних механізмів

активації його потенціалу, умов суспільного буття, що сприяють його швидкому генезису тощо). Такі заходи сприятимуть активізації громадянського суспільства щодо протидії тотальному поширенню корупції.

При розробці системного підходу до протидії корупції як загрози національній безпеці варто керуватися стратегічними нормативними документами, прийнятими в цій сфері політики на національному рівні, а також міжнародно-правовими документами, що стосуються боротьби з організованою злочинністю, легалізацією злочинних доходів та ін. У цьому сенсі слід враховувати чинник глобалізації, що зі вступом України в СОТ сприяє переходу на міжнародну систему фінансової звітності. Це робить значно прозорішим роботу бізнесу банків та інших ринкових інститутів, що неминуче сприяє виходу з «тіні» суб'єктів підприємництва та фінансових установ. Крім того, облік міжнародних стандартів у формуванні засад правової державності та громадянського суспільства, з притаманною їм системою демократії, гласності, відкритості та підзвітності суспільству владних інститутів дозволяє принципово знизити рівень криміналізації структур управління державою.

При формуванні нової парадигми кримінологічної протидії корупційній злочинності варто пам'ятати, що на загальносоціальному рівні існують три найефективніші засоби протидії корупції: *демократія* з її інформаційною прозорістю та відкритістю; *правова держава*, що передбачає принципи верховенства права поділу влади і її підконтрольність суспільству, рівності усіх без винятку перед законом; *громадянське суспільство* з його можливостями контролю над діяльністю держави і держструктур. Необхідно задіяти потенціал усіх трьох складових і приступити до формування кримінологічно ефективної системи суспільних відносин, що може реалізувати на практиці ідеали свободи, рівності і справедливості

Для боротьби з корупцією недостатньо підйому економіки і зміцнення контрольних органів. Не менш важливим є вивчення норм і цінностей масової свідомості, що легітимують нефор-

мальну економічну поведінку. Найбільш конструктивним видається виділення трьох парадигм прозорості, що охоплюють всі адміністративні відносини в державі: прозорість у сфері державного управління (політичний менеджмент); прозорість в економіці (економічний менеджмент); прозорість у сфері правоохоронної діяльності. Введення механізмів прозорості у систему політичного менеджменту як на макро-, так і на мікрорівні дозволяє оформитися політичній бюрократії як своєрідного суб'єкта індустрії послуг, стверджуючи пріоритети громадянського над державним. У цьому зв'язку західна практика рекомендує наступні кроки у боротьбі з корупцією в ешелонах влади: наявність чіткого механізму прийняття рішень, що виключає будь-який тиск на чиновника ззовні; публікацію рішень з ключових питань політичного адміністрування; систематичне підвищення кваліфікації політичних менеджерів з обов'язковим вивченням етичного кодексу професійної діяльності; забезпечення відповідальності адміністраторів усіх рангів за розвиток корупційних тенденцій у межах їх компетенції. Таким чином, система державного управління на ділі стає значно прозорішою, що стимулює її поступовий внутрішній саморозвиток на новій моральній основі.

Економічний менеджмент характеризується значно більшими можливостями незаконного збагачення і, як наслідок, адекватною корумпованістю, оскільки безпосередньо пов'язаний з різноманітними фінансовою діяльністю при яскраво вираженій корпоративності суб'єктів економічного господарювання. Для цього необхідно:

по-перше, конструктивно реформувати правову базу економічної модернізації, сформувати широку мережу комплексних галузей права (в тому числі й «ділового права»), що охоплюють всі можливі сегменти господарського життя суспільства;

по-друге, змінити структуру економічної взаємодії в суспільстві і як наслідок – принципи економічного адміністрування (як у державному секторі, так і в сфері приватного підприємництва). Зокрема, забезпечення прозорості механізму перерозподі-

лу власності, перегляд принципів цінової політики, регламентацію і підконтрольність проходження цінової інформації («цінова прозорість»), що дозволило б подолати корупційні тенденції в даному напрямку та сприяти встановленню цінової стабільності;

по-третє, формувати відповідний моральний клімат господарювання, що значною мірою сприяє підвищенню розуміння необхідності своєї відкритості для суспільства самими чиновниками від економіки.

Низка загальносоціальних заходів міститься у Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» від 11 вересня 2006 року, які стосуються удосконалення діяльності органів виконавчої влади, виборних органів, органів судової влади, а також посилення ролі інститутів громадянського суспільства. Такі заходи, зокрема, передбачають:

удосконалення діяльності *органів виконавчої влади*, у тому числі шляхом: забезпечення оптимізації чисельності державного апарату; удосконалення нормативно-правових актів у сфері державної служби; реформування системи оплати праці державних службовців; запровадження правового інституту ротації кадрів державних службовців та визначення механізму її проведення на відповідних посадах; удосконалення правового механізму проведення атестації державних службовців; затвердження типових регламентів роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади з метою забезпечення більш чіткої організації діяльності їх апарату, підвищення особистої відповідальності працівників за доручену ділянку роботи, посилення боротьби зі зловживанням службовим становищем; створення єдиного державного банку даних про осіб, які були засуджені або притягнуті до адміністративної відповідальності за корупційні діяння, з метою використання цієї інформації під час проведення спеціальної перевірки кандидатів на посади державних службовців та працівників, які вже займають такі посади; розроблення та впровадження диверсифікованої системи громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади з метою забезпечення прозорості діяльності цих органів та їх посадових

осіб; уникнення функціональних конфліктів у діяльності органів виконавчої влади, насамперед стосовно поєднання контрольно-дозвільних та господарських функцій; обмежити сферу застосування дозвільних процедур або забезпечити їх спрощеність і прозорість (принцип «позитивного адміністративного мовчання», коли в установлений строк державний орган не надає відповідь, то питання, порушене у відповідному запиті чи клопотанні, вважається вирішеним); зменшення безпосередніх контактів громадян і представників юридичних осіб з державними службовцями, зокрема шляхом впровадження системи електронного документообігу та електронного цифрового підпису; перевірки законності утворення організацій (фірм, агентств тощо), діяльність яких пов'язана з виконанням за відповідну плату функцій органів державної влади та ін.;

удосконалення діяльності *виборних органів*, у тому числі шляхом: започаткування процесу кодифікації виборчого законодавства; запровадження ефективного механізму контролю за фінансуванням виборчих кампаній та діяльності політичних партій; створення правових засад лобістської діяльності як основної умови існування прозорої і добросовісної системи вираження інтересів у державних органах; запровадження декларування видатків посадових осіб, які займають виборні посади, та членів їх сімей і близьких родичів, забезпечення контролю за доходами та видатками таких осіб; широкого інформування громадськості про розроблені законопроекти з одночасним запрошенням усіх громадян та об'єднань до участі в обговоренні; розроблення механізму посилення громадського контролю за діяльністю виборних органів, зокрема шляхом проведення консультацій з представниками громадськості при прийнятті нормативно-правових актів;

удосконалення діяльності *органів судової влади*, у тому числі шляхом: закріплення на законодавчому рівні принципів кадрової роботи, процедури добору кандидатів на посади суддів і вимоги до них щодо освітнього рівня, професійної підготовки, особистісних і професійно важливих якостей та здібностей,

механізм їх оцінювання, забезпечення можливості здійснення громадянами впливу на формування корпусу суддів, починаючи з добору кандидатів на посади суддів і закінчуючи вирішенням питань про припинення їх повноважень; запровадження Комплексної державної програми навчання професійних суддів та кандидатів на посаду професійного судді, що передбачає їх навчання на основі доктрини верховенства права, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини; забезпечення стовідсоткового фінансування видатків на забезпечення функціонування судової системи; розширення гарантій забезпечення незалежності суддів, вжиття заходів щодо запобігання можливій фактичній залежності суддів та зосередження професійних інтересів суддів виключно на проблемах здійснення правосуддя шляхом розширення адміністративних повноважень керівників апарату судів із забезпечення роботи суддів та судів; запровадження обов'язкової процесуальної форми автоматизованого, позбавленого суб'єктивного впливу розподілу справ до розгляду в суді; запровадження декларування доходів, майна і видатків судьями та членами їх сімей, розв'язання проблем здійснення прав власника, зокрема щодо нерухомого майна, участі у підприємницькій діяльності через підставних осіб, отримання подарунків, нагород;

удосконалення діяльності *інститутів громадянського суспільства*, у тому числі шляхом: законодавчого закріплення прав, повноважень інститутів громадянського суспільства; запровадження правового механізму забезпечення захисту джерел журналістської інформації; розв'язання конфлікту інтересів держави і суспільства в аспекті поширення інформації засобами масової інформації; вирішення проблеми неадекватності судових заходів щодо обмеження свободи вираження поглядів і подання інформації; активізації інформаційного обміну між громадськими організаціями, іншими інститутами громадянського суспільства, засобами масової інформації та органами державної влади і органами місцевого самоврядування; доцільності оприлюднення

інформації про факти притягнення до відповідальності винних у вчиненні корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, в засобах масової інформації; поширення антикорупційних знань, у тому числі у навчальних закладах.

У проєкті Глобальної Програми проти корупції ООН пропонує урядам держав такі інструменти створення антикорупційних інститутів: омбудсмен; неупереджені, чесні та незалежні органи правосуддя; кодекс поведінки; Координаційна рада по боротьбі з корупцією, що складається з представників владних і громадських органів – може служити як наглядач за здійсненням антикорупційної стратегії; Генеральний аудитор, що забезпечує професійний і незалежний нагляд за діями органів влади в ході регулярних аудитів і перевірок; реформа державної служби, що акцентує увагу на чесності і результативності; Спеціалізована незалежна антикорупційна комісія, що фокусує увагу на запобіганні та може мати широкі повноваження з ведення розслідування¹.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання корупційній злочинності націлені на виявлення та усунення її детермінант. Їх безпосередньою метою, на відміну від загальносоціальних заходів, є не гуманізація суспільства в цілому, розвиток демократичних та гуманістичних начал, покращення якості життя у всіх найважливіших сферах життєдіяльності суспільства, а безпосередньо боротьба з проявами корупції, зниження рівня та суспільної небезпеки корупційної злочинності. Багато в чому ці заходи пов'язані із діяльністю спеціальних суб'єктів запобігання корупційній злочинності в Україні. Відповідно до чинного законодавства спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції є спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, податкової міліції, по боротьбі з корупцією та організованою

¹ Антикоруptionный набор инструментов. Комитет ООН по Контролю над наркотиками и предупреждению преступности. Глобальная Программа Против Коррупции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unodc.org/pdf/crime/gpocpublication/manual.pdf>

злочинністю Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України¹.

Задля забезпечення прозорості законодавчого процесу і створення бар'єрів на шляху корупціогенних законопроектів в Україні на законодавчому рівні запроваджено проведення антикорупційної експертизи, яка проводиться Урядовим уповноваженим з питань антикорупційної політики, строком до 15 днів після надходження проекту. До проектів нормативно-правових актів з потенційно високим ступенем корупційних ризиків, належать: відносини, пов'язані з виконанням рішень, у тому числі індивідуального характеру, предметом яких є визначення прав, свобод, обов'язків людини і громадянина та способів їх реалізації; управління об'єктами державної або комунальної власності, їх відчуження; питання митної справи, податкової та фінансової політики; установлення процедур аукціонів, тендерів стосовно відчуження чи закупівлі товарів, робіт і послуг; використання бюджетних коштів; питання інвестиційної та інноваційної діяльності; надання пільг і переваг окремим суб'єктам господарювання; встановлення повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, зокрема щодо самостійного визначення порядку (механізму, процедури) вирішення проблемних питань; делегування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування підприємствам та організаціям незалежно від форми власності; надання адміністративних послуг органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами; виконання контрольно-наглядових функцій органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами².

¹ Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 р. зі змінами від 23 грудня 2009 р.; зі змінами щодо визнання конституційними окремих положень (Рішення КСУ № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 р. // ВВР України. – 2009. – № 45. – Ст. 691; 2010. – № 9. – Ст. 87.

² Порядок проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів: постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 1057 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 78. – Ст. 2640.

Не менш актуальними є низка заходів, які спеціально націлені на недопущення вчинення корупційних правопорушень службовими особами:

створення єдиного державного банку даних щодо юридичних осіб (фінансові установи, суб'єкти підприємницької діяльності тощо), причетних до корупції, з метою запобігання їх участі у виконанні державних замовлень¹;

встановлення обмежень для різних категорій службових осіб й, зокрема, використовувати своє службове становище з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту, що здійснюються в позаробочий час²) безпосередньо або через інших осіб; входити, у тому числі через інших осіб, до складу органу управління чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі, та представляють інтереси держави в раді товариства (спостережній раді), ревізійній комісії господарського товариства), якщо інше не передбачено законом; відмовляти фізичним або юридичним особам в інформації, надання якої передбачено законом, надавати недостовірну чи не в повному обсязі інформацію;

заборона особам, уповноваженим на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування, та прирівняним до них особам одержувати подарунки, за винятком тих, які відповідають загально визнаним уявленням про гостинність і за

¹ Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 року № 742/2006 // Урядовий кур'єр від 20.09.2006 – № 175.

² Згідно Рішення КСУ у справі про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів № 1-27/2010 від 6 жовтня 2010 р., дане обмеження поширюється лише на права членів КМУ, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, які можуть займатися викладацькою, науковою та творчою діяльністю тільки у позаробочий час.

умови, що вартість одного подарунка не перевищує розміру однієї податкової соціальної пільги, а ті, які одержані під час проведення офіційних заходів, мають бути здані органу, в якому особа працює, у триденний строк;

окремі обмеження стосуються близьких родичів певних категорій службових осіб, які не можуть мати в безпосередньому підпорядкуванні або бути безпосередньо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам, особа, яка претендує на посаду певного органу, зобов'язана повідомити керівництво цього органу про працюючих близьких їй осіб;

чинність протягом двох років обмежень щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, органів місцевого самоврядування за умови, якщо їх обов'язки на новій посаді у приватному секторі безпосередньо пов'язані з функціями, які виконували особи, перебуваючи на попередній посаді;

органи державної влади або органи місцевого самоврядування, юридичні особи публічного права, юридичні особи, що фінансуються з державного чи місцевого бюджету, не можуть надавати юридичним особам, яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, кошти і майно протягом п'яти років з дня набрання рішенням суду законної сили, до того ж юридичним особам, яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, протягом п'яти років з дня набрання рішенням суду законної сили забороняється провадити діяльність від імені держави чи будь-яку іншу діяльність з надання державних послуг на договірних засадах;

спеціальна перевірка відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та відповідальності за корупційні правопорушення; достовірність інформації про доходи, їх джерела та зобов'язання фінансового характеру, у тому числі за кордоном; наявність у особи корпоративних прав; про стан її здоров'я, освіти, наявність наукового ступеня, вченого звання, підвищення кваліфікації щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування;

фінансовий контроль, який полягає у зобов'язанні подавати відомості про майно, доходи, витрати, зобов'язання фінансового характеру, в тому числі за кордоном, у порядку та обсягах, визначених законами та іншими виданими на їх основі нормативно-правовими актами;

кодекси поведінки, якими мають керуватися службові особи та в яких можуть встановлюватися спеціальні вимоги щодо поведінки таких осіб, закріплюватися норми професійної етики та інших вимог щодо здійснення окремих видів поведінки підприємців, представників відповідних професій,

вилучення незаконно одержаного майна внаслідок корупційного правопорушення¹.

Задля підвищення ефективності діяльності органів, які здійснюють боротьбу з корупцією, необхідно:

сконцентрувати зусилля на запобіганні, виявленні та припиненні проявів корупції у державних органах, найважливіших сферах суспільного життя та в галузях, де корупційні діяння набули найбільшого поширення;

вдосконалити діяльності спеціальних суб'єктів боротьби з корупцією у частині спеціалізації у відповідній сфері працівників, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, слідчих, прокурорів, забезпечення належними ресурсами підрозділів, що протидіють корупції, та надання їм права самостійно приймати відповідні рішення;

удосконалити механізми взаємодії у боротьбі з корупцією;

створити у більшості органів державної влади спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки, які б забезпечували додержання вимог антикорупційного законодавства в цих органах, ефективну взаємодію з відповідними спеціальними підрозділами правоохоронних органів та зв'язок із громадськістю;

¹ Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 р. зі змінами від 23 грудня 2009 р.; зі змінами щодо визнання конституційними окремих положень (Рішення КСУ № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 р. // ВВР України. – 2009. – № 45. – Ст. 691; 2010. – № 9. – Ст. 87.

запровадити механізм належної оцінки оперативної інформації щодо корупційних діянь;

проводити повну і своєчасну реєстрацію повідомлень про корупційні діяння та пов'язані з ними правопорушення;

запровадити методики виявлення, перевірки та надання інформації про факти корупції в різних сферах суспільного життя;

запровадити механізми заохочення населення за надання об'єктивної інформації про факти корупції;

забезпечити ефективний захист та безпеку осіб, які повідомляють про факти корупційних діянь та беруть участь у кримінальних справах з їх розгляду¹;

звільнитися від співробітників, які зраджують інтересам служби і держави, не мають достатньої кваліфікації, не виконують у повному обсязі покладених на них завдань;

встановити персональну відповідальність керівників, які очолюють роботу з організації боротьби з організованою злочинністю і корупцією, за порушення громадського порядку та безпеки, пов'язані з розподілом сфер впливу між злочинними угрупованнями;

проаналізувати причини тривалої затримки реалізації оперативних матеріалів про діяльність суспільно небезпечних злочинних угруповань, якими контролюються утворення і діяльність підприємницьких структур та які зрослися з органами влади;

створювати під єдиним керівництвом мобільні слідчо-оперативні групи з числа працівників різних правоохоронних органів для всебічної оперативної розробки та розслідування протиправної діяльності організованих злочинних угруповань;

зосередити зусилля на знешкодженні організованих злочинних угруповань, які використовують кримінальні доходи для приватизації об'єктів паливно-енергетичного комплексу, вугле-

¹ Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 року № 742/2006 // Урядовий кур'єр від 20.09.2006. – № 175.

добувної та металургійної промисловості, сфери обслуговування та інших прибуткових сфер економіки, виявляти та припиняти злочини, які вчиняються під час здійснення підприємствами, які є економічною основою злочинних угруповань, фінансово-господарських операцій в офшорних зонах;

перевірити законність джерел походження коштів, що залучаються для формування статутних капіталів банків та інших фінансових установ;

ужити заходів щодо закриття каналів незаконного відтоку капіталів за кордон;

розробити з урахуванням міжнародного досвіду міжвідомчі заходи щодо підвищення ефективності використання форм міжнародного співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю і корупцією¹.

Згідно Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, що ратифікована Україною 18 жовтня 2006 року, міжнародне співробітництво реалізується шляхом можливості взаємонадання кожною державою сприяння в розслідуванні та провадженні з питань, пов'язаних з корупцією. Вагомого значення набуває дотримання принципу обопільного визнання відповідного діяння злочином. Цей принцип вважається дотриманим незалежно від того, чи включає законодавство запитованої Держави-учасниці відповідне діяння до тієї самої категорії злочинів або чи описує вона його за допомогою таких самих термінів, як запитуюча Держава-учасниця, якщо діяння, що становить склад злочину, у зв'язку з яким запитується допомога, вважається кримінально караним відповідно до законодавства обох Держав-учасниць.

Формами міжнародного співробітництва щодо корупційних злочинів є видача та передача засуджених осіб; взаємна правова допомога в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді справ за злочинами, визнаними корупційними за даною Конвенцією; передача кримінального

¹ Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: Указ Президента України від 6 січня 2003 р. № 84/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6. – Ст. 228.

провадження, коли така передача відповідає інтересам здійснення правосуддя, зокрема, у випадках, коли зачіпаються кілька юрисдикцій, з метою об'єднання кримінальних справ; спільні розслідування у рамках цієї Конвенції;

Взаємна правова допомога може запитуватися для будь-якої з таких цілей: одержання показань свідків або заяв окремих осіб; вручення судових документів; проведення обшуку й накладення арешту; огляд об'єктів та місць; надання інформації, речових доказів та висновків експертів; надання оригіналів або засвідчених копій відповідних документів та матеріалів, у тому числі урядових, банківських, фінансових, корпоративних або комерційних документів; виявлення та відстеження доходів від кримінальної діяльності, майна, засобів учинення злочинів або інших предметів з метою доказування; сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої Держави-учасниці; надання будь-якого іншого виду допомоги, який не суперечить законодавству запитуваної Держави-учасниці; виявлення, заморожування та відстеження доходів від корупційних злочинів; вилучення активів.

Співробітництво між правоохоронними органами спрямоване на: забезпечення безпечного і швидкого обміну інформацією про всі аспекти злочинів, виявлення: місцезнаходження та діяльності осіб, що підозрюються в участі у таких злочинах, або місцезнаходження інших причетних осіб; переміщення доходів або майна здобутих злочинним шляхом; переміщення майна, знаряддя або інших засобів, які використовувалися або призначалися для використання під час вчинення злочинів; надання, у відповідних випадках необхідних предметів або необхідної кількості речовин з метою проведення експертизи або розслідування; обмін інформацією про конкретні засоби й методи, що застосовуються для вчинення корупційних злочинів; сприяння ефективній координації між їхніми компетентними органами, установами та службами й заохочення обміну співробітниками та іншими експертами¹.

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції // Офіційний вісник України. – 2010. – № 10/№ 44. – Ст. 506.

Спеціальні (спеціально-кримінологічні) заходи протидії або попередження корупції, особливо в політичній сфері має включати в себе кілька етапів:

1) проведення комплексних наукових політико-кримінологічних досліджень з даної проблеми, що припускають довгостроковий прогноз розвитку корупції в суспільстві;

2) підготовка комплексних антикорупційних програм та проектів нормативних актів щодо її попередження, а також інші заходи, що формують єдину антикорупційну політику держави;

3) прийняття і подальше повсюдне виконання вже прийнятих нормативно-правових актів у сфері боротьби з корупцією;

4) удосконалення діяльності судів і підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо попередження, виявлення, припинення і розслідування актів корупції та справедливого покарання винних у їх скоєнні;

5) ефективну взаємодію між різними спецслужбами, всередині держави і між різними державами, адже більшість високопоставлених політичних корупціонерів як з числа посадових осіб органів державної влади чи «олігархів», викритих або притягнутих до кримінальної відповідальності, ховаються від кримінального переслідування за кордоном, забезпечуючи власну безпеку та безпеку своїх високопоставлених співучасників.

Аналогічні форми взаємодії вказані й у Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією, яка ратифікована Україною 8 жовтня 2006 й акцентує увагу на доцільність криміналізації численних форм корупційної поведінки¹.

Для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо попередження, припинення і розслідування актів корупції доцільне створення в органах спеціальних підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у політичній

¹ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47. – Ст. 2028.

сфері життя суспільства, в тому числі й у сфері виборчого процесу та електоральної поведінки.

Важливе місце у системі спеціальних заходів запобігання політичній корупції має посідати створення ефективного фінансового контролю за діяльністю суб'єктів політики, як посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, так і політичних громадських організацій. *Підбір кадрів*, їх навчання та просування по службі має здійснювати не керівником підрозділу, а спеціальним кадровим агентством, що сприяє припиненню формування у державних органах неформальних груп (кланів, які складаються з родичів, вихідців з одного населеного пункту, товаришів, друзів, кумів) та продукує системну корупцію, створення в органах влади організованих злочинних груп управлінців.

Велике значення має приділятися ролі аудиту, здійснюваного незалежними рахунковими палатами та спеціальними аудиторськими організаціями. Аудиторським перевіркам пропонується піддавати всю фінансову і господарську діяльність державних і муніципальних організацій, установ та підприємств.

Для ефективної правової протидії корупції насамперед слід задіяти міжгалузевої підхід, використовуючи можливості різних галузей права і законодавства. З огляду на глобальний характер корупційної злочинності постає проблема імплементації вітчизняного антикорупційного законодавства на основі міжнародно визнаних норм протидії корупційним злочинам та іншим корупційним правопорушенням.

? Питання для самоконтролю

- 1. Які ознаки визначають поняття антикорупційної політики?*
- 2. Назвіть складові системи антикорупційних засобів.*
- 3. Який напрям, згідно положень Указу Президента України Про концепцію подолання корупції в Україні «На шляху*

до доброчесності», розглядається як стратегічний у боротьбі з корупцією?

4. Що належить до першочергових заходів реалізації антикорупційної політики ?

5. Які нормативно-правові акти складають правову основу протидії корупції в Україні?

6. Які основні завдання антикорупційної політики в Україні та за якими напрями вони реалізуються?

7. Охарактеризуйте основні принципи антикорупційної політики, що закріплені у чинному законодавстві України.

8. На що спрямовані загальносоціальні заходи запобігання корупційній злочинності?

9. Які заходи інституційної політики варто віднести до загальносоціального запобігання корупційній злочинності?

10. Який інструментарій щодо створення антикорупційних інститутів рекомендує ООН урядам держав?

11. Що слід розуміти під антикорупційною експертизою?

12. Які спеціально-кримінологічні заходи слід застосовувати задля недопущення вчинення корупційних правопорушень службовими особами?

13. Які спеціально-кримінологічні заходи попередження корупції застосовують у політичній сфері та сфері нормативно-правового регулювання?

14. Назвіть заходи протидії корупції, що вказані у положеннях Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції».

15. В яких типових формах здійснюється міжнародне співробітництво щодо протидії корупційним злочинам?

Рекомендована література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції // Офіційний вісник України. – 2010. – № 10/№ 44. – Ст. 506.

2. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47. – Ст. 2028.

3. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 р. зі змінами від 23 грудня 2009 р.; зі змінами щодо визнання конституційними окремих положень (Рішення КСУ № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 р. // ВВР України. – 2009. – № 45. – Ст. 691; 2010. – № 9. – Ст. 87.

4. Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: Указ Президента України від 6 січня 2003 р. № 84/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6. – Ст. 228.

5. Про схвалення Зasad антикорупційної політики: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1688-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 11. – Ст. 550.

6. Порядок проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів: постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 1057 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 78. – Ст. 2640.

7. Антикоррупционный набор инструментов. Комитет ООН по Контролю над наркотиками и предупреждению преступности. Глобальная программа против коррупции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unodc.org/pdf/crime/gropublication/manual.pdf>

8. Бородин С.В. О криминологической экспертизе законов и иных нормативных актов / С.В. Бородин, В.В. Лунеев // Государство и право. – 2002. – № 6.

9. Джужа О.М. Криминологічна експертиза як один з напрямків криминологічної практики / О.М. Джужа, А.В. Кирилюк // Право України. – 2003. – № 10.

10. Закалюк А.П. Корупція, її прояви, хабарництво та інші злочини у сфері службової діяльності: криминологічна характеристика і запобігання / А.П. Закалюк // Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2. Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007.

11. Закалюк А.П. Про запровадження в Україні криминологічної експертизи / А.П. Закалюк // Право України. – 1999. – № 7.

12. Корупційна злочинність // Курс Криминології. Особлива частина: підручник / під заг. ред. О.М. Джужи. – К., 2001.

13. Малько А.В. О необходимости антикоррупционной политики в современной России / А.В. Малько // Преступность и коррупция: современные российские реалии / сб. науч. трудов [под. ред. Н.А. Лопашенко]. – Саратов, 2003.

14. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії / М.І. Мельник. – К.: Атіка, 2001.

15. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004.

16. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі / В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна. – К.: К.І.С., 2004.

17. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізм протидії: монографія / Є.В. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008.

18. Пилипчак С.П. Корупція у сфері приватизації та шляхи її подолання / С.П. Пилипчак // Вісник ЛІВС при НАВС. – 2003. – № 3.

19. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк, І.М. Зарецька, Едвард Картер, Річард Ворнер. – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004.

20. Скочиляс-Павлів О.В. Деякі аспекти протидії корупції в світі / О.В. Скочиляс-Павлів // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи: матеріали Другої звітної наукової конференції (Львів, 29 лютого 2008 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2008.

21. Стеценко С.Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії / С.Г. Стеценко, О.В. Ткаченко та ін. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2008. – 168 с.

22. Туркевич І.К. Хабарництво і деякі питання запобігання йому / І.К. Туркевич // Корупція в Україні: досвід і практика протидії в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 29 черв. 2005 р. НА СБУ). – К., 2005.

Розділ 9

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗКРИТТЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Одним із напрямків протидії корупції (якщо попереджувальні заходи не дали результату) є здатність суб'єктів боротьби з цим явищем виявляти факти корупційних діянь та якісно розслідувати їх з подальшим притягненням винних осіб до юридичної відповідальності. Така діяльність потребує певних знань, пов'язаних із юридичною кваліфікацією діянь, які підпадають під ознаки корупції, а також практичних навичок та умінь застосовувати оперативно-розшукові заходи для виявлення фактів корупційних діянь.

Практичний досвід вказує на те, що одним із складних елементів виявлення корупційних правопорушень є фіксація самого факту події правопорушення, який є обов'язковою умовою та підставою для винесення судом відповідного рішення про притягнення порушника до відповідальності на підставі Закону України «Про боротьбу з корупцією»¹.

Складність виявлення фактів корупції полягає в особливостях цього правопорушення, адже інколи зовні дії службових осіб мають правомірний і законний характер. Лише за умови встановлення мотивів такої діяльності службових осіб, характеру дій, встановлення факту корисливої зацікавленості, яка пов'язана з поведінкою та діями службової особи, навіть за умови якщо вона не суперечать встановленим правилам, виникають

¹ Про боротьбу з корупцією: Закон України № 356/95-ВР від 05.10.1995 р. // ВВР України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

правові підстави кваліфікувати дії службової особи як такі, що мають ознаки корупції.

Необхідність усебічного дослідження проблем методики виявлення та розслідування правопорушень з ознаками корупції зумовлена потребами практики та завданнями подальшого розвитку теоретичних засад як протидії корупції у системі органів державної влади, так і серед співробітників органів внутрішніх справ зокрема.

Метою збирання доказів, які підтверджують або спростовують причетність підозрюваного до корупційних діянь, є використання всіх можливих законних засобів та заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Застосування оперативно-розшукових заходів виявлення фактів корупції, передбачених зазначеним Законом, доцільно тому, що протиправні дії можуть мати як ознаки правопорушення, так і ознаки корупційного злочину, відповідальність за які передбачена статтями КК України. Рішення про кваліфікацію діянь підозрюваного можна прийняти за умови повного і всебічного з'ясування обставин справи та аналізу наявної доказової бази, оперативне отримання якої можливе у спосіб, передбачений нормами Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»¹.

Таким чином, з метою встановлення факту протиправного діяння оперативному працівникові слід ознайомитися з колом обов'язків службової особи, щоб установити, чи спроможна вона вчинити ту чи іншу дію; вивчити стосунки в колективі, у якому працює особа, а також умови її роботи на займаній посаді.

Одним із обов'язкових елементів має бути перевірка службової документації службової особи та аналіз прийнятих рішень, їх змісту й мотивів у подібних ситуаціях.

У випадку, коли вигоди, отримані внаслідок правопорушення з ознаками корупції, мають матеріальні ознаки,

¹ Стеценко С.Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії: монографія / С.Г. Стеценко, О.В. Ткаченко. – К.: Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2008. – 168 с. – С. 93–94.

процедура доказування наявності протиправного діяння значно спрощується. При цьому, чим більший у грошовому чи будь-якому іншому вимірі розмір отриманої матеріально вигоди, тим простіше довести причинний зв'язок між отриманням цієї вигоди та протиправним діянням службової особи. Наприклад, нескладно перевірити, ким оплачена будь-яка послуга (у який спосіб, з якого рахунку перераховані кошти), наприклад, сплачені кошти за туристичну поїздку за кордон. Якщо за фактом перевірки встановлено, що кошти сплачені з рахунку готівкою або суб'єктом, який не має відношення до тих осіб, які ними користуються, то це є приводом до проведення подальших дій, спрямованих на з'ясування підстав та мотивів здійснення оплати подібних послуг. У такий спосіб можна виявити факт правопорушення з ознаками корупції, якщо за результатами перевірки буде встановлено, що послуги оплачені службовою особою або наближеними до неї особами, які фактично ними користуються, але вартість цих послуг саме для осіб, наближених до службової особи, значно нижча, ніж її сплачують інші особи на загальних підставах.

Форми виявлення корупційних зв'язків являють собою комплекс теоретичних знань, підтверджених практичною діяльністю з виявлення протиправних діянь та розслідування справи. Одним із елементів виявлення корупційних зв'язків є оперативно-розшукові заходи, які мають певну тактику проведення таких дій. Оперативно-розшукова тактика виявлення корупційних діянь має свої специфічні особливості, які полягають у первинній інформації й оцінці результатів оперативного та аналітичного пошуку, поєднання різних сфер знань. Тому, крім юридичних, у цій роботі необхідно мати знання з економіки, психології, податкового права та ін.¹

Оперативно-розшукові заходи повинні мати як гласний, так і негласний характер. За допомогою негласної діяльності

¹ Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.В. Терещук. – Одеса, 2000. – 177 с. – С. 99.

можна дослідити межі діяльності підозрюваної службової особи, а також зробити попередні висновки про наявність або відсутність у її діях протиправної поведінки.

Негласні оперативно-розшукові заходи не мають публічного характеру. Особа, стосовно якої проводяться такі заходи, не знає і не повинна знати про їх проведення.

Таким чином, діяльність зі збору інформації про причетність службової особи до корупційних діянь є комплексом гласних і негласних заходів, які спрямовані на отримання та накопичення такої інформації з метою попередження та припинення протиправної діяльності і притягнення винної особи до відповідальності. Від ефективності проведення таких заходів залежить якість кінцевого результату такої діяльності.

Отже, оперативно-розшукові заходи повинні забезпечити:

- виявлення, підтвердження первинної інформації про причетність у вчиненні корупційних вчинків або її повне спростування;
- попередню оцінку ступеня суспільної небезпеки вчиненого корупційного діяння;
- визначення напрямку подальших дій стосовно службової особи, яка вчинила правопорушення з ознаками корупції.

Діяльність підрозділів органів внутрішніх справ по боротьбі з корупцією повинна включати в себе всі можливі засоби і сили для досягнення поставленої мети, а саме:

- комплексний підхід до використання всіх сил та засобів правоохоронних органів, інших державних установ, а також громадських організацій, які повинні брати участь та сприяти боротьбі з проявами корупції;
- застосування різних тактичних прийомів оперативно-розшукових заходів з метою виявлення фактів корупційної поведінки службовою особою;
- використання всіх можливих засобів з метою отримання інформації;
- прогнозування результатів роботи підрозділів по боротьбі з корупцією;

- отримання доказів корупційного діяння.

Одним із важливих питань, що безпосередньо стосується виявлення протиправного діяння, яке вже вчинено, вчинюється, або буде вчинено, і пов'язане з корупцією, є наявність джерела первинної інформації про таке діяння. Джерелами інформації про корупційні діяння або інші правопорушення з ознаками корупції можуть бути:

- матеріали, отримані під час здійснення заходів оперативно-розшукової діяльності;

- матеріали перевірок, які проводяться співробітниками Служби внутрішньої безпеки МВС України, а також СБУ та прокуратури;

- інформація, отримана від обвинувачених, засуджених, потерпілих, за умови встановлення її достовірності та об'єктивності;

- заяви, скарги громадян та юридичних осіб;

- матеріали кримінальних та адміністративних справ;

- розслідування, які проводяться журналістами;

- публікації у пресі.

З моменту отримання первинних даних про вчинення корупційного діяння службовою особою повинен відбуватися безперервний процес накопичення, підтвердження, перевірки та оцінки інформації, яка надійшла. Перевірка інформації – це вивчення, дослідження, уточнення, у тому числі й за допомогою спеціально проведених додаткових оперативно-розшукових заходів, зіставлення різних видів інформації, усунення протиріч, з'ясування об'єктивності, достовірності інформації¹.

Слід зазначити, що однією з умов прийняття обґрунтованого рішення за конкретною справою про корупційні діяння є наявність доказів. Збір доказів завжди спрямований на встановлення суттєвих обставин, об'єктивної істини, які дають можливість винести законне та обґрунтоване рішення у справі.

¹ Аркуша Л.И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррупционных связей / Л.И. Аркуша. – Одесса: Одесская нац. юрид. акад., 2003. – 207 с. – С. 111–112.

Важливою умовою прийняття законного та обґрунтованого рішення є оцінка наявних доказів, яка передбачає перевірку на предмет законності їх отримання. Оцінка доказів полягає у вивченні їх достовірності з урахуванням отримання інформації про той самий факт із різних джерел, якщо така можливість існує. Доказування спрямоване на встановлення сукупності обставин, які нададуть змогу прийняти законне і обґрунтоване рішення у справі.

Важливим елементом у забезпеченні доказової бази про вчинення корупційного діяння є покази свідків. З цього приводу також необхідно встановити, чи можуть свідки у справі давати об'єктивні свідчення, які стосуються цієї справи, і чи доцільно їх свідчення визнавати за докази. На жаль, як показує практика, свідки у справах про корупційні діяння трапляються дуже рідко, хоча інформація свідків є найбільш значущою і сприяє перевірці пояснень підозрюваних у справі осіб.

Слід вказати на те, що на даний час існують певні процесуальні проблеми щодо ефективної реалізації оперативних заходів у виявленні корупційних зв'язків. Труднощі полягають у тому, що згідно з підпунктом «б» п. 4 ст. 12 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»¹ при здійсненні боротьби з організованою злочинністю співробітники спеціальних підрозділів лише за постановою та із санкції відповідного прокурора з нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами мають право накладати арешт на грошові кошти й інші цінності фізичних та юридичних осіб, вилучати предмети й документи зі складанням відповідного акта. Інколи трапляються випадки, коли проведення вказаних оперативних заходів вимагає терміновості. До часу, коли буде отримано необхідну санкцію прокурора, дана справа проходить через певну кількість службових осіб. За таких умов не виключається ситуація витоку інформації про намагання провести дані

¹ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. із змінами і доповненнями // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

дії та своєчасне попередження ймовірного порушника. Причому, витік інформації можливий на будь-якій із стадій¹.

Водночас, аналіз стану додержання законності у діяльності правоохоронних органів при проведенні оперативно-розшукових заходів, першочергових слідчих дій свідчить про численні порушення, насамперед, з боку оперативних працівників органів внутрішніх справ і Служби безпеки України, що на практиці призводить до втрати або неналежного закріплення доказів та, внаслідок цього, до закриття кримінальних справ за реабілітуючими підставами.

Реагуючи на складну ситуацію з виявленням корупції, юридична наука пропонує різноманітні варіанти вирішенні цієї проблеми. Одним з таких варіантів є аналіз так званих соціолого-кримінологічних індикаторів.

У всій багатоманітності ознак, що свідчать про корупційну зараженість, виділяють дві групи соціолого-кримінологічних індикаторів – нейтральні та особливі.

До *нейтральних* слід віднести:

- явна невідповідність способу життя чиновника та розмірів доходів, які офіційно ним одержуються;
- виставляння напоказ символів свого статусу;
- громадські та особисті проблеми (залежність, пристрасті, борги, вихваляння та ін.);
- робота у вільний час, яка є близькою за своїм характером до офіційних обов'язків;
- прийняття запрошень (тобто у випадку відвідування торгівельних виставок чи кампаній або для проведення інспекцій на місцях);
- оплату іншими особами банкетів у ресторанах, кафе, барах і т.п.;
- часті зустрічі з державними підприємцями або особами, які пропонують свої послуги;

¹ Стеценко С.Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії: монографія / С.Г. Стеценко, О.В. Ткаченко. – К.: Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2008. – 168 с. – С. 102–107.

- надання незвичних особливих умов при проведенні закупок (знижки, пільгове фінансування, зменшення звичайних строків очікування оплати);
- надзвичайну щедрість підрядників;
- пропозицію виступити спонсором;
- робота у вільний час, вихід на роботу під час хвороби (з тим, щоб інші не могли дізнатися, що ж робиться таким співробітником);
- неочікувану відмову прийняти пропозицію про підвищення по службі.

Особливі індикатори:

- рішення чиновників, що не пояснюються;
- зловживання, упереджене тлумачення чи надмірне розширення права діяти на власний розсуд;
- уникнення контролю та аудитів, хоча для їх проведення можуть бути вагомі підстави;
- маніпуляції з роботою в інших управліннях, відомствах чи поліцейському органі;
- умисне уникнення в критичних ситуаціях начальства або осіб, що відповідають за прийняття рішень;
- регулярні зустрічі поза офісом без конкретних пояснень того, яким чином вони пов'язані із виконуваною роботою;
- неприпустиме розширення наявних повноважень;
- укладення угоди за не вигідними умовами, які накладають на установу довготривалі зобов'язання;
- регулярне надання переваги чи підтримка пропозицій яких-небудь осіб чи підрядників при видачі контрактів, проведенні тендерів, конкурсів;
- скарги підрядників або державних клієнтів, яких обійшли при веденні конкурентної боротьби чи при створенні не вигідних умов розгляду їх пропозицій.

Звичайно, наявність у поведінці певних осіб одного чи декількох описаних індикаторів не дає 100-відсоткового показника їх корупційної «зараженості». Однак, сам факт такої наявності дає можливість звернути увагу на наступну поведінку відповід-

них осіб, що у подальшому сприятиме викриттю їх протиправної діяльності.

Необхідно також звернути увагу на один із найнебезпечніших кримінально-караних видів корупції – хабарництво (вимагання та одержання хабарів державними службовцями, депутатами, працівниками правоохоронних та судових органів тощо).

Розроблені методичні рекомендації стосовно організації роботи щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із хабарництвом, звичайно, не спроможні охопити всі можливі ситуації, однак можуть застосовуватись у більшості типових ситуаціях, як наприклад:

- коли хабар вже передавався службовій особі (у тому числі у декілька прийомів);

- коли хабарі передавалися у певні строки (наприклад, раз на місяць);

- коли з боку службової особи є пропозиція дати їй хабара;

- коли в обох цих випадках настає строк передачі частини хабара або чергового хабара;

- коли є факт вимагання хабара з боку службової особи та обумовлюється строк його передачі.

Крім того, обов'язковою умовою застосування цієї методики є наявність особи, яка добровільно заявила про те, що вона вже давала хабара і що готова взяти участь у викритті хабарника.

Для використання методики необхідно ретельно вивчити Постанову Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26.04.2002 р. «Про судову практику в справах про хабарництво».

Основні тактичні моменти, пов'язані із організацією роботи щодо виявлення, розкриття та розслідування хабарництва, наступні:

1. Заява особи про вимагання хабара чи про дачу хабара оформляється відповідно до вимог ст. 95 КПК України, а саме: у разі усної заяви складається протокол, заявник у письмовій

формі попереджується про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину відповідно до ст. 383 КК України.

Якщо заява подана у письмовій формі, то заявника також у письмовій формі необхідно попередити про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину.

У першому випадку відмітка робиться на протоколі, в іншому – на заяві. В обох випадках необхідно пересвідчитись у особі заявника, найкраще зажадати паспорт.

При цьому заявнику необхідно роз'яснити:

- що у разі участі у викритті одержувача хабара він не несе кримінальної відповідальності за дачу хабара, кримінальна справа відносно нього підлягає закриттю за п. 2 ст. 6 КПК України;

- предмет хабара у цьому випадку не підлягає конфіскації;

- предмети хабара, який вже отримано (у разі, коли не було вимагання), підлягають конфіскації, а кримінальна справа за цими фактами підлягає закриттю відповідно до ч. 3 ст. 369 КК України.

Оскільки оформлення такого роз'яснення чинним законодавством не регламентовано, тому, в залежності від обставин, відмітку про зміст роз'яснення можна зробити на заяві або на протоколі вручення заявнику предмета, який буде передано службовій особі як хабар.

Нерідко заявник додає до заяви аудіо- або відеокасету із зробленим ним самостійно записом розмови про вимагання, інших розмов, які стосуються факту дачі – отримання хабара. Про це необхідно зробити відмітку в протоколі або на заяві, а також записати пояснення заявника про умови запису та про технічні засоби, які використовувались при аудіо- чи відеозаписі. Доцільно до заяви додати також технічний засіб, за допомогою якого заявник зробив аудіо- або відеозапис.

Зважаючи на те, що аудіо- або відеокасета є невід'ємною частиною заяви, службова особа, яка її прийняла, повинна

прослухати (проглянути) її, зробити розшифровку запису з дотриманням вимог непошкодження її в процесі перегляду чи прослуховування, після чого опечатати у пакет з підписом заявника і власним підписом.

Якщо розшифровка запису вимагає багато часу, в період прослуховування необхідно записати саме ті місця розмови, які, по-перше, підтверджують заяву, а, по-друге, які підлягають негайній перевірці або використанню в процесі оперативно-розшукової діяльності. Це положення стосується розшифровки й інших аудіо- та відеозаписів, що одержані при проведенні оперативно-розшукових заходів (але розшифровку в повному обсязі необхідно буде зробити в інший час).

Заява має бути зареєстрована у книзі реєстрацій заяв і повідомлень про злочини і перевірятись відповідно до вимог ст. 97 КПК України.

2. Вказані заяви громадян є також підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності (ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), яка здійснюється паралельно з перевіркою заяви на підставі ст. 97 КПК України.

Зважаючи на те, що відповідно до ст. 97 КПК України перевірка здійснюється лише шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи службових осіб або витребування документів, а також враховуючи необхідність збереження на певному етапі перевірки конфіденційності, оперативно-розшукова діяльність, у тому числі проведення негласних заходів, виступають на перший план і у переважній більшості таких випадків повинні здійснюватись негайно.

Відповідно до вимог ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» для проведення таких заходів повинна бути заведена відповідна оперативно-розшукова справа.

У заявника та осіб, на яких він посилається як на можливих свідків, необхідно відібрати пояснення про відомі їм факти вимагання хабара, раніш даного хабара, виконання одержувачем хабара (або обіцянки виконання) обумовлених дій.

Наприклад, свідки можуть знати про факт закриття (обіцянки закриття) кримінальної справи, приховування правопорушень, видачу фіктивних документів, обіцянку службової особи не брати під варту, обіцянку виключити з акта ревізії факти недостачі, приховування прибутків від оподаткування, погрози виключити з квартирної черги тощо); які відносини пов'язують заявника і можливого отримувача хабара; за що саме дається чи отримується хабар, як заявник розцінює вимоги службової особи. У разі, коли хабар вже давався, у заявника необхідно з'ясувати джерела одержання грошей для хабара чи інших предметів, перевірити ці пояснення.

Необхідно також обов'язково перевірити, чи могла службова особа виконати чи не виконати обіцяні за одержання хабара дії в силу наданої їй влади або організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, чи могла вона завдяки своєму службовому становищу вжити заходів до вчинення їх іншими службовими особами.

Пояснення у свідків слід відбирати за умови забезпечення конфіденційності цих дій.

3. Подальші оперативно-розшукові заходи повинні здійснюватися у рамках наданих спецпідрозділам по боротьбі з організованою злочинністю прав, передбачених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також наданих їм додаткових повноважень, передбачених ст.ст. 12, 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», і спрямовані на одержання фактичних даних, які можуть бути підставами для порушення кримінальної справи та джерелом доказів у кримінальній справі.

У процесі оперативно-розшукової діяльності у цей період необхідно вживати заходів щодо встановлення місця знаходження цінностей у службової особи, нерухомості і т. ін., на які може бути накладений арешт.

4. Вказані в заяві факти мають бути ретельно перевірені (на початковому етапі з обов'язковим додержанням режиму конспірації) з точки зору їхньої достовірності.

Наприклад, якщо йдеться про вимагання хабара з боку працівників правоохоронних або контрольних органів за звільнення від відповідальності за вчинене заявником правопорушення або злочин, необхідно встановити: чи мали місце такі події, чи дійсно були вчинені вказані дії заявником.

У випадках вимагання хабара за здійснення в інтересах хабародавця дій, які породжують відповідні економічні чи правові наслідки (укладення договору оренди, звільнення від внесення податків, надання кредиту і т. ін.), перевірячі підлягає наявність факту попереднього звернення заявника з цих питань до службових осіб органів влади і управління, керівників підприємств, організацій та установ, наявність відповідних (у тому числі і договірних) відносин між ними тощо.

Проведення таких перевірочних дій дає можливість ще до реалізації оперативних матеріалів визначити документи, предмети, які мають доказове значення у справі (матеріали про відмову в порушенні кримінальної справи, протоколи про адміністративне правопорушення, договори та ін.), які підлягають невідкладному вилученню, а також визначити пріоритетні напрямки в організації першочергових слідчих дій – перевірячі слідчим шляхом даних про сприяння заявнику одержувачем хабара у рішенні тих або інших питань (приховування факту злочину чи правопорушення шляхом нереєстрації відповідних матеріалів, прийняття незаконного рішення щодо них, пом'якшення відповідальності за їх вчинення і т. ін.).

5. У разі можливості проведення додаткової зустрічі з вимагачем хабара (після подачі заяви у правоохоронні органи) необхідно таку зустріч організувати з обов'язковим використанням технічних засобів отримання інформації, спеціальних технічних засобів для контролю, фіксації і документального оформлення розмов чи дій. При цьому слід пам'ятати, що практична цінність проведення таких оперативно-розшукових заходів визначається змістом зафіксованих розмов, під час яких висвітлюються наміри службової особи (таким чином перевіряється достовірність викладених у заяві обставин).

Крім того, може бути отримана нова інформація про місце, час, обставини і форму передачі хабара, уточнення, підтвердження зобов'язань службової особи щодо сприяння особі, яка передає хабар, тобто виконання чи невиконання нею конкретних дій. Не виключена можливість погроз заподіяння шкоди правам та інтересам заявника у разі неодержання винагороди; порад з боку службової особи щодо поведінки заявника (як пояснювати оточуючим факти одержання грошей у борг, причини відвідання відповідних державних установ чи певних службових осіб), вимоги тримати у таємниці відносини з одержувачем хабара і т. ін.

Заявника необхідно зорієнтувати на необхідність активної участі в розмові зі службовою особою, під час якої може виявитись її умисел, буде зрозуміло, що вона вимагає хабара (пропонує його дати, не заперечує взяти), що саме має виконати за одержаний хабар.

На застосування технічних засобів отримання інформації (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю») необхідно отримати відповідний дозвіл суду.

З цією метою оперативний працівник, який проводить заходи, складає подання, в якому обов'язково вказує мету їх проведення та причини, з яких іншими засобами неможливо здобути фактичні дані про протиправні діяння особи. Подання пред'являється голові обласного суду або уповноваженому ним його заступникові, який вирішує питання по суті – виносить постанову про дачу дозволу на застосування технічних засобів або на відмову в цьому.

У разі безпідставної відмови суду в наданні такого дозволу необхідно терміново вирішити питання про внесення подання на таке рішення відповідно до п. 10 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Якщо дозвіл суду отримано, заявнику вручаються технічні засоби, що оформляється відповідним протоколом. Протокол складається від імені оперативного працівника, в ньому вказу-

ється: де, коли, кому конкретно, який технічний засіб вручено, його точну назву, серійні чи спеціально зроблені оперативним працівником номери, кому він належить, його інвентарний номер (якщо він належить оперативному підрозділу), а також тип касети, серійний номер, чи була вона раніше в експлуатації.

У протоколі також вказується спеціаліст, який перевіряє вміння заявника користуватись засобом, інструктує його. Під час інструктажу даються поради, скеровані на отримання високоякісного запису розмови, а саме: швидкість запису, направленість мікрофону в бік співбесідника, за можливістю усунення різних перешкод (наприклад, виключити можливість тертя руками по кишені, де знаходиться мікрофон, шаркання взуттям, шарудіння паперами і т. ін.). Спеціаліст має перевірити працездатність технічного засобу шляхом виконання контрольного запису, який залишається на фонограмі. Всі троє підписують протокол, в якому зазначаються дії спеціаліста.

6. Складається протокол та подальші дії провадяться на підставі п. 7 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» про негласне виявлення і фіксацію слідів тяжкого злочину, документів та інших предметів, що можуть бути джерелом доказів підготовки або вчинення такого злочину.

Технічний запис та аудіо- або відеокасета із записом проведеної зустрічі оглядаються, фіксується її тип, номер та інші ідентифікуючі ознаки, вони й прослуховуються, проглядаються, розшифровуються, про що складається протокол, який підписується оперативним працівником, спеціалістом і заявником. Касета опечатується за їхніми підписами.

7. Якщо оперативна ситуація вимагає інших заходів, які тимчасово обмежують права осіб, передбачені статтями 30 і 31 Конституції України, ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», необхідно підготувати подання до суду про дачу дозволу на їх застосування, причому в поданні необхідно вказувати лише той захід, який заплановано і буде застосовуватись, і мати на увазі,

що строк починає обраховуватися з моменту винесення постанови судом.

8. Результати застосування заходу, незалежно від того, мають вони значення для оперативно-розшукової справи чи ні, повинні оформлятися протоколами. Доля аудіо- та відеозаписів вирішується наступним чином:

- якщо рішення про застосування технічного засобу прийняв оперативний працівник спецпідрозділу, то після порушення кримінальної справи аудіо- та відеокасети передаються слідчому (оскільки вони є матеріалом, на підставі якого порушена справа, а також речовим доказом);

- якщо застосування технічного засобу здійснено за дорученням прокурора або слідчого, аудіо- та відеокасети направляються їм на виконання доручення (але в обох випадках розшифровку виконує оперативний працівник із спеціалістом).

9. Операція щодо затримання одержувача хабара повинна бути ретельно спланована, з передбаченням можливих варіантів поведінки одержувача хабара.

При цьому необхідно враховувати і ту обставину, що більшість одержувачів хабарів (передусім, з числа працівників правоохоронних органів, які в силу специфіки своєї роботи знайомі з організацією роботи оперативних підрозділів) нерідко використовують для одержання хабара різного роду посередників, обирають для цього місце (приміщення), де ускладнений технічний чи візуальний контроль за здійсненням указаних дій (автомобіль, безлюдне або, навпаки, багатолюдне місце і т. ін.), раптово змінюють раніше обумовлені обставини передачі хабара (місце, час тощо), уникають безпосереднього «контакту» із хабародавцем. Тому планування операції повинно передбачати всі без винятку вказані обставини, щоб уникнути випадків втрати речових доказів, зникнення отримувача хабара з місця вчинення злочину і т. ін.

10. Особливу увагу необхідно звернути на документальне оформлення предмета хабара, який має бути вручений службовій особі.

Гроші для проведення оперативно-розшукового заходу повинні надавати оперативні підрозділи. У виняткових випадках можуть бути використані гроші заявника, коли він приніс їх до спецпідрозділу. В жодному разі не можна вимагати у заявника надати гроші для проведення заходу, позичати тощо.

Якщо гроші надано заявником, то він пише про це відповідну заяву, вказуючи, в якій валюті, сумі, кількості, номінальній вартості купюр (з відображенням їх номерів) він надає гроші, а також мету їх надання – використання для давання хабара і викриття одержувача хабара. Доцільно одержати у заявника гроші безпосередньо перед проведенням оперативно-розшукового заходу, для нанесення на купюри відповідних поміток, використання хімічних засобів і т. ін.

Якщо це зробити неможливо, оперативний працівник повинен дати заявникові розписку в одержанні грошей, яка має бути складена у двох примірниках, з відображенням суми, купюр, їхніх номерів та підписана ними обома. Один примірник повинен залишитись в ОРС.

Далі необхідно скласти протокол, щоб засвідчити, які саме гроші вручаються заявнику, сума, кількість, номінальна вартість купюр, їхні номери, серії, яким чином помічені купюри, як вони упаковані. Протокол підписується оперативним працівником, спеціалістом, який помічав купюри і заявником.

11. На застосування технічних засобів отримання інформації необхідно одержати дозвіл суду (про що вже йшлося вище).

Методи візуального спостереження, фіксації дій щодо вручення хабара вибирають оперативні працівники, які повинні вивчити місце передачі хабара (зокрема, для приміщення – наявність входів, виходів, вікон, смітєпроводів, різних люків тощо). Вони також проводять інструктаж заявника щодо роботи з технічними засобами, подачі обумовлених сигналів і т. ін.

До проведення операції щодо безпосереднього затримання одержувача хабара «на гарячому» пред'являються такі ж вимоги, як і до операцій з фіксування зустрічей заявника і службової

особи (зміст фіксованих розмов про передачу хабара – що саме передається та за які дії, розмови про виконану послугу, подяку і т. ін., поради – як пояснювати витрату грошей особам, які, наприклад, їх позичали). Така фіксована розмова дасть змогу спростувати можливі версії службової особи про наявність нібито в неї цивільно-правових відносин із заявником (повернення боргу, надання позички тощо).

Момент затримання одержувача хабара повинні вибрати оперативні працівники відповідно до накресленого плану чи ситуації, яка виникла (в залежності від того, де мали місце події – у приміщенні, на природі, вулиці, у транспорті та ін.), а також наслідків візуального спостереження (куди подівся предмет хабара) чи пояснень заявника про місце, куди покладено предмет хабара. Необхідно також передбачити заходи, які б виключали можливість викинути, знищити одержаний хабар тощо.

У будь-якому випадку оперативний працівник повинен сказати одержувачу хабара про те, що в нього є дані про одержання хабара і запропонувати його видати.

У разі відмови відповідно до ст. 11 п. 5 Закону України «Про міліцію» працівник ОВС (або до ст. 25 п. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» працівник СБУ) повинні провести огляд службової особи, речей і транспорту з метою вилучення предмета хабара. Фізичне вилучення необхідно провадити таким чином, щоб не знищити можливі відбитки пальців рук, потожирових слідів тощо.

У цьому випадку складається протокол, в якому відображається хід операції, його підписує оперативний працівник (працівники), очевидці, спеціаліст, службова особа, яка підозрюється в одержанні хабара.

12. Особливу увагу слід звертати на очевидців (понятих). Це не можуть бути випадково зустрінуті на вулиці особи, тим більше хворі, з вадами зору чи слуху, або знайомі одержувача хабара чи заявника, або співробітники спецпідрозділів (гласні чи негласні). До початку операції їм слід пояснити, що має відбутись. Необхідно пересвідчитись в особі

очевидців (понятих), мати достовірні відомості про їхнє місце проживання і роботи.

13. Замкнений простір приміщення, транспорт, навіть територія повинні бути оглянуті як місце події за правилами ст.ст. 190, 191 КПК України за участю понятих і спеціаліста. Не виключена можливість дачі хабара в житлових чи інших аналогічних приміщеннях. У протоколі огляду місця події необхідно ретельно описати місце розташування приміщень, меблів тощо. Протокол огляду місця події і предметів, виявлених при цьому, складається відповідно до ст.ст. 85 та 195 КПК України. Необхідно у цей момент зберігати повну конфіденційність попереднього застосування технічних засобів та його наслідків.

Водночас, на місці події може виникнути ситуація, коли за поведінкою службової особи видно, що вона бажає щиро розповісти про одержання хабара. Тому, виходячи з реальної оцінки ситуації, можливо там же відібрати від неї пояснення.

14. Про зібрані матеріали щодо перевірки заяви, які містять дані про ознаки злочину (відповідно до ст. 94 КПК України), оперативний працівник подає рапорт начальнику органу. Необхідно визначити, які саме матеріали стосовно перевірки заяви є підставою і приводом для порушення кримінальної справи. Це – сама заява і матеріали перевірки у порядку ст. 97 КПК України, матеріали оперативно-розшукової діяльності, одержані внаслідок гласних та негласних пошукових заходів, якими зафіксовано сліди злочину, виявлено документи, предмети та ін., які можуть бути доказами вчинення злочину.

Кожен документ, який долучається до оперативно-розшукової справи, має бути зареєстрований у секретаріаті спецпідрозділу за відповідним номером, а за наявності належних підстав він повинен бути засекречений.

Кожен з вказаних матеріалів окремо та всі разом можуть бути підставою для порушення кримінальної справи, що має бути відображено у постанові про порушення кримінальної справи (ст. 94 КПК України, ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

У нашому випадку це можуть бути аудіо- і відеокасети із записами розмов про вимагання хабара та пов'язаних з цим дій або бездіяльності службової особи; про давання – одержання хабара; документи про зняття інформації з каналів зв'язку і т. ін.

Постанова судді та матеріали до неї, які є підставою до порушення кримінальної справи, повинні бути розсекречені. На зняття грифу таємності необхідно багато часу, якого може не вистачити в момент порушення справи.

На практиці, порушуючи на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності кримінальну справу у суді, слід одержати довідку про те, коли, якою постановою (її номер), які саме заходи було дозволено судом здійснити (тобто, щоб вона підтверджувала легітимність дій оперативних працівників і одержаних матеріалів).

Після цього необхідно негайно порушити кримінальну справу за ознаками того злочину, який встановлено, і виконати невідкладні слідчі дії. Відповідно до ст. 100 КПК України, не пізніше доби копія постанови про порушення кримінальної справи мусить надійти до відповідного прокурора.

15. Повинна бути також винесена постанова і про вилучення у заявника технічних засобів, які застосовувались в операції захоплення службової особи в момент одержання хабара. На вилучення необхідно скласти протокол і провести виїмку за правилами ст.ст. 178–183, 186, 188, 189 КПК України з повним описом ідентифікуючих ознак та технічного стану технічного засобу.

16. Аудіо- та відеокасети, використані при проведенні оперативно-розшукових заходів, із зробленими на них аудіо- та відеозаписами (у тому числі й вилучені у заявника), повинні бути оглянуті та оформлені окремими протоколами (для зручності користування документами у кримінальній справі) відповідно до вимог ст.ст. 190, 128-1 КПК України за участю спеціаліста.

Перед початком огляду в протоколі необхідно зазначити вигляд та стан упаковки предмета. Після огляду речові докази

повинні бути опечатані в пакеті з підписами дізнавача, понятих, спеціаліста.

17. Відповідно до ст.ст. 78, 79 КПК України оглянуті технічні засоби, аудіо- та відеокасети, вилучені предмети хабара і т. ін. мають бути приєднані до справи як речові докази.

Розшифровка записів повинна бути зроблена у протоколі огляду та прослуховування фонограми.

18. Передусім, як свідок повинен бути допитаний заявник, при цьому спочатку це має бути вільна розповідь від першої особи з подробицями. Після цього заявнику необхідно пред'явити всі аудіо- та відеозаписи (у тому числі й представлені ним), що зазначити у протоколі, після чого поставити питання та отримати вичерпну відповідь на них. Якщо хабар давався у приміщенні (у квартирі, службовому кабінеті тощо), необхідно у свідка в'яснити розташування меблів, приміщень, вікон, дверей, інші важливі деталі для подальшого порівняння з протоколом огляду.

Необхідно також задати питання про те, чи не піддавались аудіо- та відеозаписи монтажу, перезапису, чи є вони оригіналами, за яких умов проводився запис і т. ін.

Необхідно допитати очевидців, які були присутніми під час захоплення службової особи «на гарячому» про подробиці цієї операції.

Затримання особи («на гарячому») є підставою для процесуального оформлення її затримання як підозрюваної у вчиненні злочину (п. 1 ч. 1 ст. 106 КПК України).

У разі затримання як підозрюваного, складається відповідний протокол. Про затримання підозрюваного протягом 24 годин необхідно письмово повідомити прокурора. Причому це означає, що протягом цього часу повідомлення повинно надійти не в прокуратуру, а прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів спецпідрозділом.

За обставин, передбачених ст. 184 КПК України, провадиться обшук особи. Якщо при помітці купюр вживалися хімічні барвники, відповідно до вимог ст. 193 КПК України прова-

диться освідчування особи, під час якого за участю спеціаліста відшуковуються сліди барвників на тілі особи, а також здійснюється огляд одягу, інших речей.

Згідно зі ст. 43¹ КПК України затриманому необхідно роз'яснити його права (їх необхідно перерахувати у протоколі затримання або в окремому протоколі), з'ясувавши, чи має він намір давати показання, чи має клопотання, чи хоче мати захисника.

Тактика проведення першочергових допитів підозрюваного має обиратися з урахуванням поведінки одержувача хабара в момент його затримання, під час допиту повинні бути ретельно відображені всі висунуті ним версії про обставини одержання ним винагороди, а також можливі посилання на ті чи інші дані, які, на його думку, підтверджують його невинність, з метою наступної перевірки.

При цьому вказаний допит доцільно проводити з використанням аудіозапису, оскільки, окрім детальної фіксації показань, запис голосу підозрюваного може бути використаний як зразок у разі проведення судово-фоноскопичної експертизи (якщо підозрюваний у подальшому відмовиться дати такі зразки для її проведення).

Під час вказаних допитів необхідно зберегти таємницю попереднього застосування технічних засобів та їх результатів, надавши можливість підозрюваному висловитись, не ставлячи за мету обов'язково добитися визнання ним факту одержання хабара.

19. На робочому місці, за місцем проживання, інших місцях (дача, гараж, підсобні приміщення) необхідно невідкладно провести обшуки, попередньо отримавши санкцію суду.

У постанові слід вказати, що конкретно мають шукати та що повинен видати той, у кого здійснюють обшук. І під час обшуку вимагати видачі того, що саме записано у постанові (іноді обшук починається вимогою видати зброю і наркотики, хоча у постанові на обшук ці предмети не вказано).

Водночас необхідно вжити заходів до забезпечення можливої конфіскації майна шляхом винесення відповідної постано-

ви про накладення арешту на майно. Якщо під час обшуку будуть вилучені цінності, на них необхідно накласти арешт (ст.ст. 29, 126, 127 КПК України).

20. З урахуванням викладеного, вказані невідкладні слідчі дії найкраще виконувати одночасно (паралельно), тому після порушення справи відповідно до ст. 119 КПК України необхідно створити групу з числа оперативних працівників спецпідрозділу і з постановою про це ознайомити підозрюваного, щоб своєчасно з'ясувати, чи не має він підстав для їх відводу.

21. Зважаючи на те, що відповідно до ст. 103 КПК України дізнання провадиться з метою виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили, невідкладні слідчі дії повинні бути спрямовані саме на це.

Крім того, необхідно провести ті слідчі дії, які допоможуть виявити і зберегти докази, усунути можливість їхнього знищення. Це насамперед може бути вилучення документів, зміст яких може викрити дії особи, виконані за одержання хабара, предметів хабара, у тому числі одержаних у минулому, чернетки, листування, накази і т. ін. До цих слідчих дій належать також допитати свідків, у тому числі тих, у кого відбирались пояснення, хто був присутнім при затриманні «на гарячому».

Відповідно до ст.ст. 106 і 148 КПК України (у разі, коли невідкладні слідчі дії виконуються більше трьох діб) необхідно вирішити питання про обрання запобіжного заходу підозрюваному¹.

Разом з тим необхідно врахувати, що складність виявлення фактів корупції та хабарництва, а також розслідування правопорушень з їх ознаками зумовлена тим, що, як правило, корупційна дія вигідна сторонам цього правопорушення, і вони зацікавлені в її приховуванні. Тому за відсутності процесуально оформленої доказової інформації притягнути винних до відповідальності майже неможливо.

¹ Захаров В.П. Корупційна злочинність: навч. посібник / В.П. Захаров. – Львів: ЛьвДУВС, 2007. – 284 с

? Питання для самоконтролю

1. Які Вам відомі напрямки протидії корупційних діянь?
2. Які елементи виявлення корупційних зв'язків Ви знаєте?
3. Який правовий статус журналістських розслідувань у процесі розкриття корупційних злочинів?
4. Які дії оперативних працівників повинні бути спрямовані на протидію корупційним злочинам?
5. Що може бути джерелом інформації про факти корупційних діянь?
6. Яка роль засобів масової інформації та громадськості у процесі виявлення корупції та хабарництва?
7. Наведіть особливості виявлення корупції та хабарництва.
8. Охарактеризуйте основні тактичні моменти, пов'язані із організацією роботи щодо виявлення, розкриття та розслідування хабарництва.
9. Які особливості використання спеціалістів у процесі розкриття корупційних злочинів?
10. Які особливості роботи із заявами громадян про факти вчинення корупційних діянь?

📖 Рекомендована література

1. Антикоррупционные документы и инструменты: международный и национальный опыт борьбы с коррупцией. – М.: Прав-Издат, 2004. – 302 с.
2. Доля Л.М. Боротьба з корупцією – першочергове завдання на шляху реалізації європейського вибору України / Л.М. Доля // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К. – 2005. – № 8. – С. 32–38.
3. Душейко Г.О. Досвід міжнародного співробітництва в боротьбі з корупцією: загальний огляд діяльності Інтерполу / Г.О. Душейко, Д.М. Куценко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 3. – С. 162–169.
4. Захаров В.П. Корупційна злочинність: навч. посібник / В.П. Захаров. – Львів: ЛьвДУВС, 2007. – 284 с.

5. Кальман О.Г. Правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні / О.Г. Кальман // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 5. – С. 88–99.
6. Кальман О.Г. Організована економічна злочинність і корупція в Україні: проблеми протидії / О.Г. Кальман // Правові проблеми боротьби зі злочинністю. Книга 2. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. – С. 5–30.
7. Клочков В.Г. Суть та заходи боротьби з корупцією / В.Г. Клочков // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 7. – С. 11–22.
8. Ковальов Є.В. Організаційно-економічні заходи протидії корупції / Є.В. Ковальов, Т.Є. Никифорець // Право і безпека. – 2003/2. – № 4. – С. 205–208.
9. Корупція в Україні. 2004 рік: Підсумковий звіт: Аналіз природи та причин проблеми. – К., 2004. – 92 с.
10. Макареєва О.Д. Корупція в Україні: національні та міжнародні засоби протидії / О.Д. Макареєва // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2005. – № 12. – С. 25–32.
11. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.
12. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії / М.І. Мельник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
13. Невмержицький Є.В. Корупція і національна безпека: навч. посібник / Є.В. Невмержицький, Ф.П. Шульженко. – К.: Вид. Центр КДАУ 2000. – 194 с.
14. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посібник / [Є.М. Моїсєєв, О.М. Джу́жа, Д.Й. Никифорчук та ін.]; за ред. О.М. Джу́жи. – К.: Правова єдність, 2009. – 310 с.
15. Прохоренко О.Я. Протидія корупційним проявам у системі державної служби України (організаційно-правовий аспект): дис. ... канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.03 / О.Я. Прохоренко // Національна академія держ. управління при Президентові України. – К., 2004. – 206 с.
16. Корупція як негативне соціальне явище і шляхи її подолання в Україні та міжнародний досвід / [Різак І.М., Бисач Ю.М., Палінчак М.М., Чергеський В.І., Белов Д.М.]. – Ужгород: Ліра, 2004. – 64 с.
17. Стеценко С.Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії: монографія / С.Г. Стеценко, О.В. Ткаченко. – К.: Алерта, КНТ, центр учбової літератури, 2008. – 168 с.
18. Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 року № 742 // Урядовий кур'єр. – 2006. – 20 вересня.
19. Француз А. Правові аспекти боротьби з корупцією у контексті становлення політичної системи сучасної України / А. Француз // Юридична Україна. – 2005. – № 4. – С. 14–19.

Розділ 10

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У науковій літературі поняття «криміналістичне забезпечення» розглядається у різних аспектах і у переважній більшості випадків воно обов'язково пов'язується із діяльністю правоохоронних органів.

Значна частина наукових досліджень у цій сфері стосується криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів¹, процесу доказування на досудовому слідстві², збереження таємниці слідства³ тощо. Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, А.І. Бородулін та ін. проблеми криміналістичного забезпечення розглядали з точки зору організаційного, тактичного та методичного забезпечення.

На їх думку, криміналістичне забезпечення – це система криміналістичних знань і заснованих на них навичок та умінь співробітників правоохоронних органів використовувати наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні

¹ Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика): монографія / В.В. Лисенко. – К.: Логос, 2004. – 324 с.

² Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика і судова експертиза» / Ж.В. Удовенко. – К., 2004. – 18 с.

³ Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення таємниці досудового слідства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика і судова експертиза» / В.Г. Лісогор. – К., 2003. – 22 с.

засоби, методи та технології їх використання в цілях запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів.

До обов'язкових елементів криміналістичного забезпечення вони віднесли криміналістичні знання, криміналістичну освіту і криміналістичну техніку¹.

В.О. Волинський доходить висновку, що криміналістичне забезпечення є ні що інше, як специфічна комплексна діяльність, структуру якої складають: правове забезпечення, організаційне забезпечення, науково-методичне забезпечення, науково-технічне забезпечення, кадрове забезпечення (криміналістична підготовка кадрів)².

Досліджуючи криміналістичне забезпечення з точки зору діяльності податкової міліції, В.В. Лисенко визначає це поняття як «систему впровадження у практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів тактичних та методичних криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та інформаційних технологій з метою підвищення діяльності щодо виявлення, розслідування та попередження злочинів, які входять до її підслідності. Головним його завданням є підвищення наукового та технічного рівня діяльності щодо виявлення, розслідування та попередження злочинів»³.

А.В. Іщенко, І.О. Ієрусалімов, Ж.В. Удовенко вважають, що криміналістичне забезпечення розслідування злочинів – це складне, багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених і практиків з розробки нових, пристосування відомих науково-технічних до-

¹ Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / [Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, А.И. Бородулин и др.]. – М.: Новый юрист, 1997. – 400 с. – С. 64.

² Вольнский В.А. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования преступлений: право и права, традиции и современность / В.А. Вольнский // Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью: информационный бюллетень № 13 по материалам Криминалистических чтений. – М., 2001. – С. 29–30.

³ Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика): монографія / В.В. Лисенко. – К.: Логос, 2004. – 324 с. – С. 10–11.

сягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів із метою оптимального вирішення їх завдань¹.

Вищенаведене дає можливість зробити висновок, що криміналістичне забезпечення є невід'ємною та необхідною складовою діяльності правоохоронних органів, що пов'язана із розкриттям, розслідуванням та попередженням злочинів.

Криміналістичне забезпечення можна уявити у вигляді структури, що включає в себе:

1) криміналістичні знання та криміналістичні рекомендації;

2) криміналістичну освіту (підготовку кадрів для правоохоронних органів);

3) технічне та інформаційне забезпечення процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів.

Вказані елементи виступають самостійними складовими, але тільки за наявності тісного взаємозв'язку вони зможуть створити передумови ефективної діяльності правоохоронних органів, у тому числі й щодо протидії корупційній злочинності.

Криміналістичні знання – це сукупність відомостей, накопичених та напрацьованих криміналістикою, якими вона оперує і які пропагує для застосування у кримінальному судочинстві. Криміналістика, забезпечуючи суб'єктів розкриття і розслідування злочинів та їхнього судового розгляду відповідними знаннями, сприяє вивченню: механізму злочину; предмета злочинного посягання; злочинного результату; місця, часу та інших обставин обстановки злочину; дій осіб, які стали випадковими учасниками події; процесу збору інформації про злочин тощо. Крім того, виявляючи найоб'єктивніше обумовлені, найсуттєвіші, найстійкіші якісні зв'язки і закономірності злочинної діяльності, пізнаючи їх, криміналістика розробляє шляхи, прийоми боротьби зі злочинами та засоби, методи і рекомендації щодо

¹ Іщенко А.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник / А.В. Іщенко, І.О. Іерусалімов, Ж.В. Удовенко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 160 с. – С. 68.

їхнього дослідження, озброюючи ними оперативних працівників, експертів, слідчих, прокурорів і суддів¹. Виходячи із сфери застосування криміналістичних знань, саму криміналістику можна розглядати як науку, як навчальну дисципліну і як практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

Одним з елементів криміналістичного забезпечення є криміналістичні рекомендації, які мають різноплановий характер і спрямування. Під ними розуміють науково обґрунтовані і апробовані практикою поради, що стосуються вибору і застосування техніко-криміналістичних засобів, криміналістичних прийомів і методик збирання, дослідження, оцінки і використання доказів у ході розкриття, розслідування і попередження злочинів. Рекомендації можуть бути загальними (тобто, їх може застосувати будь-який учасник доказування і в будь-якій ситуації незалежно від обставин) та спеціальними (розрахованими на конкретного адресата – слідчого, оперативного працівника, суддю, експерта, або на конкретну ситуацію). Вони повинні охоплювати організаційні, тактичні та методичні напрями діяльності правоохоронних органів, базуватися на положеннях загальної теорії криміналістики та узагальненні практичної діяльності правоохоронних органів. Кожна криміналістична рекомендація повинна включати в себе: фактичне обґрунтування рекомендації; чітко визначений алгоритм дій; вказівку на ситуації, коли повинна застосовуватися рекомендація; необхідні для її здійснення засоби; необхідний для реалізації рекомендації час; очікуваний результат; проблеми, що можуть виникнути при здійсненні рекомендації; співвідношення з іншими аналогічними рекомендаціями². Джерелами криміналістичних знань і рекомендацій виступають: 1) досвід оперативно-розшукової, слідчої, експертної та судової діяльності; 2) криміналістичні наукові

¹ Когутич І.І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія / І.І. Когутич. – Львів: Тріада плюс, 2008. – 420 с. – С. 20, 23.

² Белкин Р.С. Курс криминалистики: Общая теория криминалистики: в 3-х томах / Р.С. Белкин. – Т. 1. – М.: Юристъ, 1997. – 408 с. – С. 336–337.

пошуки; 3) положення природничих і технічних наук, адаптовані для виконання завдань кримінального судочинства.

Підготовка відповідних кадрів (криміналістична освіта) як елемент криміналістичного забезпечення передбачає, що напрацьовані та накопичені криміналістикою знання та рекомендації повинні бути донесені до адресата. З іншого боку, такі знання мають цінність лише тоді, коли працівники правоохоронних органів не тільки знають про них, але й постійно використовують у своїй професійній діяльності. Щоб вони стали знаряддям практики, необхідно пройти етап криміналістичної освіти і трансформуватися в елемент професійних знань суб'єктів їхнього використання у правоохоронній діяльності. Тому, на нашу думку, навчальний курс з криміналістики повинен включати в себе вивчення тем, пов'язаних із протидією корупційній злочинності. Навчальні та робочі програми з криміналістики за змістом і обсягом повинні мати певну спеціалізацію, враховувати зміст і функції, які виконуються різними правоохоронними органами, давати такий рівень криміналістичних знань, який достатній для виконання функціональних (посадових) обов'язків. Слушною з цього приводу є думка В.В. Єгупенка, який обґрунтовує актуальність інтеграції в навчальному процесі знань криміналістики та психології та пропонує практично всі теми розділів «Криміналістична тактика» та «Криміналістична методика» будувати на основі синтезу положень теорії криміналістики та загальної психологічної теорії і психології особистості¹.

Наступним елементом криміналістичного забезпечення є технічне та інформаційне забезпечення процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів. Особливістю криміналістичних знань є те, що більшість з них знаходить свій безпосередній прояв та реалізацію у діяльності правоохоронних органів лише з використанням відповідного технічного та інформаційного забезпечення. Мається на увазі комплекс технічних засобів,

¹ Єгупенко В.В. Формування психологічної компетентності як елемент криміналістичної підготовки слідчих / В.В. Єгупенко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 237–241. – С. 240.

автоматизованих обліків та інформаційних систем, які необхідні для реалізації криміналістичних знань з метою встановлення, фіксації, дослідження та використання в подальшому доказової інформації. Для цього правоохоронні органи повинні в своїй діяльності широко використовувати сучасні комп'ютерні (автоматизовані) системи обліку, автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС) тощо.

Окремим, вужчим напрямом наукових досліджень було і залишається питання криміналістичного забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів. Йому присвячується або повністю наукові роботи¹, або окремий її розділ². Методику розслідування злочинів більшість сучасних учених-криміналістів схильні розглядати у двох аспектах: з точки зору теорії та з точки зору практики.

Відповідно до цього можна говорити про два основні підходи до розуміння сутності криміналістичної методики:

а) криміналістична методика – це розділ криміналістики, який вивчає теоретичні положення і практичні рекомендації щодо організації, керівництва, планування та провадження розкриття, розслідування та попередження окремих видів злочинів;

б) криміналістична методика – це науково обґрунтований процес застосування у практичну діяльність органів дізнання

¹ Матвієнко В.В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика і судова експертиза» / В.В. Матвієнко. – К., 2000. – 20 с.; Хірсін А.В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика і судова експертиза» / А.В. Хірсін. – К., 2006. – 18 с.; Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика і судова експертиза» / Л.П. Паламарчук. – К., 2005. – 18 с.

² Мишков Я.Є. Методика розслідування хабарництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика і судова експертиза» / Я.Є. Мишков. – Х., 2005. – 20 с.

та досудового слідства криміналістичних прийомів, методів і засобів розкриття, розслідування і попередження певних видів злочинів¹.

Увага до дослідження проблем методики розслідування злочинів не випадкова. Це пов'язано з тим, що саме вона усі вищеназвані елементи криміналістичного забезпечення поєднує в одне ціле з метою з'ясувати індивідуальні особливості окремого виду злочину та розробити оптимальний порядок діяльності слідчого для швидкого і повного з'ясування обставин злочинної події, встановлення та викриття винних осіб.

Для кожного виду злочинів існують загальні структурні схеми, які придатні для розслідування будь-якого злочину. Такі схеми називають структурою окремої методики, яка включає в себе такі основні елементи: 1) криміналістична характеристика певного виду злочину; 2) обставини, які необхідно встановити; 3) особливості порушення кримінальної справи; 4) першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи; 5) типові слідчі ситуації, типові версії та планування; 6) тактика проведення окремих слідчих дій; 7) профілактичні дії слідчого².

Для більш повного розуміння криміналістичного забезпечення протидії корупційній злочинності необхідно детально розглянути основні елементи окремої методики розслідування корупційних злочинів і насамперед хабарництва. Причому, хоча давання хабара, не розглядається як корупційний злочин, говорячи про криміналістичне забезпечення протидії одержанню хабара, абстрагуватись від злочину давання хабара неможливо.

Розслідування кримінальних справ про хабарництво має свою специфіку і їх можна назвати одними з найскладніших з погляду доказування вини особи. Трапляються непоодинокі випадки, коли особу «затримують на хабарі», однак довести її

¹ Криміналістика: навч. посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 540 с. – С. 248–249.

² Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семанков. – К.: МАУП, 2007. – 512 с. – С. 254.

вину в подальшому не вдається, і до кримінальної відповідальності вона не притягається.

Серед причин, що впливають на важкість доказування факту одержання і давання хабара, можна назвати:

1) відсутність свідків при передачі хабара;
2) відсутність традиційних з точки зору криміналістики слідів злочину (або їхня недостатність), оскільки хабародавець і хабароотримувач зацікавлені у вчиненні злочину і приймають заходи для приховування слідів своєї злочинної діяльності;

3) завуальованість предмета хабара і способу його передачі;

4) складність фіксації дій хабародавця й хабароотримувача;

5) складність отримати від хабароотримувача та хабародавця правдиві показання та інформацію про співучасників, оскільки вони обидва несуть кримінальну відповідальність;

6) нерідко хабар отримують за вчинення законних дій. Це ускладнює пошук доказів, що прямо свідчили б про матеріальну зацікавленість особи у прийнятті відповідного рішення;

7) у порівнянні з іншими злочинами тут можна зібрати досить невеликий об'єм доказів, у більшості випадків все базується на непрямих доказах та оперативно-розшукових матеріалах, які досить важко оцінити об'єктивно.

До важливих елементів криміналістичної характеристики корупційних злочинів належить: спосіб вчинення злочину; місце, час і обстановка події злочину; предмет хабара; особа злочинця; слідова картина.

1. Спосіб вчинення злочину. Розрізняють кілька видів хабарництва:

- 1) без участі посередників і за участю таких;
- 2) без змови і за попередньою змовою групою осіб;
- 3) поєднане з вимаганням хабара і без такого.

Хабар може даватися за певні конкретні дії (бездіяльність) у вигляді:

- 1) хабара-підкупу (дається до вчинення дії);

- 2) хабара-подяки (дається після вчинення дії);
- 3) систематичних винагород (хабар за заступництво, за «дах»).

У більшості випадків злочини, пов'язані з хабарництвом, передбачають обов'язковий етап підготовки. *До підготовчих дій* слід віднести: підшукування особи, яка може дати (взяти чи передати) хабар; вибір предмета хабара і способу його передачі; вибір місця і способу висловлення пропозиції про хабар; обрання способу підтримання зв'язку між хабародавцем і хабароотримувачем тощо.

Існують *різні способи передавання хабара*. Це може бути:

- 1) передавання предмета хабара з «рук у руки»;
- 2) перерахування грошових коштів на рахунки в банках;
- 3) передавання хабара у вигляді подарунка на день народження;
- 4) виконання ремонтних робіт без сплати послуг;
- 5) надання туристичної путівки без сплати її вартості;
- 6) проведення робіт під виглядом трудової угоди;
- 7) передача за заниженими цінами державної власності комерційним структурам;
- 8) укладення збиткових для держави комерційних угод;
- 9) надання пільгових ліцензій для відкриття тієї чи іншої комерційної структури;
- 10) видача банківського кредиту чи позички без отримання зобов'язань щодо їх повернення тощо.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» відзначається, що хабар може даватися та отримуватися у завуальованій формі – під виглядом укладення законної угоди, нарахування й виплати заробітної плати чи премій, нееквівалентної оплати послуг різного характеру (консультації, експертизи тощо). Тому слід враховувати цю обставину, а також пам'ятати, що, виходячи з можливостей і фантазії хабародавця чи хабароотримувача, способи передавання хабара можуть бути й іншими, відмінними від тих, що наведені вище.

Коротко хотілося б згадати про вимагання хабара. Згідно з п. 4 примітки до ст. 368 ККУ вимаганням хабара визнається «вимагання службовою особою хабара з погрозою вчинення або невчинення з використанням влади чи службового становища дій, які можуть заподіяти шкоду правам чи законним інтересам того, хто дає хабар, або умисне створення службовою особою умов, за яких особа вимушена дати хабар з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів». З цього вбачається, що саме вимагання хабара може здійснюватися у відкритій або завуальованій формі та стосується лише законних інтересів особи. У ситуаціях, в яких під загрозу ставляться незаконні інтереси особи (хабародавця), немає достатніх підстав стверджувати про вимушеність давання хабара, а, отже, і про його вимагання (наприклад, задоволення прохання хабародавця про нескладання протоколу про адміністративне правопорушення, видачу листка тимчасової непрацездатності здоровому пацієнту, невідображення в акті ревізії фактично виявленої недостачі товарно-матеріальних цінностей, уникнення кримінальної відповідальності за вчинений злочин тощо).

Спосіб приховування хабара визначається двома групами чинників: з одного боку – суб'єктивними інтересами і можливостями хабародавця чи хабароотримувача, з іншого – об'єктивною обстановкою, що сприяє або перешкоджає їм. Разом з тим способи приховування залежать від сфери діяльності осіб та галузю народного господарства, де мають місце факти хабарництва.

Серед типових способів приховування можна назвати:

1) підробка або створення нових документів, що відображають приймання на роботу, створення нових посадових структур;

2) створення фіктивних реєстраційних документів, що фіксують отримання квартир, оформлення кредиту тощо;

3) виправлення дат, підробка підписів у документах, що фіксують створення приватних підприємств, комерційних структур тощо;

4) підробки, що допускаються в письмових документах, пов'язаних із вступом до навчальних закладів;

5) фальсифікація матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки, відомостей про оподатковувані податком кошти;

6) знищення слідів, що свідчать про знайомство чи зустріч хабародавця і хабароотримувача, посередника.

Ці положення не вичерпують усіх можливих варіантів приховування хабарництва. Наведені форми як способи давання хабара постійно вдосконалюються, придумуються нові.

2. Місце, час і обстановка події злочину. Встановлення часу при даному виді злочину дозволяє виявити причини і умови, що сприяють вчиненню злочину, його тривалість, встановити причинно-наслідковий зв'язок між даванням хабара та вчиненими діями. При розслідуванні хабарництва місце передачі хабара визначається залежно від того, який характер він мав – упредметнений (матеріальні цінності, гроші, антикварні предмети, коштовності) або документальний (різного роду розпорядження, накази, ліцензії комерційних підприємств, дозволи на видачу позичок тощо). Щодо місця давання упредметненого хабара, то насамперед слід назвати: службові кабінети посадових осіб, транспортні засоби, готельні номери, квартири, дачі (як хабародавця, так і хабароотримувача), ресторани тощо. Обставинку при даванні хабара обирають таку, що унеможливило сприймати факт передачі хабара стороннім особам, або ж навпаки – маскують під просту (буденну) зустріч у багатолюдному місці. Що ж стосується організації й передачі хабара, який має неупредметнений характер, то місцем його, як правило, є та організація, відомство, структура, де відбувається оформлення тієї або іншої документації, яка має відношення до хабара.

3. Предмет хабара має виключно майновий характер, оскільки отримання хабара є корисливим злочином. Ним може бути: майно (гроші, цінні папери, матеріальні цінності); право на нього (документи, що надають право отримати майно, володіти ним, користуватися і розпоряджатися); будь-які дії майно-

вого характеру. Предметом хабара не можуть визнаватися послуги немайнового характеру (наприклад, позитивні статті у засобах масової інформації)¹.

4. Особа злочинця. В даному виді злочинів його суб'єктом можуть бути: хабароотримувач, хабародавець і посередник. У названих осіб, незалежно від дій, що вчиняються, одна мета – отримати певну матеріальну вигоду. Законодавство визначає, що суб'єктом отримання хабара може бути лише службова особа. Тут слід розрізняти виконання посадовою особою організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків від чисто професійної діяльності. Йдеться про те, що в одній ситуації один і той самий суб'єкт на одній і тій самій роботі може виступати і як посадова, і як непосадова особа (наприклад, викладацький склад навчальних закладів, медичні працівники).

Найбільше хабарництво поширено серед посадовців, наділених дозвільно-розпорядницькими функціями, що займаються питаннями приватизації, реєстрації комерційних структур, приватних підприємств, видачею ліцензій і дозволів, кредитів і позичок, передачею приміщень в оренду, роботою з нерухомістю, укладанням вигідних контрактів, у тому числі з іноземними структурами.

У практиці трапляються випадки, коли особа, яка не є посадовою, представляється такою, щоб використати цей статус для заволодіння майновими цінностями хабародавця. Самовільне присвоєння фізичною особою влади або звання посадової особи не перетворює його на посадову особу, тому вчинення нею злочину, який зовні буде схожий на отримання хабара, кваліфікуватиметься, за наявності достатніх підстав, як шахрайство.

Хабародавцем може бути будь-яка фізична особа (представник юридичної особи), яка зацікавлена у позитивному

¹ Відповідно до ст. 368 ККУ хабаром у великому розмірі вважається такий, що у 200 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян, а в особливо великому розмірі – такий, що у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

вирішенні свого матеріального інтересу, що може мати як законний, так і незаконний характер.

Посередник у системі хабарництва може:

- 1) представляти інтереси службової особи (нерідко – це колега по роботі, близький знайомий, член сім'ї);
- 2) представляти інтереси хабародавця;
- 3) не мати відношення ні до хабародавця, ні до хабароотримувача та діяти із власних корисливих спонукань, використовуючи наявні зв'язки та знайомства;
- 4) діяти із шахрайських спонукань, свідомо не збираючись здійснювати посередництво, так чи інакше привласнити предмет хабара або його частку.

5. Слідова картина. Сліди хабарництва можуть мати речовий і документальний характер. Найтипівішими речовими слідами є:

- 1) гроші та цінні речі, передані хабароотримувачу;
- 2) чеки, товарні ярлики, етикетки від предметів, переданих як хабар;
- 3) сліди рук хабародавця на окремих предметах обстановки кабінету хабароотримувача;
- 4) сліди в транспортних засобах осіб, які брали участь у передачі або отриманні хабара;
- 5) магнітні чи цифрові носії з записами розмов між суб'єктами хабарництва.

Відомості про хабарництво можуть міститися в документах, що відбивають службову діяльність особи. З них можна отримати уявлення про управління підприємством чи установою, усвідомити характер службової діяльності особи, документообіг, діловодство тощо. Важлива інформація може міститися:

- 1) в записних та телефонних книжках;
- 2) ощадних книжках і квитанціях;
- 3) посвідченнях про відрядження;
- 4) документах про отримання путівок, отримання квартири, кредиту тощо;
- 5) бухгалтерських документах.

На даний час інтерес становлять також документи щодо відправлених телеграм, листів, бандеролей та комп'ютерна техніка (електронна пошта, інтернет-гаманці тощо).

Під час вчинення хабарництва можуть виникати й ідеальні сліди злочину.

Важливу для розслідування злочину інформацію можуть дати хабародавець, члени його сім'ї чи друзі, колеги по роботі, які випадково бачили хабародавця і хабароотримувача разом або слухали їх розмову, виконували за вказівкою хабароотримувача дії на користь хабародавця.

У ході розслідування даної категорії злочинів **необхідно встановити:**

1) ким (або через кого) передавався хабар службовій особі;

2) особу хабароотримувача (чи є він службовою особою, постійно або тимчасово в державних або муніципальних установах обіймає посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядницьких або адміністративно-господарських обов'язків тощо);

3) за виконання (невиконання) яких юридично значимих дій пропонувався хабар (сприяння у видачі ліцензій; видача банківських кредитів або позичок; допомога в несумлінній конкуренції на споживчому ринку; неприйняття заходів до правопорушників та ін.);

4) особу хабародавця та посередника;

5) обставини й обстановку давання-отримання хабара (час, місце, умови, за яких було зроблено злочин, спосіб вручення хабара, хто був присутній при дачі хабара, хто міг спостерігати спілкування хабародавця, хабароотримувача й посередника в момент здійснення злочину й т.д.);

6) який спосіб передавання хабара було застосовано (передавання «з рук у руки», зарахування на поточний рахунок у банку грошових сум тощо);

7) у чому виявився предмет хабара, його розміри, джерела отримання засобів для дачі хабара;

8) чи носило хабарництво разовий або систематичний характер;

9) у чому конкретно полягала систематична допомога (підтримка) з боку службової особи;

10) яка службова дія повинна бути виконана в інтересах хабародавця; чи є вона законною;

11) який характер взаємин хабародавця і хабарника, чи не було між ними конфліктів;

12) чи не було вимагання хабара з боку хабарника, чи не було провокації хабара;

13) хто визначив предмет хабара та його кількість;

14) які індивідуальні особливості предмета хабара;

15) яке коло осіб, що брали участь в отриманні, передаванні хабара та ін.;

16) причини і умови, що сприяли хабарництву.

У випадках, якщо хабародавець або посередник зробили заяву про давання хабара, необхідно з'ясувати, чи було це зроблено добровільно і вчасно.

Кримінальні справи про хабарництво в основному порушуються за матеріалами, зібраними оперативними працівниками підрозділів боротьби з економічною злочинністю, організованою злочинністю і корупцією чи матеріалами перевірки заяв, що надійшли від громадян. Самі ж кримінальні справи зараз розслідуються слідчими прокуратури чи органів Служби Безпеки України. Іноді справи про хабарництво порушуються в результаті явки з повинною, коли хабародавець звертається в органи прокуратури чи міліції з заявою про вчинений хабар, сподіваючись на звільнення від кримінальної відповідальності, якщо стосовно нього мало місце вимагання хабара, або він добровільно заявив після давання хабара про те, що сталося, до порушення кримінальної справи (ч. 3 ст. 369 ККУ). Незалежно від зазначених ситуацій перевірою дії та початок розслідування здійснюються з урахуванням того, що заява може бути наклепницькою і тоді гласна її перевірка може скомпрометувати службову особу; у випадку достовірності викладених у заяві фактів така перевірка

ка може насторожити винних і пов'язаних із ними осіб, що може негативно вплинути на результати розслідування.

В будь-якому випадку, вирішуючи питання про порушення кримінальної справи про хабар, слідчий повинен обов'язково з'ясувати: 1) наявність чи відсутність факту вимагання хабара і за що саме; 2) чи є хабароотримувач службовою особою і що входить в його обов'язки (чи є хабароотримувач суб'єктом злочину); 3) суму (предмет) хабара; 4) причинно-наслідковий зв'язок. Ця інформація може міститися у заяві, поясненнях, матеріалах перевірки, копіях документів.

Особливу увагу необхідно звернути на оформлення заяви особи про вимагання у неї хабара. У цьому випадку їй обов'язково роз'яснюють зміст ст. 383 ККУ та попереджають про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину.

Також у заяві повинно бути вказано: хто вимагає хабар; в якому закладі працює особа, яка вимагає хабар; за які дії (послуги) вона вимагає хабар; в якій формі висловлена вимога про хабар; коли, де і при яких умовах заявник повинен передати (чи вже передав) хабар.

Якщо хабарем виступають гроші, то в заяві вказується кількість купюр і їх номінал, серію та номер, особливі прикмети, в якій упаковці вони будуть передані та знаки цієї упаковки.

Якщо як хабар передається річ, то детально описуються її ознаки.

На початковому етапі розслідування корупційних злочинів можливі такі **типові слідчі ситуації**:

1) є інформація про хабарництво, що вже відбулося, що надійшла від хабародавця, хабароотримувачу про таку заяву нічого не відомо;

2) є заява громадянина про вимагання у нього хабара, самої передачі предмета хабара ще не було, хабароотримувачу про таку заяву нічого не відомо;

3) є заява від службової особи, якій пропонувався (чи був даний) хабар;

4) хабародавець і хабароотримувач діють у змові, інформація про злочин надійшла з оперативних джерел, хабарникам про це нічого не відомо;

5) інформація про хабарництво була отримана під час розслідування іншого злочину;

6) інформація про хабарництво отримана із офіційних джерел, хабарникам відомо, що їх діями цікавляться правоохоронні органи.

На подальшому етапі розслідування можуть виникати такі **слідчі ситуації**:

1) інформація про хабар не підтвердилась;

2) особа, яка підозрюється у хабарництві, свою вину визнає повністю, зібрано достатньо доказів, що підтверджують її вину;

3) особа, яка підозрюється у хабарництві, свою вину не визнає, у справі зібрано достатньо доказів, що підтверджують її вину;

4) особа, яка підозрюється у хабарництві, свою вину не визнає, у справі не зібрано достатньо доказів, що підтверджують її вину.

При розслідуванні хабарництва стосовно особи хабарника, особи хабародавця і самої події злочину можна висунути такі **типіві слідчі версії**:

1) отримання і давання хабара дійсно мали місце, ініціатором був хабароотримувач;

2) отримання і давання хабара дійсно мали місце, ініціатором був хабародавець;

3) мала місце провокація хабара;

4) мала місце інша незлочинна подія (наприклад, був повернутий борг);

5) було вчинено інший злочин (особа, яка отримала хабар, не є суб'єктом хабарництва);

6) службова особа виконала юридично значиму дію, хабар не отримувала, має місце обмова.

Версія «хабарництво вчинене» перевіряється шляхом з'ясування способу передачі предмета хабара:

1) прямої передачі (безпосередньо службовій особі, поштовим відправленням, банківським перерахуванням, через третю особу, яка не є посередником);

2) замаскованої під законні дії (дарування, отримання премії, спадщини, гонорару, кредиту, погашення боргу, купівлі-продажу, виконання робіт, послуг тощо).

Версії про «хабароотримувача» перевіряються стосовно того, чи є він службовою особою або він користується певними функціональними повноваженнями як працівник державної установи і не є службовою особою (за наявності визначених підстав така особа може відповідати за ст. 354 ККУ); чи є службова особа саме тією, відносно якої є заява або інші дані, або це інша службова особа; чи існують або відсутні зв'язки (службові, родинні, земляцькі, сусідські тощо) між суб'єктами хабарництва та ін.

Версії про «хабародавця» (особливо хабарів у великих та особливо великих розмірах), крім з'ясування даних, що характеризують його, спрямовані на встановлення джерела матеріальних коштів:

1) отриманих на законних підставах;

2) добутих безпосередньо злочинним шляхом (як хабара, у результаті вчинення розкрадань, інших економічних злочинів, вимагання тощо);

3) отриманих із джерел, що належать злочинній групі (у тому числі організованій), що поповнюються з числа неврахованих коштів, тіньового сектора, легалізованих («відмитих») грошей.

У кожній із вищенаведених слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування проводиться свій комплекс першочергових слідчих дій. Серед них: допит заявника (хабародавця), огляд предмета хабара, затримання хабароотримувача «на гарячому», огляд місця події, освідування та допит хабароотримувача, обшук за місцем проживання та роботи хабароотримувача, виїмка та огляд документів. На подальшому етапі розслідування проводять: допит свідків, очні ставки (між хабародавцем та

хабароотримувачем, між будь-ким із них та посередником тощо), пред'явлення для впізнання, призначення експертиз, допит обвинуваченого.

Заявниками можуть бути особи, які вже передали хабар, або особи щодо яких має місце вимагання хабара, інші особи, яким відома інформація про хабарництво.

Допит заявника у справі про хабарництво має виключно важливе значення, оскільки багато в чому визначає перспективи і подальший хід розслідування. Необхідно зауважити, що перед допитом заявника слідчому обов'язково потрібно визначитися з його процесуальним статусом. У випадку, коли особа заявляє про те, що в неї вимагають хабар, але вона його ще не дала, – слідчий повинен допитати її як потерпілу. Коли ж особа повідомляє, що у неї хабар вимагався і вона його вже передала, – то її допитують як свідка.

Під час допиту слідчий отримує початкові дані для побудови версій, визначення характеру і послідовності проведення слідчих дій. Він передбачає уточнення і деталізацію обставин події злочину, що містяться в заяві, а також з'ясуванням, пов'язаних із самим процесом давання-отримання хабара, а саме:

- 1) хто отримав чи вимагав хабар;
- 2) чи був при цьому задіяний (присутній) посередник;
- 3) що є предметом хабара, про яку грошову суму йдеться;
- 4) хабар передано чи тільки планується передати;
- 5) коли повинен бути переданий хабар, яким чином, через кого, де саме;
- 6) чи виконав хабароотримувач відповідну службову дію в інтересах хабародавця;
- 7) в чому саме виражалися ці дії, в яких документах це відображено;
- 8) хто ще знає про факт дачі чи вимагання хабара;
- 9) хто може підтвердити окремі факти, повідомлені заявником;

10) що спонукало заявника повідомити про факт хабара правоохоронним органам (боротьба з хабарництвом, особиста ворожість до осіб, які брали участь у цьому злочині, порушення його особистих інтересів та ін.).

Особливо важливо під час такого допиту отримати детальні відомості, що належать до предмета хабара. Якщо така інформація вже є у заяві, то вона відповідно повинна співпадати, а якщо така інформація в заяві детально не розписана, то обов'язково її слід деталізувати під час проведення допиту. Також слід з'ясувати, що змусило хабародавця давати хабар, коли та за яких обставин він уперше зустрівся з хабароотримувачем чи посередником.

Поряд з отриманням інформації про хабар від заявника, інформація про хабар, що мав місце, або про факти хабарництва може надійти від засобів масової інформації – газет, теле- чи радіопередач. У цих випадках перед слідчими органами (оперативними працівниками) постає завдання з'ясувати джерела такої інформації, зокрема, встановити кореспондентів, а вже через них – звідки вони отримали відомості. У такій ситуації важливо встановити осіб, які повідомили про злочин, і отримати від них необхідні пояснення.

Огляд предмета хабара проводиться у тих випадках, коли хабар ще не переданий або коли під час обшуку в хабароотримувача вдається виявити речі чи грошові купюри, характерні особливості яких хабародавець вказав під час допиту. В протоколі огляду потрібно описати усі індивідуальні ознаки предмета хабара (серію, номер, прикмети тощо). Якщо предмет хабара обробляється спеціальною хімічною речовиною, то про це також потрібно вказати, а зразок цієї речовини долучити до протоколу. Після такої обробки рекомендується перевірити результати дії хімічної речовини на предмет хабара. З цієї метою застосовують пристрої ультрачервоного чи ультрафіолетового випромінювання. Інформацію про пристрій, який для цього використовується, і результати його дії на предмет хабара теж заносяться в протокол огляду. Якщо хабар передбачається передати

в якійсь обгортці, то від неї рекомендується відірвати частинку і долучити її до протоколу. Також до протоколу огляду долучається і зразок спеціальної хімічної речовини.

Затримання хабароотримувача «на гарячому» потребує відповідного поєднання слідчих і оперативних дій, що включають у себе спостереження за злочинцями і місцем їх зустрічі та затримання їх безпосередньо після дачі-отримання хабара. Затримання слід проводити швидко, щоб присікти можливі спроби хабароотримувача викинути переданий йому предмет хабара. Після затримання хабароотримувача проводиться його **особистий обшук**. У протоколі особистого обшуку зазначається: де був виявлений предмет хабара (наприклад, в кишені піджака, в портфелі); в якому вигляді він знаходився (в упаковці чи без неї, в якому стані і як вона виглядала); в якому порядку розміщувалися предмет хабара і інші предмети, що там знаходяться. Ця обставина у певних випадках допомагає спростувати заяву хабароотримувача, що хабар йому підкинули, і він про нього нічого не знає. Сам процес затримання та проведення особистого обшуку рекомендується записувати на відеокамеру. Інформацію про проведення такого запису, про тип відеокамери та носій інформації слід зазначити в протоколі.

При затриманні враховується ймовірність ситуації, за якої особа, що підозрюється у хабарництві, може заявити про те, що: а) мала намір повідомити про факт дачі хабара, однак не встигла це зробити; б) не помітила, хто і як залишив у неї предмети, що проходять у справі як хабар (коли вони виявилися на столі серед паперів, у відкритій шухляді столу тощо).

Важливе значення при розслідування хабарництва мають **обшуки**, що проводяться за місцем роботи та проживання (реєстрації) підозрюваних. У залежності від слідчої ситуації, яка склалася, і кількості підозрюваних можливе проведення обшуку одночасно у всіх учасників і у всіх можливих місцях, для того щоб вони не мали можливості знищити докази своєї злочинної діяльності. В ході проведення обшуку шукають: предмет хабара, його упаковку; цінності, нажиті злочинним шляхом; чеки,

товарні ярлики, що дозволяють встановити факт придбання конкретної речі в певний період часу; документи, записи (записні та телефонні книжки, візитки), що містять відомості про співучасників і ролі кожного з них; чорнові записи і документи, що відображають дії, які вчиняються за отримання хабара.

Готуючись до проведення та проводячи обшук, важливо, щоб він здійснювався з дотриманням вимог закону, оскільки тільки за такої умови предмет хабара та інша інформація отримують «статус» речового доказу. При виявленні предмета хабара його необхідно індивідуалізувати, для цього у необхідних випадках проводиться його обробка люмінесцентними барвниками (ультрафіолетовими чи інфрачервоними освітлювачами), що має значення для подальшої ідентифікації, отримання доказів контактної взаємодії хабарника з відповідним предметом. Позитивний ефект під час проведення цієї слідчої дії має використання науково-технічних засобів.

Разом з обшуком за місцем роботи підозрюваного може бути проведена і **віймка документів**. Вилучаються ті документи, які свідчать про незаконні дії хабароотримувача чи його бездії, документи, що відображають хоч і законні дії, однак свідчать про деякі відхилення від існуючого порядку здійснення цих дій; документи, що підтверджують статус службової особи (наказ про призначення на посаду, функціональні обов'язки) тощо.

Як підозрювані (обвинувачені) допитуються хабародавець, посередник та хабароотримувач. Як свідчить практика, допити слід проводити саме в такій послідовності. Підготовка та хід допиту залежить від того, яку позицію зайняв підозрюваний (обвинувачений) – повністю чи частково заперечує свою вину або ж визнає свою вину повністю. **При допиті хабародавця** слід звертати увагу на суперечності в показаннях, які він дає з метою пом'якшити свою відповідальність або уникнути її. У сприятливих ситуаціях хабародавець може давати правдиві показання, що сприяє викриттю хабарника. Під час його допиту з'ясовують:

- 1) коли та за яких обставин відбулося знайомство з хабароотримувачем (посередником);
- 2) які склалися з ним стосунки; скільки часу вони знайоми; які дії повинен був вчинити (або не вчинити) хабароотримувач в інтересах хабародавця (чи інших осіб);
- 3) у чому полягав предмет хабара;
- 4) хто його визначив і яким чином;
- 5) в який спосіб мав бути переданий хабар;
- 6) чи були посередники і хто саме, яка їх роль;
- 7) чи відомі інші факти хабарництва та ін.

Тактичним прийомом перевірки правдивості показань хабародавця, що визнає свою вину, є детальний допит його про місце передачі хабара або місце зустрічей із хабарником (посередником), розташування окремих предметів, про їх особливості. Бажано запропонувати допитуваному зобразити схематично місце передачі хабара (помешкання або ділянку місцевості), після чого така схема додається до протоколу допиту. Для зіставлення схеми і показанні з фактичною обстановкою в залежності від обставин доцільно зробити огляд зазначеного помешкання (місцевості) або перевірку показань на місці.

Слід зазначити, що хабародавці прекрасно поінформовані про характер відповідальності за дачу хабара, а також про те, у яких випадках кримінальної відповідальності не настає, і можуть використовувати ці дані з корисливою метою (наприклад, заявити про вимагання хабара, тоді як питання, пов'язане з його одержанням, уже вирішено і немає підстав побоюватися, що воно буде скасовано). В такому випадку хабародавець з метою повернення хабара може шантажувати хабароотримувача заявами про те, що він повідомить про факти вимагання правоохоронним органам. Іноді такі варіанти поведінки хабародавця є успішними.

При допиті посередника з'ясовується: 1) хто та за яких обставин залучав його як посередника; 2) чи не був він сам ініціатором цього; 3) яка винагорода була йому запропонована (або він зажадав) і що фактично отримав; 4) коли він зустрічався з

хабароотримувачем і хабародавцем, за яких обставин; 5) хто ще може дати показання з приводу події, що розслідується.

Допит хабароотримувача здебільшого пов'язаний із труднощами, що обумовлені, як правило, заперечуванням пред'явленого звинувачення з огляду на заздалегідь продуману поведінку на випадок можливого розслідування і розрахунок на неправдиві показання співучасників. У випадках змови вищевказаних осіб слідчий при проведенні допиту може використати наступну систему доказів:

- 1) зафіксованого факту передачі предмета хабара;
- 2) виявлених фактів проведення службових дій в інтересах хабародавця та порушень при цьому діючого порядку проведення цих дій;
- 3) показань свідків;
- 4) результатів пред'явлення для впізнання.

Під час допиту виникає необхідність у застосуванні тактичного прийому у вигляді максимальної деталізації показань про обставини, що пов'язані із установленими слідством фактами. Хабароотримувача, який заперечує свою провину, вдається викрити тільки завдяки пред'явленню ретельно перевірених доказів, що спростовують його неправдиві доводи (алібі).

У випадку визнання хабароотримувачем своєї вини слідчий має отримати від нього детальні показання за всіма питаннями предмета доказування, з уточненням найважливіших обставин, а саме:

- 1) від кого надійшла пропозиція про хабар;
- 2) за що конкретно пропонувався хабар;
- 3) яким був предмет хабара;
- 4) коли, у якій обстановці та у який спосіб він був переданий; як велися переговори про хабар (безпосередньо або через третю особу), як і коли була передана винагорода посереднику;
- 5) хто й у якому вигляді передав винагороду посереднику;
- 6) хто знав про дачу хабара службовій особі;
- 7) чи підтримує зараз хабародавець зв'язки з цією особою; у чому це виявляється і хто про це знає;

8) чи не залишився в розпорядженні допитуваного предмет хабара, його частина, упаковка тощо.

Після допиту підозрюваних проводяться **допити свідків**. Ними можуть бути: особа, у якої вимагався хабар, та її родичі чи друзі; колеги по роботі хабароотримувача; особи, які бачили передачу хабара, але не підозрювали про це (наприклад, хабар передали під виглядом папки з документами, рукописом).

Коло осіб, яких можна допитати як свідків, визначається також шляхом проведення огляду документів, що мають відношення до події злочину (наприклад, особа, яка візувала документ чи була призначена виконавцем). Інформацію про можливих свідків можна отримати і під час проведення обшуку за місцем проживання підозрюваної у хабарництві особи.

Тактика допиту свідків визначається з урахуванням особи свідка і його відношення до події злочину та самого підозрюваного (обвинуваченого). При дружніх стосунках майже завжди можна спостерігати прихильність свідка до зазначених осіб, іноді гнівне обурення з приводу того, що особу обмовили, що така поведінка несумісна з моральними підвалинами особи, підозрюваної в хабарництві. В іншій ситуації може проглядатися недобррозичливість або явне задоволення свідка з приводу притягнення до відповідальності певної особи за хабарництво. У цьому разі важливо уточнити висловлення свідка щодо того, які інші випадки хабарництва йому відомі, хто йому повідомляв про ці факти, у який період, який характер хабарів, за які блага, пільги чи інші послуги вони отримувалися. Таке з'ясування часто дозволяє одержати більш повну інформацію про факти хабарництва й розширити коло можливих свідків.

У ході підготовки та проведення допиту зацікавлених у пом'якшенні чи уникненні вини хабарників (зазвичай це їх родичі) слідчий повинен використати наявні у справі докази, для викриття неправдивих показань.

Тактика допиту свідків, не зацікавлених у вирішенні справи (відвідувачі установи, деякі співробітники та ін.), зводиться до детального відтворення важливих для розслідування

обставин із використанням тактичних прийомів, зокрема, спрямованих на відновлення в їх пам'яті забутих фактів.

Для перевірки показань про обставини давання й одержання хабара, усунення суперечностей у показаннях, а також для викриття учасників вчинення злочину проводиться **очна ставка**. У деяких випадках клопотання про очну ставку походить від підозрюваного (обвинуваченого). При цьому слід встановити, чи не буде з його боку спроб якимось чином вплинути на іншого учасника очної ставки з метою зміни останнім своїх показань.

При розслідуванні хабарництва може проводитися **пред'явлення для впізнання** з метою встановлення особи, якій був переданий хабар (хабароотримувач, посередник), якщо допитувана особа (хабародавець, свідок) не може назвати прізвище, адресу або конкретну посаду підозрюваного (обвинуваченого). Може виникнути ситуація, коли обвинувачений, який визнав свою вину, стверджує, що може впізнати особу, яка дала йому хабар, хоча й не знає її прізвища, місця проживання або роботи. У таких випадках доцільно провести пред'явлення для впізнання обвинуваченому хабародавця. Ця слідча дія проводиться також і для впізнання предметів, які раніше належали хабародавцю та були виявлені в особи, що отримала хабар, або у посередника.

Якщо виникає необхідність в уточненні місця та обставин передачі хабара, проводиться перевірка показань на місці. При допиті, що обов'язково передуює перевірці показань, докладно з'ясовуються деталі матеріальної обстановки місця передачі хабара, які можуть стати відомими лише в результаті безпосереднього сприйняття їх допитуваним.

У справах про хабарництво часто проводяться **наступні судові експертизи**: *дактилоскопічна експертиза* – для виявлення слідів рук людини на предметі хабара або упаковці; *судово-почеркознавча експертиза* – для встановлення виконавця документа, листа, записки, анонімного повідомлення; *техніко-криміналістичне дослідження документів* – для встановлення

виправлень у документах, підробці підпису, печатки тощо. За допомогою *трасологічної експертизи* можна з'ясувати чи не складала раніше упаковка предмета хабара і частина упаковки, що знайдена у хабароотримувача, одне ціле.

Судово-бухгалтерську експертизу призначають у випадку, коли потрібно з'ясувати правильний порядок оформлення і проходження тих чи інших бухгалтерських документів, з'ясувати розмір завданих хабарництвом державі збитків.

Експертиза речовин та матеріалів може дати відповідь на питання про те, чи являється речовина, якою був помічений предмет хабара, за своїм складом аналогічна тій, зразок якої долучений до протоколу огляду предмета хабара, що складався до вручення хабара хабароотримувачу.

Хабароотримувачами нерідко є службові особи різних рангів, що користуються великими владними повноваженнями, повагою та авторитетом. Крім того, і хабародавець чи посередник можуть мати досить високе службове чи суспільне становище. В цьому випадку здійснення досудового слідства може значно утруднюватися через можливі випадки протидії розслідуванню.

Проблема протидії розслідуванню здавна привертала увагу криміналістів і спеціалістів у галузі оперативно-розшукової діяльності. Якщо раніше під протидією розуміли переважно приховування злочинів у різноманітний спосіб, то сьогодні, у зв'язку з набуттям корупцією небувалих розмахів, це поняття, наповнившись більш широким змістом, може бути визначене, як навмисна діяльність з метою створення перешкод у реалізації слідчим своїх процесуальних повноважень щодо встановлення істини у кримінальній справі¹. Слід погодитися з думкою Н.С. Карпова, який зазначає, що у протистоянні злочинця і суспільства наявні дві складові частини: те, що може викриватися і переборюватися на рівні діяльності правоохоронних органів,

¹ Макаренко Є.І. Сучасні проблеми використання криміналістичних засобів і методів протидії злочинності / Є.І. Макаренко // Науковий вісник ДЮІ МВС України. – 2001. – № 2. – С. 274–289. – С. 275.

і те, що може бути переборено лише можливостями держави і суспільства загалом¹.

Необхідність появи в системі криміналістичної науки вчення про протидію розслідуванню поділяють В.К. Лисиченко та Р.Н. Шехавцов. За результатами поведеного дослідження ними як предмет цього вчення виокремлено наступні елементи:

1) вибір форм і засобів протидії розслідуванню в залежності від вибору способу здійснення злочину, навичок, психологічних особливостей протидіючої особи, характеру слідчої ситуації;

2) відображення ідеальних і матеріальних слідів злочину і у зв'язку з цим використання можливостей тих чи інших способів протидії розслідуванню;

3) зв'язку способу протидії розслідуванню зі слідами їх застосування;

4) виявлення способів подолання протидії на результати використання форм і засобів учинення протидії розслідуванню².

До системи засобів подолання протидії розслідування, в тому числі хабарництва, можна віднести:

- правові засоби (норми кримінального, кримінально-процесуального і адміністративного права);

- криміналістичні засоби (групи криміналістичних прийомів і операцій з виявлення, нейтралізації та попередження протидії).

Протидія розслідуванню – це завжди умисні дії щодо приховування слідів, предметів, знарядь учинення злочину, дезорієнтації слідства, чиненню психічного та фізичного впливу на учасників кримінального процесу та членів їх сімей. Такі дії здійснюють злочинці та інші особи, зацікавлені у спрямуванні слідства по вигідному для них шляху.

¹ Карпов Н.С. Протидія розслідуванню / Н.С. Карпов // Науковий вісник КНУВС. – 2006. – № 3. – С. 161–170. – С. 162.

² Лисиченко В.К. О формировании основ криминалистического учения о противодействии расследованию / В.К. Лисиченко, Р.Н. Шехавцов // Вісник ЛАВС. – 2003. – № 1. – С. 119–133. – С. 122.

Р.Н. Шехавцов вважає протидію розслідуванню одним із напрямів злочинної діяльності суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, що виражається у вигляді поодинокі вчинюваних умисних дій чи у вигляді структурно складної умисної діяльності, спрямованої на утаювання, змінення, знищення інформації, що має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкодження встановлення обставин учинення злочину і винності причетних до цього осіб¹.

До цих визначень доцільно додати, що така протидія вчинюється після початку кримінально-процесуальної діяльності уповноваженої на те особи.

Класифікувати способи протидії можна наступним чином:

1) за об'єктами впливу (на слідчого, оперативного працівника, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, експерта, суддю, членів їх сімей, а також предмети матеріального світу, що є джерелом доказової інформації);

2) за метою (уникнути кримінальної відповідальності, добитися притягнення до неї невинних, дискредитувати слідчого, оперативного працівника і внаслідок цього змінити напрям розслідування, припинити кримінальне переслідування у цілому або щодо окремих осіб);

3) за джерелом походження (від підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, експерта, захисника, осіб, пов'язаних з тим, хто розслідує злочин, посадовими, процесуальними правами та обов'язками, а також таких осіб, котрі не беруть участі в розслідуванні – рідні підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків);

4) за способом реалізації (приховування слідів злочину шляхом їх знищення, маскування, фальсифікації, психічний і фізичний вплив);

5) за обсягом впливу (прості та комплексні);

¹ Шехавцов Р.Н. Методы и средства фиксации действий преступников и других заинтересованных лиц, противодействующих расследованию преступлений / Р.Н. Шехавцов // Вісник ЛАВС. – 2005. – Спец. випуск. – С. 13–17. – С. 14.

б) за тривалістю (одномоментні й такі, що застосовуються у процесі всього розслідування);

7) за характером прояву (явні й приховані, активні і пасивні)¹.

Для слідчого, який розслідує кримінальну справу, пов'язану з хабарництвом, важливо отримати інформацію про наявність протидії і по-можливості негайно на неї відреагувати.

Нею можуть бути: 1) заяви потерпілих, свідків, експертів про погрози щодо них або членів їх сімей з боку осіб, які підозрюються у хабарництві; 2) факти відмови потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених від дачі показань або зміни даних раніше показань; 3) інформація оперативного характеру про корумповані зв'язки судді, про напади, що готуються, на учасників досудового слідства тощо. Важливо визначити сутність, зміст та особливості останніх, механізм негативного впливу на хід розслідування, те, які засоби, цілі та мотиви лежать в його основі. Необхідно отримати інформацію про осіб, які чинять протидію, часові та просторові характеристики останньої, її наслідки, встановити, наскільки серйозною є протидія та як її можна подолати або нейтралізувати. Серед заходів протидії розслідуванню науковці розглядають: тиск на свідків чи заявника; використання зв'язків з корумпованими працівниками правоохоронних органів, втручання у процес розслідування корумпованих представників влади, протиправні дії відносно самого слідчого.

Слідчий повинен не тільки окреслити конкретні заходи, а й продумати, які тактичні прийоми треба використати для подолання протидії, скільки працівників залучити до цього. Важливо з'ясувати у керівників оперативних підрозділів те, кому з їх співробітників можна доручити виконання запланованих заходів, доцільність виділення працівників для охорони свідків тощо. Реалізація прийнятого рішення може бути здійснена

¹ Шевцов Р. Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями / Р. Шевцов // Право України. – 2006. – № 1. – С. 64–65. – С. 64.

в рамках як однієї слідчої дії або тактичної комбінації, так і розслідування в цілому.

Методи подолання протидії можуть бути різними. Серед них насамперед слід назвати: 1) попередження про кримінальну відповідальність свідків за ст.ст. 384 і 385 КК України; 2) доведення аморальності їх позиції щодо приховування злочинців шляхом дачі неправдивих показань; 3) забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, на підставі статей 52¹ і 52³ КПК України, а також озброєної охорони учасників обшуків та виїмок; 4) надіслання подань керівникам органів державної влади про необхідність вжиття заходів дисциплінарного характеру до їх підлеглих, котрі втручаються у хід досудового слідства; 5) вирішення питання про порушення кримінальної справи щодо осіб, які чинять протидію, у разі наявності в їх діях складу злочину тощо. Ефективність зазначених методів багато в чому залежить від закріплення фактів протидії у протоколах слідчих дій та інших документах. Результати вжитих контрзаходів рекомендується проаналізувати з точки зору їх повноти.

Треба також встановити, чи нейтралізовано достатньою мірою джерело протидії і чи усунено всі суперечності у доказовій базі.

Основними методами фіксації дій злочинців чи інших зацікавлених осіб, які протидіють розслідуванню, і їх відображень є опис, вимірювання і моделювання. Опис при розслідуванні злочинів – це фіксація за допомогою усної мови ознак предметів, явищ, поведінки, дій осіб. В.К. Лисиченко та І.І. Когутич для опису негативних обставин – слідів утаювання інформації про злочин зазначають, що:

1) опис повинен відбуватися у протоколах слідчих дій у відповідності з вимогами, передбаченими в КПК України;

2) виявлені обставини повинні відображатися в матеріалах кримінальної справи у сукупності зі слідами чи даними, отриманими від осіб, які беруть участь у розслідуванні злочину, співставлення з якими дало можливість визначити їх як негативні;

3) повинна отримувати своє відображення діяльність осіб, які здійснюють розслідування, що пов'язана з використанням науково-технічних засобів з виявлення, фіксації та вилучення негативних обставин і їх носіїв, з зазначенням умов їх застосування¹.

Як один із криміналістичних методів подолання протидії при розслідуванні злочинів, у тому числі і хабарництва, Є.І. Макаренко розглядає можливість використання поліграфу – технічного пристрою, що являє собою комплекс точних медичних приладів, оснащених системою контактних датчиків, призначених для безупинної й одночасної реєстрації динаміки цілого комплексу фізіологічних процесів, пов'язаних з виникненням у допитуваної особи емоцій на певний словесний подразник. Він допускає ефективне застосування поліграфічного обстеження як самостійної процесуальної дії або ж як науково-технічного засобу під час проведення слідчих дій за умови законодавчого закріплення в КПК України відповідних положень².

У злочинних цілях можуть бути використані і засоби масової інформації (далі – ЗМІ). Складність такої ситуації полягає в тому, що ЗМІ здатні з великою силою психологічного пресу впливати на думку, оцінку аудиторії, пропонуючи їм певний стереотип вражень. Вміло використані їх можливості дають змогу з хабарника зробити мученика, що став заручником влади і був несправедливо скомпрометований. На думку В.Б. Шура, сьогодні організована злочинність має можливість контролювати чи мати власні канали на телебаченні, ті чи інші органи друку. Тому інформація в таких ЗМІ може бути перекрученою, дезінформувати населення, створювати негативний образ співробітника правоохоронних органів. У зв'язку з цим, слідчий

¹ Лисиченко В.К. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: монографія / В.К. Лисиченко, І.І. Когутич. – К.: Дія, 2002. – 182 с. – С. 108–109.

² Макаренко Є.І. Сучасні проблеми використання криміналістичних засобів і методів протидії злочинності / Є.І. Макаренко // Науковий вісник ДЮІ МВС України. – 2001. – 2. – С. 274–289. – С. 283.

повинен враховувати можливість використання засобів масової інформації суддею, який підозрюється у вчиненні злочину¹.

Із дослідження, проведеного Н.С. Карповим, вбачається, що захисник у справі чинить протидію слідчому вже самим фактом свого призначення – перевіряти, виявляти, перешкоджати обвинуваченню свого підзахисного. Не випадково при опитуванні слідчі характеризують адвокатів, як осіб, «які заважають їх роботі».

У цьому аспекті розслідуванню заважає навіть найсумлінніший адвокат: заважає повноцінному спілкуванню при допиті; заважає заявами про участь у слідчих діях, що, в свою чергу, перешкоджає слідчому у вільному плануванні своєї роботи, заважає не завжди обґрунтованими, але необхідними з погляду захисника клопотаннями тощо. А коли захисник ставить перед собою завдання не правомірно допомогти своєму клієнтові, а «розвалити кримінальну справу», у цьому випадку його можливості безмежні: слугувати каналом зв'язку для підзахисного; розробляти для нього тактику протидії слідчому; затягувати і «зривати» заходи, заплановані слідчим; розголошувати дані досудового слідства, у тому числі для чинення впливу на свідків; подавати в ЗМІ інформацію, що дискредитує слідство тощо².

Слід згадати про внесені доповнення до ст.ст. ст. 236⁷ і 236⁸ КПК України. Вони мали на меті практичну реалізацію ст. 3 Конституції та міжнародних зобов'язань України щодо гарантування прав людини, у тому числі судовий нагляд за законністю порушення кримінальної справи. Ст. 236⁷ КПК України передбачає, що «постанова органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи чи за фактом вчинення злочину може бути оскаржена до місцевого суду за місцем розташування органу або роботи посадової особи, яка винес-

¹ Щур В.Б. Застосування засобів масової інформації з метою протидії розслідуванню / В.Б. Щур // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності (збірник наукових праць). – 2004. – № 2. – С. 144–150. – С. 149.

² Карпов Н.С. Протидія розслідуванню / Н.С. Карпов // Науковий вісник КНУВС. – 2006. – № 3. – С. 161–170. – С. 164.

ла постанову, з дотриманням правил підсудності. Скарга на постанову органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи щодо особи може бути подана до суду особою, щодо якої було порушено кримінальну справу, її захисником чи законним представником. Скарга на постанову органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи за фактом учинення злочину може бути подана до суду особою, інтересів якої стосується порушена кримінальна справа, її захисником чи законним представником з достатнім обґрунтуванням порушення прав та законних інтересів відповідної особи. Якщо обґрунтування порушення прав та інтересів особи визнано суддею недостатнім, суддя приймає рішення про відмову у відкритті провадження з розгляду скарги. Відмова у відкритті провадження не позбавляє права повторно звертатися до суду»¹.

? Питання для самоконтролю

1. *Поняття «криміналістичне забезпечення» та його структура.*
2. *Поняття «криміналістична методика» та її основні елементи.*
3. *Причини, що впливають на важкість доказування факту одержання та давання хабара.*
4. *Спосіб вчинення злочину, пов'язаного з хабарництвом.*
5. *Особа злочинця.*
6. *Типові сліди хабарництва (слідові картина).*
7. *Обставини, що необхідно встановити у ході розслідування хабарництва.*
8. *Особливості порушення кримінальної справи, пов'язаної з хабарництвом.*

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

9. *Типові слідчі ситуації на початковому та подальшому етапах розслідування.*
10. *Типові слідчі версії при розслідуванні хабарництва.*
11. *Тактика проведення допитів заявника, хабародавця, посередника та хабароотримувача.*
12. *Тактика проведення особистого обшуку.*
13. *Поняття протидії розслідуванню та класифікація її способів.*
14. *Основні методи подолання протидії розслідуванню.*

Рекомендована література

1. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семанков. – К.: МАУП, 2007. – 512 с.
2. Іщенко А.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник / А.В. Іщенко, І.О. Іерусалімов, Ж.В. Удовенко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.
3. Карпов Н.С. Протидія розслідуванню / Н.С. Карпов // Науковий вісник КНУВС. – 2006. – № 3. – С. 161–170.
4. Когутич І.І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія / І.І. Когутич. – Львів: Тріада плюс, 2008. – 420 с.
5. Криміналістика: навч. посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 540 с.
6. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / [Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, А.И. Бородулин и др.]. – М.: Новый юрист, 1997. – 400 с.
7. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика): монографія / В.В. Лисенко. – К.: Логос, 2004. – 324 с.
8. Лисиченко В.К. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: монографія / В.К. Лисиченко, І.І. Когутич. – К.: Дія, 2002. – 182 с.
9. Макаренко Є.І. Сучасні проблеми використання криміналістичних засобів і методів протидії злочинності / Є.І. Макаренко // Науковий вісник ДЮО МВС України. – 2001. – № 2. – С. 274–289.
10. Шехавцов Р.Н. Методы и средства фиксации действий преступников и других заинтересованных лиц, противодействующих расследованию преступлений / Р.Н. Шехавцов // Вісник ЛАВС. – 2005. – Спец. випуск. – С. 13–17.

ДОДАТКИ

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ 01.04.2008

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Судова практика розгляду кримінальних справ про службові злочини з ознаками корупційних діянь (статті 364, 365 та 368 Кримінального кодексу України), а також справ про адміністративну відповідальність за порушення вимог Закону від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією»(*).

На виконання Указу Президента України від 17 квітня 2008 р. № 370/2008 «Про Міжвідомчу робочу групу з питань протидії корупції» з метою координації заходів з протидії та запобігання корупції в державі Верховним Судом України проведено вивчення та узагальнення судової практики розгляду кримінальних справ про службові злочини з ознаками корупційних діянь (статті 364, 365 та 368 Кримінального кодексу України) (далі – КК)), а також справ про адміністративну відповідальність за порушення Закону від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР «Про боротьбу з корупцією» (далі – Закон № 356/95-ВР).

* Узагальнення підготовлено суддею Верховного Суду України М.І. Грицивим, начальником відділу узагальнення судової практики управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України Л.В. Гавриловою, головним консультантом цього відділу О.С. Іщенко, старшим консультантом відділу судової статистики О.М. Колянчуком.

У процесі узагальнення проаналізовано відповідні статистичні дані, вивчено 123 адміністративні справи та справи, розглянуті районними (міськими) судами у 2007 р. – I кварталі 2008 р., судові рішення за якими набрали законної сили. За завданням Верховного Суду України Апеляційним судом АР Крим, апеляційними судами областей, міст Києва і Севастополя, військовими апеляційними судами також проведені узагальнення розгляду таких справ, що використані при проведенні цього узагальнення.

Аналіз статистичних даних та розгляд судами справ про кримінальну відповідальність за корупційні діяння

Згідно зі статистичними даними Державної судової адміністрації України (далі – ДСА), у 2007 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено за: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) – 505 осіб, або 0,3% від числа засуджених за всі види злочинів; перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) – 217 осіб, або 0,1%; одержання хабара (ст. 368 КК) – 487 осіб, або 0,3%.

За оперативними даними апеляційних судів, із загальної кількості засуджених у 2007 р. за вчинення службових злочинів з ознаками корупційних діянь, відповідальність за які передбачена статтями 364, 365, 368 КК, засуджено: суддів – одну особу (ст. 368 КК); прокурорів – одну особу, інших працівників прокуратури – трьох осіб (ст. 364 КК); працівників податкових органів – 23 особи та працівників прикордонних органів – чотирьох осіб. Зокрема, за одержання хабара (ст. 368 КК) найбільше засуджено працівників податкових органів судами областей: Дніпропетровської – дві особи, Донецької – дві, Хмельницької – дві та м. Києва – три.

У I півріччі 2008 р., за даними ДСА, за вироками, що набрали законної сили, засуджено за: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) – 215 (278)¹ осіб, що на 22,7% менше, ніж у I півріччі 2007 р., або 0,3% від числа засуджених за всі види злочинів; перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) – 99 (106) осіб, що на 6,6% менше, або 0,1%; одержання хабара (ст. 368 КК) – 234 (250) осіб, що на 6,4% менше, або 0,3%.

¹ Тут і далі у дужках наведено відповідні дані за I півріччя 2007 р.

Із загальної кількості засуджених, за оперативними статистичними даними, що надійшли з апеляційних судів, у II півріччі 2008 р. за вчинення службових злочинів з ознаками корупційних діянь судами засуджено: працівників податкових органів – 15, працівників прикордонних органів – двох. Зокрема, за одержання хабара (ст. 368 КК) найбільше засуджено працівників податкових органів судами Кіровоградської області – трьох осіб, АР Крим – двох осіб та м. Києва – двох осіб.

Найбільш небезпечними з корупційних правопорушень є правопорушення кримінального характеру – корупційні злочини.

У чинному кримінальному законодавстві поняття «корупційні злочини» не вживається. Злочин з ознаками корупційних діянь не є самостійним видом злочину, оскільки такі ознаки можуть проявлятися у багатьох видах злочинної поведінки.

Крім того, суб'єктами злочинів, відповідальність за які передбачена розд. XVII чинного КК «Злочини у сфері службової діяльності» і які можуть мати ознаки корупції, можуть бути як особи, вказані в ст. 2 Закону № 356/95-ВР, так і інші посадові особи.

Саме через це немає достатньо обґрунтованих підстав відносити такі злочини до категорії корупційних та вести відповідну статистику.

Узагальнення засвідчило, що основними видами службових злочинів з ознаками корупційних діянь були злочини, склад яких передбачено ст. 368 КК, тобто одержання хабара.

Дії засуджених в основному мали ознаки корупційних діянь, наведених у п. «а» ч. 2 ст. 1 Закону № 356/95-ВР, а саме незаконне одержання матеріальних благ особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв'язку з виконанням таких функцій.

Розглядаючи кримінальні справи, суди керувалися вимогами чинного кримінального, кримінально-процесуального законодавства, а також нормами і положеннями Закону № 356/95-ВР, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції 995_с16), Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією 994_101) (ратифіковані Україною у 2006 р.).

Суди також враховували роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що наведені в постановях від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво», від 25 травня 1998 р. № 13, «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією».

Згідно із Законом № 356/95-ВР суб'єктами корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, можуть бути особи, уповноважені на виконання функцій держави, а саме: державні службовці, депутати всіх рівнів, сільські, селищні, міські голови та голови районних і обласних рад, військово-службовці (крім тих, що проходять строкову службу), та інші особи, які згідно з чинним законодавством притягаються до відповідальності за адміністративні правопорушення на підставі положень дисциплінарних статутів.

Крім названих осіб, суб'єктами корупційних правопорушень можуть бути судді, прокурори, слідчі, особи рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ, співробітники служби безпеки, посадові особи податкової адміністрації та податкової міліції, митної служби й інших правоохоронних органів, перелічених у ч. 1 ст. 2 Закону від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», а також працівники апарату суду, прокуратури й інших зазначених органів, уповноважені на виконання функцій держави.

Під час проведення узагальнення основну увагу зверталось на кримінальні справи, суб'єктами у яких були особи, зазначені вище.

Найчастіше суб'єктами корупційних злочинів були посадові особи місцевого самоврядування – сільські голови.

Для таких злочинів характерна наявність безпосереднього зв'язку між вчиненим особою діянням та посадою, яку вона обіймає, чи службовою діяльністю, яку здійснює, тобто суспільно небезпечне діяння безпосередньо зумовлене використанням службового становища суб'єктом, який вчиняє злочин.

Як свідчать матеріали, надані апеляційними судами, а також аналіз кримінальних справ, що надійшли на узагальнення, досудове слідство в більшості випадків проведено на належному рівні.

У таких справах було повно встановлено об'єктивну сторону складу злочину та сформульовано обвинувачення. При цьому у справах простежується розуміння слідчими того, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів цієї категорії є зумовленість протиправного діяння використанням службового становища суб'єктом та вчинення його всупереч інтересам служби.

В узагальненнях більшості апеляційних судів зазначається, що у постановках про притягнення до кримінальної відповідальності містяться посилання на конкретні ознаки корупційних діянь, наве-

дених у ст. 1 Закону № 356/95-ВР. Проте вивчення надісланих до Верховного Суду України кримінальних справ спростовує це твердження. У жодній кримінальній справі немає посилання на зазначений Закон, а особи притягувалися до кримінальної відповідальності на загальних підставах за вчинені службові злочини.

Крім того, всі перевірені справи про службові злочини, склад яких передбачено статтями 364 та 365 КК, фактично не є справами про корупційні діяння, тому що не мають ознак таких діянь, перелічених у ст. 1 Закону № 356/95-ВР (одержання матеріальних благ, послуг, переваг, кредитів, позичок та ін.).

Наприклад, Хмельницький міськрайонний суд однойменної області вироком від 18 липня 2007 р. засудив Б. за ч. 2 ст. 365 КК за те, що він, працюючи на посаді дільничного інспектора міліції відділення дільничних інспекторів міліції Південно-Західного ВМ Хмельницького МВ УМВС України в Хмельницькій області, і маючи спеціальне звання лейтенант, будучи службовою особою, яка здійснює функції представника влади, допустив перевищення наданих йому Законом від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ «Про міліцію» повноважень, що супроводжувалося насильством з його боку.

Так, перебуваючи 14 вересня 2006 р. о 20-й годині в кімнаті чергового вахтера Хмельницького професійного ліцею № 8 і проводячи бесіду з неповнолітнім учнем Г. щодо вживання наркотиків, для одержання потрібних йому відповідей на свої питання з цього приводу, умисно завдав потерпілому удар кулаком в груди, чим спричинив йому фізичний біль.

Інший приклад. Сихівський районний суд м. Львова вироком від 18 березня 2008 р. визнав винною П. у тому, що вона, працюючи на посаді начальника відділу реєстрації та обліку платників податків ДПП у Шевченківському районі м. Львова, видалила з автоматизованої інформаційної системи «Реєстр платників податків» дані щодо рахунку ПП «Галицькі страви», відкритого в Львівській філії АБ «Банк регіонального розвитку», через який протягом 2005 – 2006 рр. здійснювався рух коштів, а саме: мало місце надходження коштів на загальну суму 5 млн. 856 тис. 369 грн. Потім з метою не допустити проведення перевірки фінансово-господарської діяльності ПП «Галицькі страви», сприяння власникам підприємства в швидкому припиненні діяльності та зняття його з обліку як платника податків П. подала до відділу

контрольно-перевірочної роботи ДПІ службовий допис, який містив недостовірні дані про рахунки ПП «Галицькі страви», а саме замість трьох наявних поточних розрахункових рахунків ПП «Галицькі страви» (у львівських філіях КБ «ПриватБанк», КБ «Укрсоцбанк» та АБ «Банк регіонального розвитку») вказала лише про два з них (у «ПриватБанку» та «Укрсоцбанку»), через які рух коштів у 2005–2006 рр. не здійснювався. На підставі поданого П. службового допису керівництвом ДПІ було прийнято рішення про недоцільність проведення перевірки фінансово-господарської діяльності ПП «Галицькі страви» у зв'язку з її відсутністю. Внаслідок дій П. від ПП «Галицькі страви» до державного бюджету не надійшло обов'язкових платежів на загальну суму 1 млн. 150 тис. 393 грн. Вироком суду П. засуджена за ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 362, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК на п'ять років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державного контролю строком на один рік два місяці. На підставі ст. 75 КК П. звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на один рік. Вирок не оскаржено.

У цій справі та інших щодо вчинення суб'єктами злочинів, склад яких передбачено ст. 364 КК, у формулюванні обвинувачення слідчими та судами нерідко вказуються такі ознаки диспозиції зазначеної статті, як корисливий мотив чи інші особисті інтереси, але у справах не розкриваються дії, які б свідчили про такі мотиви чи особисті інтереси, і які б давали право вважати ці злочини корупційними та такими, що пов'язані з корупцією. Такі недоліки зумовлені, на нашу думку, неповним або неякісним досудовим та судовим слідством у справах. Це також свідчить про те, що в уповноважених органів та суддів виникають труднощі при визначенні того, чи є це корупційним діянням, чи правопорушенням, пов'язаним з корупцією, і в більшості випадків вони беруть до уваги тільки факт наявності будь-яких порушень правил чи норм, допущених суб'єктом корупційних діянь. Тому вважати, що такі справи належать до категорії тих, які пов'язані з корупцією, не можна.

Подібних прикладів у надісланих узагальненнях та кримінальних справах багато. Водночас у них немає прикладів засудження осіб за статтями 364, 365 КК – за дії, пов'язані з одержанням винними особистої матеріальної вигоди матеріальних благ, пільг або інших переваг), тобто за корупційні діяння. Також не було

порушено кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено статтями 364, 365 КК, пов'язаних з корупційними діяннями, тобто з порушенням вимог закону про спеціальні обмеження щодо державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, про фінансовий контроль та про невжиття заходів щодо боротьби з корупцією.

Основним критерієм для віднесення службових злочинів до корупційних є те, що суб'єкт службового злочину повинен мати ознаки, які є характерними для суб'єктів корупційних діянь, визначених у Законі № 356/95-ВР. Додатковим – є вчинення умисних дій, спрямованих на протиправне використання свого посадового становища, отримання від цього певних благ та переваг чи надання таких переваг іншим особам.

Взявши до уваги ці критерії, є підстави стверджувати, що із матеріалів та справ, надісланих апеляційними судами, під ознаки кримінально-караного корупційного діяння підпадають лише справи про злочини, склад яких передбачено ст. 368 КК (хабарництво).

Вивчення матеріалів узагальнень, що надійшли від апеляційних судів, та надісланих ними справ свідчить про те, що корупційні дії хабарників були пов'язані з отриманням ними як хабара грошових коштів, побутової техніки, меблів, автомобілів тощо.

Найбільш характерними діяннями, що визнані злочинами, які містять ознаки корупційних діянь, були дії службових осіб у сфері управлінської діяльності.

Перевірені справи та матеріали свідчать, що більшість з них були порушені обґрунтовано, але мають місце непоодинокі випадки, коли обвинувачення пред'являлося без урахування особливостей суб'єкта злочину.

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 368 КК службовими особами, які займають відповідальне становище, є особи, зазначені в п. 1 примітки до ст. 364 КК, посади яких згідно зі ст. 25 Закону від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ «Про державну службу» (далі – Закон № 3723-ХІІ) віднесені до третьої, четвертої, п'ятої та шостої категорій, а також судді, прокурори і слідчі, керівники, заступники керівників органів державної влади та управління, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць. Службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, є особи, зазначені в ч. 1 ст. 9 названого Закону, та особи, посади яких згідно зі ст. 25 цього Закону віднесені до першої і другої категорій.

На практиці мають місце порушення вказаних вимог чинного законодавства.

Так, прокурор Куйбишевської міжрайонної прокуратури Запорізької області порушив кримінальну справу стосовно голови Новоукраїнської сільської ради Куйбишевського району Запорізької області Б. Справу порушено за ч. 2 ст. 368 КК за ознакою вчинення злочину посадовою особою, яка займає відповідальне становище, поєднане з вимаганням хабара. Слідчий прокуратури, який проводив досудове слідство у цій справі, без відповідного обґрунтування та законних підстав перекваліфікував дії Б. на ч. 1 ст. 368 КК, хоча відповідно ст. 25 Закону № 3723-ХІІ сільський голова належить до службових осіб, що займають відповідальне становище, тому необхідно кваліфікувати дії такої особи за ч. 2 ст. 368 КК. У суд справа стосовно Б. надійшла за ч. 1 ст. 368 КК з обвинувальним висновком і за результатами розгляду була закрита на підставі акта амністії.

Таким же чином органи досудового слідства (старший слідчий прокуратури Жовтневого району м. Запоріжжя та слідчий з особливо важливих справ прокуратури м. Запоріжжя) кваліфікували дії відповідно Б., яка одержала хабар, будучи головним спеціалістом відділу з контролю за якістю продовольчих і непродовольчих товарів Запорізького обласного управління у справах захисту прав споживачів, С., який одержав хабар, працюючи начальником сектора з питань наглядово-профілактичної діяльності Вільнянського районного відділу Головного управління МНС України у Запорізькій області. Дії зазначених осіб, які займали відповідальне становище, мали бути кваліфіковані не за ч. 1, а за ч. 2 ст. 368 КК. Обидві справи суди закрили на підставі акта амністії.

У судовій практиці розгляду кримінальних справ щодо хабарників трапляються випадки неправильного застосування норм матеріального права при встановленні органами досудового слідства та судом такої кваліфікуючої ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК, як одержання хабара службовою особою, яка займає відповідальне становище.

Так, вироком Красноперекопського міськрайонного суду АР Крим К. засуджений за ч. 2 ст. 368 та ч. 1 ст. 366 КК. Колегія суддів Апеляційного суду АР Крим, розглянувши справу за апеляцією засудженого, змінила вирок у частині засудження К. за ч. 2 ст. 368 КК і вказала в ухвалі, що факт одержання К.Є. від К.Р. хабара у

вигляді домашнього кінотеатру вартістю 5 тис. 379 грн. сумнівів не викликає. Разом з тим колегія суддів дійшла висновку про те, що така кваліфікуюча ознака, як одержання хабара особою, яка займає відповідальне становище, в діях засудженого відсутня, оскільки посада оперуповноваженого відділу оперативних заходів із скорочення податкового боргу головного відділу податкової міліції Красноперекопської об'єднаної державної податкової міліції, яку обіймав К., прирівняна до шостої категорії державних службовців за Законом № 3723-ХІІ, тобто він не є особою, яка займає відповідальне становище. Крім того, колегія суддів визнала недоведеним факт вимагання засудженим хабара. Враховуючи наведене, колегія суддів перекваліфікувала дії засудженого К. з ч. 2 на ч. 1 ст. 368 КК.

Трапляються випадки неправильної кваліфікації дій засуджених, пов'язані з неправильним визначенням розміру хабара.

Так, Центральний районний суд м. Сімферополя вироком від 8 січня 2008 р. засудив Л. за вчинення кількох злочинів, у тому числі за злочин, склад якого передбачено ч. 3 ст. 368 КК. Колегія суддів Апеляційного суду АР Крим змінила вирок, перекваліфікувавши дії засудженого з ч. 3 на ч. 2 ст. 368 КК, і в ухвалі зазначила, що суд першої інстанції визнав Л. винним в одержанні хабара у вигляді автомобіля «Хонда-Аккорд» вартістю 7 тис. 500 доларів США, що за курсом НБУ становило 39 тис. 750 грн., а це не є особливо великим розміром.

Загалом у більшості справ вказаної категорії простежується тенденція до автоматичного перенесення формулювання обвинувачення, пред'явленого особі органами досудового слідства, в мотивувальну частину вироку або постанови про закриття справи, причому з тими ж помилками і неточностями, які допустили органи досудового слідства.

Узагальнення засвідчило, що суди в основному дотримуються правових підстав та встановленого кримінально-процесуальним законом порядку звільнення осіб від кримінальної відповідальності. Проте деякі суди все ж допускають порушення закону.

Наприклад, при звільненні Б. від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 368 КК у зв'язку зі зміною обстановки та закриваючи справу, Київський районний суд м. Полтави не обговорював питання про можливість застосування до нього ст. 7 КПК не роз'яснив підсудному які можуть бути наслідки від звільнення

від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки, тобто з nereабілітуючих підстав, не вмотивував своє рішення в чому ж конкретно полягала зміна обстановки і чому вона призвела до втрати суспільної небезпечності вчиненого діяння. Цю постанову районного суду скасував апеляційний суд з направленням справи на новий судовий розгляд.

У практиці судів різних областей є випадки закриття справ щодо хабарників з переданням їх на поруки колективу організацій, установ, де вони працюють, що, на нашу думку, зводить нанівець мету покарання.

Хоча законодавчої заборони на такі рішення судів немає, судам при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності хабарників з переданням їх на поруки колективам за місцем роботи слід враховувати особливий статус осіб, викритих в одержанні хабара, та мету покарання за такі злочини – запобігання злочинним проявам хабарництва.

Багато справ про злочини, склад яких передбачено ч. 1 ст. 368 КК, закриті судами на підставі актів про амністію.

Наприклад, постановою Слов'янського міськрайонного суду Донецької області кримінальну справа щодо Ч., обвинуваченого у вчиненні злочину, склад якого передбачено ч. 1 ст. 368 КК, закрито на підставі Закону від 19 квітня 2007 р. № 955 «Про амністію».

Згідно з постановою Ч. обвинувачувався в тому, що він, працюючи санітарним лікарем Слов'янської міжрайонної санітарно-епідеміологічної станції, виявивши при перевірці на місцевому ринку порушення санітарних норм у продавця Б., отримав від неї хабар в розмірі 600 грн. за те, що не притягнув її до адміністративної відповідальності за виявлені порушення.

Узагальнення свідчить, що мають місце випадки необгрунтованої зміни прокурором в порядку ст. 277 КПК обвинувачення, що було пред'явлене особі за ст. 368 КК, на обвинувачення у вчиненні менш тяжкого злочину, що призводить до неправильного призначення покарання та ухилення винної особи від кримінальної відповідальності за вчинений злочин.

Згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством суд розглядає справи в межах пред'явленого обвинувачення і не може ініціювати зміну обвинувачення на більш тяжкий злочин, хабародавець у таких справах не має статусу потерпілого і не може

підтримувати попереднє обвинувачення, а прокурори, які беруть участь у розгляді справи судом першої інстанції, не реагують належним чином на неправильну кваліфікацію дій особи, а то й самі орієнтують суд на неправильну кваліфікацію дій винної особи.

Наприклад, Путильський районний суд Чернівецької області постановою від 21 травня 2007 р. закрити кримінальну справу стосовно В. за ч. 1 ст. 190 КК на підставі ст. 48 КК і звільнив його від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.

Органи досудового слідства пред'явили В. обвинувачення за ч. 2 ст. 368 КК в тому, що він, працюючи начальником Чернівецького обласного управління лісового господарства, у червні – серпні 2004 р. одержав у приватного підприємця Б. хабар у виді меблів загальною вартістю 12 тис.грн. за виділення лісової і ділянки.

Допитані як свідки Б. та його дружина (потерпілими вони не визнавалися) підтвердили факт передачі В. хабара. Цей факт також підтвердили інші свідки у справі.

У судовому засіданні прокурор безпідставно змінив обвинувачення В. з ч. 2 ст. 368 КК на ч. 1 ст. 190 КК, внаслідок чого йому фактично вдалося уникнути відповідальності за вчинений злочин і він продовжує працювати на керівній посаді.

Викликає сумніви і кваліфікація дій заступника генерального директора державного підприємства «Чернівецький регіональний науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації» С., засудженого за ч. 1 ст. 368 КК до штрафу в розмірі 12 тис. 750 грн.

У судовому засіданні свідок К. підтвердив, що засуджений вимагав у нього 2 тис. доларів США і він їх йому передав, попередньо звернувшись в правоохоронні органи з метою викриття С. як вимагача хабара.

Факт одержання С. хабара шляхом вимагання підтвердили в судовому засіданні й інші свідки.

Незважаючи на це, прокурор змінив засудженому обвинувачення з ч. 2 ст. 368 на ч. 1 ст. 368 КК.

Крім того, у цій справі суд без посилання на ст. 69 КК не призначив С. додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, внаслідок чого засуджений залишився працювати на посаді, завдяки якій отримав хабар.

Неякісно проведене досудове слідство також ставало підставою для виправдання осіб, притягнутих до відповідальності за одержання хабара.

Так, Калінінський районний суд м. Донецька вироком від 9 січня 2008 р. виправдав К., обвинуваченого у вчиненні злочину, склад якого передбачено ч. 2 ст. 368 КК, у зв'язку з недоведеністю його участі у вчиненні злочину.

Ухвалою судової колегії в кримінальних справах апеляційного суду Донецької області вирок суду залишено без зміни, а апеляцію прокурора – без задоволення.

Орган досудового слідства обвинувачував К. в тому, що він, будучи дільничним інспектором міліції Калінінського РВ Донецького МВ УМВС України, 2 та 9 жовтня 2006 р. у приміщенні райвідділу міліції отримав від П. хабар у розмірі 500 доларів США (2 тис. 525 грн.), згодом ще 900 грн. і 100 доларів США за припинення заходів, спрямованих на притягнення її брата до кримінальної відповідальності.

Суд дійшов висновку про недоведеність вини К. у зв'язку з відсутністю доказів, які б підтверджували його винність у вчиненні інкримінованого злочину, і невизнанням доказів, які є у справі, такими, що отримані відповідно до вимог закону.

Колегія суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду, перевіряючи справу за апеляцією прокурора, погодилася з таким висновком суду першої інстанції і залишила вирок без змін, оскільки докази, які орган досудового слідства поклав в основу обвинувального вироку, були отримані з порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства, а саме – мало місце збирання доказів некомпетентною особою, без відповідного доручення слідчого і до порушення кримінальної справи.

Згідно з вивченими кримінальними справами та за даними узагальнень, надісланих апеляційними судами, у переважній більшості випадків суди загалом дотримувалися встановлених законом строків розгляду справ зазначеної категорії; перевищення строків розгляду справ понад три місяці мали місце з об'єктивних причин.

Наприклад, кримінальна справа щодо З. та Д., які обвинувачувалися за ч. 2 ст. 368 КК, перебувала у провадженні Хортицького районного суду м. Запоріжжя на розгляді більше року (з 26 липня 2006 р. по 6 вересня 2007 р., коли був постановлений обвинувальний вирок). Справа неодноразово відкладалася з

об'єктивних причин – у зв'язку з неявкою свідків, потерпілих, хворобою захисника тощо.

Справу щодо Б., обвинуваченого за ч. 1 ст. 364 та ч. 1 ст. 368 КК, Куйбишевський районний суд Запорізької області розглядав протягом шести місяців, з 1 червня по 3 грудня 2007 р.; її було закрито на підставі акта амністії, що було можливе ще при попередньому розгляді справи 11 червня 2007 р.

Апеляційні суди окремими ухвалами реагують на випадки тяганини з боку місцевих судів при розгляді справ про хабарництво.

Так, 29 січня 2008 р. колегія судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду АР Крим скасувала постанову місцевого суду про направлення на додаткове розслідування кримінальної справи щодо Б., звинуваченого у вчиненні злочинів, склад яких передбачено ч. 1 ст. 368 та ч. 1 ст. 366 КК. В окремій ухвалі колегія суддів звернула увагу на те, що суд першої інстанції неодноразово безпідставно відкладав розгляд справи, що призвело до невинправдано тривалого її розгляду (понад 11 місяців).

За результатами вивчення питання щодо призначення покарання особам, засудженим за хабарництво, слід зробити такий висновок.

Загалом суди додержуються вимог розд. XI Загальної частини КК, ст. 65 цього Кодексу та враховують положення, викладені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (далі – постанова Пленуму від 24 жовтня 2003 р. № 7). Суди враховують усі обставини справи, ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного, його поведінку, наявність не знятих чи не погашених судимостей, матеріальний стан та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Вивчення кримінальних справ та матеріалів засвідчило, що загалом апеляційні суди при розгляді апеляцій прокурора або засудженого у справах про хабарництво при перегляді справ дотримуються вимог закону. У випадку невідповідності призначеного покарання вимогам ст. 65 КК постановляють нові вироки з призначенням більш суворого покарання.

Так, Дніпровський районний суд м. Херсона однойменної області вироком від 21 березня 2007 р. визнав Н. винним у тому, що він, працюючи дільничним інспектором міліції Дніпровського

ВМ м. Херсона, будучи представником влади, проводячи дізнання, вимагав та отримав хабар від О. в сумі 2 тис. 500 грн. за прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи стосовно нього за матеріалами заяви К. про спричинення тілесних ушкоджень. Вироком суду Н. засуджено за ч. 2 ст. 368 КК і призначено покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років з позбавленням права працювати в правоохоронних органах стром на два роки. На підставі статей 75 та 76 КК його звільнено від відбування основного покарання з іспитовим строком у два роки і покладено на нього певні обов'язки.

Колегія суддів судової падати у кримінальних справах апеляційного суду Херсонської області, розглянувши справу за апеляцією прокурора про скасування вироку у зв'язку з м'якістю призначеного судом покарання, вирок щодо Н. скасувала і постановила новий вирок, яким призначила Н. покарання за ч. 2 ст. 368 КК у виді позбавлення волі строком на п'ять років з відбуванням покарання в кримінально-виконавчій установі з позбавленням права працювати в правоохоронних органах строком на два роки з конфіскацією всього майна, що належить йому на праві приватної власності. Запобіжний захід змінено з підписки про невиїзд на взяття під варту.

Своє рішення колегія суддів мотивувала тим, що суд першої інстанції, приймаючи рішення про звільнення Н. від відбування покарання, не надав правової оцінки ступеню тяжкості та характеру суспільної небезпечності вчиненого ним злочину, а саме – «суд не врахував, що засуджений своїми злочинними діями підриває авторитет органів державної влади, порушив конституційні права та свободи громадянина, його законні інтереси».

Інший приклад. Колегія суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Тернопільської області скасувала вирок Борщівського районного суду і постановила свій вирок щодо У., яка засуджена за ч. 1 ст. 368 КК за те, що працюючи головою правління ВАТ «Борщівський райпостач», використовуючи службове становище, 23 лютого 2007 р. одержала від Б. хабара в розмірі 500 доларів США за те, що дозволила йому користуватися приміщенням складу на території товариства без оформлення договору оренди. Суд першої інстанції засудив У. за ч. 1 ст. 368 КК із застосуванням ст. 69 КК на один рік шість місяців позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконан-

ням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій строком на один рік. Відповідно до ст. 75 КК її звільнено від відбування покарання з іспитовим строком на один рік.

Скасовуючи вирок в частині призначеного покарання за апеляцією прокурора, апеляційний суд зазначив, що суд першої інстанції необґрунтовано та помилково застосував ст. 69 КК, тому що посилення суду на такі виняткові обставини, як стан здоров'я засудженої та її вдівство, є обставинами, що характеризують засуджену, а не пом'якшують її вину. Вказівка ж у вироку на таку обставину, як сприяння розкриттю злочину, не відповідає матеріалам справи, з яких вбачається, що У. вину свою у вчиненні злочину не визнала, під час досудового слідства та в судовому засіданні давала свідчення, які не відповідали встановленим у справі обставинам. Крім того, у вироку суду першої інстанції не вказано від відбування якого саме покарання (основного чи додаткового) звільняється особа, що суперечить роз'ясненню, наведеному у п. 9 постанови Пленуму від 24 жовтня 2003 р. №7.

Своїм вирокіом апеляційний суд засудив У. за ч. 1 ст. 368 КК до позбавлення волі на строк два роки. На підставі ст. 75 КК звільнив її від відбування основного покарання з випробуванням та іспитовим строком на один рік.

Апеляційний суд цієї ж області залишив без задоволення апеляції засудженого У. та його захисника про пом'якшення покарання і залишив без змін вирок Борщівського районного суду, яким У. засуджений за те, що він як сільський голова Щупарської сільської ради, тобто будучи службовою особою, яка займає відповідальне становище, 31 березня 2007 р. одержав хабара у вигляді мобільного телефону вартістю 950 грн. від Л. за надання тому права користуватися приміщенням сільського будинку культури без оформлення договору оренди і сплати відповідних платежів.

Вирокіом суду першої інстанції У. засуджено за ч. 2 ст. 368 КК на п'ять років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на строк два роки, без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК його звільнено від відбування основного покарання з випробуванням та іспитовим строком на два роки.

У судовій практиці досі трапляються випадки неправильного застосування кримінального закону при призначенні покарання засудженим особам, зокрема, застосування додаткового покарання у виді конфіскації майна у випадках призначення засудженим покарання із застосуванням ст. 75 КК.

Так, вироком Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська службові особи місцевого податкового органу Л. та Я. засуджені за ч. 2 ст. 368 КК за одержання хабара від приватного підприємця до покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років, з позбавленням права обіймати певні посади та конфіскацією майна кожного з них. До засуджених застосована ст. 75 КК. За апеляціями засуджених апеляційний суд Дніпропетровської області вирок змінив, виключивши з нього рішення про застосування судом першої інстанції додаткового покарання – конфіскації майна, яке було застосовано, що є порушенням вимог ст. 77 КК.

Вирішуючи питання про призначення покарання, суди загалом правильно розуміють вимоги закону щодо призначення його у кожному окремому випадку з урахуванням всіх обставин, що впливають на його вид і міру.

З числа перевірених справ зазначеної категорії покарання призначалися у межах санкції закону, за яким винну особу було засуджено. Покарання із застосуванням ст. 69 КК призначалися лише в поодиноких випадках.

Загалом у звітному періоді для практики призначення судами покарання характерне те, що лише в поодиноких випадках призначалося покарання, пов'язане з реальним позбавленням волі. Більшість покарань призначалися із застосуванням ст. 75 КК, тобто суди звільняли засуджених від відбування основного покарання з випробуванням, або у виді штрафу, коли санкція статті передбачає таку можливість.

Додаткові покарання у виді позбавлення права займати певні посади призначалися і підлягали виконанню. До засуджених, звільнених від відбування покарання, також застосовувалися норми ст. 76 КК. В окремих випадках суди застосовували ст. 69 КК разом із призначенням додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади.

Це насамперед зумовлено тим, що суб'єктами таких видів злочинів є особи, які, як правило, раніше не притягалися до кримінальної або адміністративної відповідальності, мають по-

зитивні характеристики та наявний ряд обставин, що пом'якшують покарання.

Окрім того, як засвідчив аналіз судової практики, здебільшого до суду надходять справи, в яких обвинувачені у вчиненні злочинів, які містять у собі ознаки корупційних діянь, це працівники контролюючих органів: податкової, санітарно-епідеміологічної, інспектори пожежної служби, які використовують надані їм службові повноваження для отримання матеріальної винагороди при перевірці ринків, кіосків, невеличких магазинів, об'єктів будівництва, і вартість незаконно отриманих ними матеріальних благ незначна.

Аналіз статистичних даних та розгляд судами справ про адміністративну відповідальність за порушення вимог Закону «Про боротьбу з корупцією»

За даними ДСА, у I півріччі 2008 р. на розгляд до судів надійшло 4,6 тис. справ про корупційні правопорушення, що порівняно з аналогічним періодом 2007 р. на 6,4% більше. З різних підстав суди повернули 363 справи про корупційні правопорушення, у тому числі 261 – для належного оформлення. Із винесенням постанов суди розглянули 3,9 тис. справ про корупційні правопорушення, або 83,3% (84,9%) від кількості тих, що перебували на розгляді, стосовно 3,9 тис. осіб. Нерозглянутими на кінець звітного періоду залишилися 424 (306) справи, або 9% (6,9%) від кількості тих, що перебували на розгляді.

За порушення вимог Закону № 356/95-ВР накладено штраф на 3,1 тис. осіб, або 78% (75,2%) від тих, стосовно яких винесено постанови, що на 8,2% більше. Зокрема, накладено штраф за порушення спеціальних обмежень, встановлених для осіб, уповноважених на виконання функцій держави (ст. 8), – на 2 тис. осіб, або 67% (76,2%) від кількості всіх осіб, на яких накладено цей вид стягнення. За невжиття заходів для припинення корупційних діянь підлеглими та за неповідомлення про вчинення таких діянь (ст. 10) призначено до відповідальності 6 (3) керівників.

Серед осіб, стосовно яких винесено постанови про накладення штрафу, державні службовці становили 38,7% (43,4%); посадові особи місцевого самоврядування – 42,6% (36,4%); військові посадові особи Збройних Сил України та інших військових

формувань – 8,4% (10,9%); працівники системи МВС України – 7,2% (5,7%).

Стосовно 865 осіб справи про корупційні правопорушення закрито, що на 7,4% менше, ніж у I півріччі 2007 р. У тому числі щодо 30 осіб справи закрито з переданням матеріалів прокурору, органу досудового слідства чи дізнання для вирішення питання про порушення кримінальної справи, що на 25% більше. У зв'язку з відсутністю події та складу адміністративного правопорушення закрито справи стосовно 595 осіб, що на 9,6% більше, або 15,2% (14,4%) від тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов. За малозначністю вчиненого корупційного правопорушення звільнено від адміністративної відповідальності 126 осіб, що на 42,7% менше, ніж у I півріччі 2007 р., або 3,2% (5,9%) від тих, стосовно яких справи розглянуто з винесенням постанов.

У I півріччі 2008 р. кількість подань прокурорів та скарг від осіб на постанови місцевих судів у справах про корупційні правопорушення, що надійшли на розгляд до голів апеляційних судів та їх заступників, збільшилася на 28,6% і становила 490 (381), з них 379 – скарг від осіб, 111 – подань прокурорів. Усього розглянуто 421 скаргу від осіб та подань прокурорів на постанови місцевих судів у справах про корупційні правопорушення, що також на 28,7% більше.

За результатами перегляду скасовано та змінено 275 постанов, що більше на 45,5%, у тому числі скасовано 257 (184) постанов, змінено – 18 (5). Питома вага скасованих та змінених постанов у справах про корупційні правопорушення становила 7% від загального числа винесених постанов. Окремо кількість розглянутих головами апеляційних судів та їх заступниками подань прокурорів на постанови місцевих судів у справах про корупційні правопорушення у звітах ДСА не відображається.

Аналіз статистичних даних ДСА свідчить, що у 2007 р. на розгляд до судів надійшло 6,9 тис. справ про корупційні правопорушення. Для належного оформлення суди повернули 593 справи про корупційні правопорушення. Із винесенням постанов суди розглянули 6,3 тис. справ про корупційні правопорушення, або 90,1% від кількості справ, що перебували на розгляді, стосовно 6,3 тис. осіб. Нерозглянутими на кінець звітнього періоду залишилися 97 справ, або 1,4% від кількості тих, що перебували на розгляді.

За порушення вимог Закону № 356/95-ВР накладено штраф на 4,6 тис. осіб, або 72,7% від тих, стосовно яких винесено постанови.

Зокрема, штраф накладено: за порушення спеціальних обмежень, встановлених для осіб, уповноважених на виконання функцій держави (ст. 8 Закону № 356/95-ВР, – на 3,4 тис. осіб, або 75,5% від кількості всіх осіб, на яких накладено цей вид стягнення; за невжиття заходів щодо припинення корупційних діянь підлеглими та за неповідомлення про вчинення цих діянь (ст. 10 зазначеного Закону) притягнуто до відповідальності трьох керівників.

Серед осіб, щодо яких винесено постанови про накладення штрафу, державні службовці становили 42,3%; посадові особи місцевого самоврядування – 37,1%; військові посадові особи Збройних Сил України та інших військових формувань – 9,9%; працівники системи МВС України – 6,5%.

Стосовно 1,7 тис. осіб справи про корупційні правопорушення закрито, у тому числі щодо 51 особи – з переданням матеріалів прокурору, органу досудового слідства чи дізнання для вирішення питання про порушення кримінальної справи. У зв'язку з відсутністю події та складу адміністративного правопорушення закрито справи стосовно 1 тис. 45 осіб, або 16,6% від тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов. Звільнено від адміністративної відповідальності за малозначністю вчиненого корупційного правопорушення 362 особи, або 5,8% від тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов.

У 2007 р. кількість подань прокурорів та скарг від осіб на постанови місцевих судів у справах про корупційні правопорушення, що надійшли на розгляд до голів апеляційних судів та їх заступників, становила 788, із них 600 – скарг від осіб, 188 – подань прокурорів.

Усього розглянуто 747 скарг від осіб та подань прокурорів на постанови місцевих судів у справах про корупційні правопорушення, що також на 2,3% більше. За результатами перегляду скасовано та змінено 447 постанов, у тому числі скасовано 438 постанов, змінено – дев'ять.

Питома вага скасованих та змінених постанов у справах про корупційні правопорушення у 2007 р. становила 7,1% від загального числа винесених постанов. Окремо кількість розглянутих

головами апеляційних судів та їх заступниками подань прокурорів на постанови місцевих судів у справах про корупційні правопорушення у звітах ДСА не відображено.

За оперативними даними, що надійшли з апеляційних судів, у 2007 р. суди розглянули справи про корупційні правопорушення та винесли постанови про накладення штрафу стосовно осіб: працівників судів – двох (I півріччя 2008 р. – трьох), працівників податкових органів – 66 (I півріччя 2008 р. – 84), працівників прикордонних органів – сімох (I півріччя 2008 р. – 12).

Зокрема, у 2007 р. найбільше винесено постанов про накладення штрафу на працівників податкових органів судами АР Крим – п'ятьох осіб, м. Севастополя – вісьмох і м. Києва – чотирьох, областей: Полтавської – 15, Тернопільської – 13, Івано-Франківської – вісьмох, Київської – чотирьох, Херсонської – чотирьох. У I півріччі 2008 р. найбільше таких постанов винесено судами областей: Львівської – стосовно 11 осіб, Чернівецької – дев'ятьох, Донецької – восьми, Полтавської та Тернопільської – по сім, Запорізької – шести осіб.

Стосовно двох працівників судів Київської та Миколаївської областей у 2007 р. винесено постанови про накладення штрафу за порушення ними спеціальних обмежень, встановлених для осіб, уповноважених на виконання функцій держави (ст. 8 Закону № 356/95-ВР). У I півріччі 2008 р. за аналогічне правопорушення суди Львівської області постанови про накладення штрафу винесли стосовно трьох осіб.

При розгляді адміністративних матеріалів про вчинення корупційних правопорушень судді керуються вимогами Закону № 356/95-ВР, Кодексу про адміністративні правопорушення України (далі – КпАП) та роз'ясненнями, що надані у постанові Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 13 «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією».

За Законом № 356/95-ВР корупційні правопорушення поділяються на корупційні діяння (пункти «а», «б» ст. 1) та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, які поділяються на порушення спеціальних обмежень (ст. 5), порушення вимог фінансового контролю (ст. 6), невжиття заходів щодо боротьби з корупцією (ст. 10), умисне невиконання своїх обов'язків з боротьби з корупцією (ст. 11).

Як зазначено у ст. 12 Закону № 356/95-ВР, порядок адміністративного провадження у справах про корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, визначаються КпАП (за винятком положень, встановлених цим Законом).

Серед таких положень слід виділити особливий порядок виявлення ознак корупційного діяння, строки направлення справи до суду та її розгляд, а також можливість призупинення цих строків, підсудність таких справ тощо.

Разом з тим для провадження в таких справах притаманне застосування всіх основних положень, що визначені КпАП. У зв'язку з цим початком провадження в справі є складання протоколу на підставі проведених заходів для виявлення корупційного правопорушення, встановлення винної особи, з'ясування всіх обставин, які мають значення для встановлення складу конкретного правопорушення. Відповідно до ст. 12 Закону № 356/95-ВР підставою для складання протоколу є достатні дані, які свідчать про наявність у діянні особи ознак корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Це означає, що орган, який веде боротьбу з корупцією, повинен додержуватися вимог ст. 245 КпАП, тобто своєчасно, всебічно, повно й об'єктивно з'ясовувати обставини діяння. У разі встановлення підстав, передбачених ст. 247 КпАП, за яких провадження у справі не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю – не складати протокол.

Поняття «достатність» щодо даних, які свідчать про наявність у діянні особи ознак корупційного правопорушення, є оціночною категорією. Питання про те, чи достатньо таких даних, у кожному конкретному випадку вирішує особа, уповноважена на складання протоколу. Але за будь-яких обставин це мають бути дані, які однозначно свідчать про те, що: 1) корупційне правопорушення мало місце; 2) його вчинено певною особою; 3) ця особа є суб'єктом корупційного правопорушення; 4) це правопорушення вчинено умисно; 5) наявні інші, передбачені Законом № 356/95-ВР ознаки корупційного правопорушення (наприклад, присутня мета незаконного одержання матеріальних благ).

Як засвідчило узагальнення, уповноважені на складання протоколу органи цих вимог закону в повній мірі не дотримуються і в багатьох випадках відкривають провадження в справах без достатніх на те підстав. Це підтверджується значною кількістю

закритих суддями справ з підстав відсутності складу корупційного правопорушення.

Наприклад, стосовно П. – слідчого СВ Вознесенського МВ УМВС України в Миколаївській області – був складений протокол, згідно з яким він обвинувачувався в тому, що при розслідуванні кримінальної справи не ознайомив потерпілу з матеріалами справи і склав фіктивний лист про те, що вона повідомлена про закінчення слідства, тобто відмовив у наданні інформації.

Постановою судді Вознесенського міськрайонного суду від 11 лютого 2008 р. П. був визнаний винним у вчиненні правопорушення, передбаченого п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР і на нього накладено штраф в сумі 255 грн.

Постановою голови апеляційного суду Миколаївської області постанова судді скасована з тих мотивів, що ненадання інформації, передбаченої ст. 217 КК, не утворює складу корупційного правопорушення.

Інший приклад. Постановою Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області завідувача відділом культури місцевої ради О. визнана винною у вчиненні правопорушення, склад якого передбачено п. «а» ч. 2 ст. 1 Закону № 356/95-ВР, а саме в тому, що уклала договір оренди нежилых приміщень між відділом культури і ЗАТ «Київстар» для розміщення контейнера з обладнанням та пристроями зв'язку. За це ЗАТ передало в користування відділу культури два телефони і щомісячно видавало скрейч-карти на суму 300 грн. Суддя наклав на О. адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 425 грн.

Постановою Першого заступника Голови Верховного Суду України постанова місцевого судді була скасована, а матеріали справи направлені на новий судовий розгляд. При цьому зазначено, що мотивувальна частина постанови судді не містить формулювання суті правопорушення, визнаного судом доведеним, з викладенням конкретних доказів, а лише наведений зміст протоколу, який до того ж викладений нечітко, без наведення обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи.

При новому розгляді справа була закрита у зв'язку з відсутністю в діях О. складу правопорушення.

Вивчення матеріалів узагальнення свідчить про те, що у разі відповідного оскарження зацікавленими особами постанов суддів місцевих судів у справах цієї категорії, більшість таких

постанов скасовувалися судами вищих рівнів з аналогічних або подібних підстав.

Закон не встановлює особливих вимог щодо змісту протоколу про корупційне діяння, однак згідно з правилами ст. 12 Закону № 356/95-ВР складений протокол повинен відповідати всім вимогам ст. 256 КпАП.

У вступній частині протоколу обов'язково необхідно зазначити дату і місце його складання, повну назву посади особи, яка склала протокол, та підрозділу відповідного державного органу, в якому вона працює, відомості про особу порушника із зазначенням його дати народження, місця проживання, освіти та сімейного стану, місця роботи та займаної посади, рангу чи категорії державного службовця. Крім того, слід зазначити й інші дані, які впливають на розмір стягнення. Необхідно також вказати місце і час вчинення правопорушення.

У мотивувальній частині необхідно викласти суть корупційного правопорушення. При цьому доцільно чітко вказати, які діяння визнаються корупційними чи які спеціальні обмеження були порушені. Необхідно також кваліфікувати дії порушника з правильним посиланням на пункт, частину та статтю Закону № 356/95-ВР, якими визначаються дії корупційними або встановлюються спеціальні обмеження (пункти «а», «б» ч. 2 ст. 1; пункти «а», «б», «в», «г» ч. 1 ст. 5; пункти «а», «б», «в», «г» ч. 3 ст. 5; ч. 1 та ч. 2 ст. 9; ч. 1 та ч. 2 ст. 10; ст. 11). Іншими статтями та пунктами зазначеного Закону не визначається склад правопорушення і посилання на них є неправильним.

Якщо особа вчинила декілька правопорушень, пов'язаних з корупцією, то слід чітко розмежувати ці дії, даючи оцінку кожному з них окремо.

Необхідно також відобразити пояснення особи, стосовно якої складено протокол, таким чином, щоб було зрозуміло чи визнає вона свою вину, чи заперечує її.

Крім того, в протоколі слід зазначити дані про осіб, які виступають як свідки, та інші відомості, необхідні для вирішення справи.

У протоколі також повинні бути дані про роз'яснення прав особи, яка притягається до відповідальності згідно зі ст. 268 КпАП, та її підписи про ознайомлення з протоколом та матеріалами справи. Протокол підписується особою, яка його склала.

Аналіз судової практики засвідчив, що складені протоколи у багатьох випадках не відповідають зазначеним вище вимогам, здебільшого оформлені в довільній формі, безсистемно та без зазначення необхідних даних. З таких протоколів важко встановити не тільки дані про особу, але й суть правопорушення та його кваліфікацію. Непоодинокі випадки, коли в протоколі не зазначено, якими діями були порушені спеціальні обмеження службовця та яка стаття Закону № 356/95-ВР передбачає відповідальність за порушення.

Деякі протоколи мають форму доповідної записки про те, що службовець вчинив протиправні дії, але в чому саме полягає їх протиправність не вказано.

Так, прокурор Оржицького району Полтавської області направив до суду протокол щодо голови Денисівської сільської ради Т. за ознаками вчинення правопорушення, склад якого передбачено п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР. У протоколі відсутні необхідні відомості про особу правопорушника, про особу, яка склала протокол, та свідків, протокол не підписаний правопорушником та особою, яка його склала.

Подібних порушень при складанні протоколів правоохоронними органами багато. Ми вважаємо правильною практику суддів, які повертають такі справи (протоколи) для дооформлення органам, які їх склали.

Деякі протоколи є перевантажені переліком посадових та службових обов'язків, виписками з Конституції України та інших законів і правових актів, а потім однією фразою констатується, що службовець все це порушив.

Дивує і явне незнання деякими посадовими особами, які складають протокол, норм Закону № 356/95-ВР. Так, непоодинокими є випадки, коли дії службовця кваліфікують за певними пунктами ч. 2 ст. 5 цього Закону, тоді як зазначена частина не тільки не містить пунктів, а у ній не передбачено й будь-яких правопорушень.

Так, у протоколі, що надійшов з прокуратури м. Івано-Франківська до суду, про вчинення корупційних діянь головним спеціалістом місцевого управління охорони навколишнього середовища Н. зазначено, що він неналежно виконував свої посадові обов'язки та нерегулярно проводив заміри реальних характеристик

скидання вод деякими підприємствами, що потягло зменшення розміру штрафних санкцій за порушення природоохоронного законодавства.

З протоколу незрозуміло, в чому саме полягає корупційне правопорушення. Прокурор послався на порушення Н. п. «г» ч. 2 ст. 5 Закону № 356/95-ВР. Однак ч. 2 ст. 5 цього Закону не містить пункту «г», нею не встановлено жодних обмежень і за змістом протоколу не стосується порушення державним службовцем службових обов'язків.

Висновки правоохоронного органу із зазначених питань повинні згідно зі ст. 251 КпАП ґрунтуватися на достовірних доказах. При цьому відомості про належність правопорушника до категорії державного службовця, депутата, іншої особи, уповноваженої на виконання функцій держави, мають бути стверджені офіційним документом, одержаним від відповідного державного органу чи установи.

Практика свідчить, що значна кількість протоколів про корупційні правопорушення та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, складаються без дотримання вказаних вимог Закону, що у подальшому дає підстави для закриття справи і для висновків про необґрунтованість відкриття провадження у справі.

Протоколи про вчинення корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, складається органами, зазначеними у ст. 4 Закону № 356/95-ВР, а саме працівниками відповідних підрозділів МВС України, податкової міліції, Служби безпеки України, органів прокуратури України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, інших органів та підрозділів, що створюються для боротьби з корупцією згідно з чинним законодавством.

На практиці значну кількість протоколів складають слідчі та прокурори, які не завжди дотримуються вимог ч. 2 ст. 12 Закону № 356/95-ВР, згідно із якими право на складання протоколу у них виникає на підставі даних прокурорської перевірки чи даних досудового слідства, за яким відмовлено в порушенні кримінальної справи або справа закрита у зв'язку з наявністю в діях особи ознак корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Наприклад, прокурор Орджонікідзевського району м. Запоріжжя, не вирішивши питання стосовно ознак злочину, склав

протокол про вчинення викладачем навчального закладу М. корупційного діяння, що виразилося в отриманні матеріальних благ (200 грн.). З матеріалів справи неможливо встановити, коли ці дії були вчинені, чи було вирішено питання про відмову в порушенні кримінальної справи за цим фактом або про закриття справи. Суддя провадження у справі закрив.

Аналіз судової практики засвідчив наявність непоодиноких випадків явної невідповідності між фактом діяння і правовою оцінкою вчиненого, яке ставиться в провину правопорушнику.

Так, прокурор Новосанжарського району Полтавської області склав протокол стосовно головного спеціаліста відділу грошових виплат та компенсацій управління праці та соціального захисту населення Новосанжарської РДА К., яка протягом 2005 – 2007 рр. привласнила державні кошти на загальну суму 14 тис. 53 грн. Прокурор вважав, що в діях К. є ознаки корупційного діяння, склад якого передбачено п. «а» ч. 2 ст. 1 Закону № 356/95-ВР. У матеріалах справи є постанова помічника прокурора цього району про відмову в порушенні кримінальної справи, згідно з якою в діях К. відсутній склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 191 КК, «оскільки збитки відшкодовані добровільно, а вбачається склад адміністративного правопорушення, передбаченого Законом «Про боротьбу з корупцією».

Постановою судді К. визнана винною у вчиненні корупційного діяння та на неї накладено адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі 425 грн.

Інші приклади. Постановою судді Хмельницького міського районного суду від 11 червня 2007 р. санітарного лікаря Хмельницької обласної санітарно-епідеміологічної станції В. визнано винним в тому, що він 5 травня 2007 р. в кафе-барі «Флінт» у м. Дунаївцях незаконно отримав від власниці бару 200 грн. та пляшку горілки за нескладання адміністративного протоколу про порушення в барі санітарних норм.

На винного накладено штраф у розмірі 300 грн., хоча фактично в його діях вбачаються ознаки злочину, склад якого передбачено ст. 368 КК.

Аналогічні порушення допустив і Красилівський районний суд цієї ж області у справах щодо працівників ДАІ Ф. та Г., які незаконно отримали матеріальні блага (гроші, талони на бензин)

за нескладання адмінпротоколів про порушення Правил дорожнього руху.

Подібних прикладів досить багато в судовій практиці, що може свідчити й про зловживання з боку правоохоронних органів та суддів.

Статтею 245 КпАП встановлено завдання провадження в справах про адміністративні правопорушення, якими є своєчасне, всебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, її вирішення відповідно до закону.

Розглядаючи справи, суди повинні з'ясувати, чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, які пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ст. 280 КпАП).

Узагальнення показало, що місцеві суди переважно правильно кваліфікують діяння осіб за порушення ними вимог Закону № 356/95-ВР.

Водночас нерідко виносяться постанови, які належно не вмотивовані, не завжди в них викладені обставини вчинення правопорушення, не обґрунтовується кваліфікація вчиненого, не наводяться докази на підтвердження винуватості особи тощо. При цьому у багатьох справах простежується тенденція до дублювання в постанові того, що викладено у протоколі, нерідко з тими ж помилками, неточностями, неповнотою та неконкретністю, не наводяться пояснення порушника, свідків.

Наприклад, постановою судді Харцизького міського суду Донецької області від 24 травня 2007 р. С. визнана винною у тому, що, займаючи посаду заступника міського відділу освіти, будучи державним службовцем, при декларуванні доходів надала в декларації неповні відомості про свої доходи і витрати на утримання свого майна. У постанові, як і в протоколі про адміністративне правопорушення, не конкретизовано в чому виявилася ця неповнота, а також не зазначено закон, який зобов'язує державних службовців декларувати доходи.

Крім того, суддя послався на порушення С. вимог ст. 9 Закону № 356/95-ВР, яка передбачає відповідальність за корупційне діяння, якою слід було користуватися при накладенні стягнення, а не при кваліфікації вчиненого правопорушення. Посилання на ст. 6

цього Закону, за якою необхідно було кваліфікувати дії С., у постанові відсутнє.

У багатьох постановках судді лише наводять обставини, за яких правопорушення було вчинене, чітко не формулюючи в чому саме особа визнається винною. Крім того, судді спрощують дослідження доказів, наводячи коротко пояснення особи або взагалі вказуючи тільки, що особа визнала себе винною, з переліком окремих письмових доказів. При цьому фактично аналіз цих доказів у постанові не наводиться, документ що призводить до постановлення необґрунтованих або незаконних рішень.

Так, постановою Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області Л. – голова Іванівської сільської ради однойменного району – обвинувачувався в тому, що підписав фіктивні акти приймання підрядних робіт філією «Очаківський райавтодор», внаслідок чого остання отримала бюджетні кошти в сумі 8 тис. 900 грн. Ні в протоколі, ні в постанові суду не вказано, в чому полягала зацікавленість Л. та які матеріальні блага, пільги чи інші переваги він отримав. Вказаною постановою Л. визнано винним у порушенні п. «а» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР і накладено штраф у розмірі 255 грн. Постанова не оскаржувалася.

Також слід зазначити, що особи, які складають протоколи про корупційне правопорушення, і судді не завжди чітко встановлюють час вчинення правопорушення, нерідко визначають його приблизно або визнають правопорушення триваючим.

Вважаємо таку практику неправильною, тому що корупційне правопорушення не є триваючим, через це уповноваженим на складання протоколу органам та суддям слід чітко встановлювати час вчинення правопорушення і вираховувати відповідні строки з моменту його вчинення.

Аналіз судової практики викрив факти різного розуміння, тлумачення і застосування суддями окремих статей Закону № 356/95-ВР та роз'яснень, наведених у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України.

Так, згідно з п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» правопорушення, пов'язані з використанням посадовими особами в особистих чи інших неслужбових цілях державних коштів, наданих їм у службове користування приміщень, засобів

транспорту чи зв'язку, техніки або іншого державного майна, до корупційних не належить. Відповідальність за такі правопорушення передбачена ст. 184-1 КпАП, а саме за неправомірне використання державного майна.

Одні судді у справах про встановлення та одержання головами місцевих рад надбавок або премій для себе визнають такі дії корупційними, інші – закривають справи за відсутністю в їх діях складу адміністративного правопорушення.

Так, постановою Шевченківського районного суду м. Чернівців закрито провадження у справі щодо сільського голови Т. за відсутністю в його діях складу правопорушення, передбаченого п. «а» ч. 2 ст. 1 Закону № 356/95-ВР. Обвинувачувався Т. у тому, що незаконно встановив і одержував надбавку до посадового окладу в розмірі 50%.

А постановою судді Корольовського районного суду м. Житомира С. визнано винним у вчиненні корупційного діяння, передбаченого п. «а» ч. 2 ст. 1 Закону № 356/95-ВР. Як зазначено в постанові судді, С., перебуваючи на посаді заступника начальника управління агропромислового розвитку Чуднівської РДА Житомирської області, незаконно видав наказ про преміювання себе та отримавпремію в сумі 147 грн. 33 коп.

Судді, вирішуючи справи за зазначеними обставинами, не звертають увагу на те, що суть корупційного діяння, передбаченого п. «а» ч. 2 ст. 1 Закону № 356/95-ВР, полягає в тому, що особа, уповноважена на виконання функцій держави, незаконно одержує від інших осіб матеріальні блага, послуги чи інші переваги, які їй надаються лише за те, що вона перебуває на конкретній посаді та виконує певні функції. Отже, протиправні діяння, що вчиняються особою, уповноваженою на виконання функцій держави, набувають корупційного характеру лише у тому разі, коли матеріальні блага, послуги чи інші переваги їй надаються іншою фізичною чи юридичною особою, і вона їх одержує. Тобто відповідальність такої особи за цією нормою Закону № 356/95-ВР настає за сам факт одержання нею матеріальних благ і за умови, що вони дійсно надавались іншою особою. У тому разі коли особа неправомірно використовує державне майно чи обертає його певним способом на свою або іншої особи користь, залежно від фактичних обставин справи, вона має нести дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Через неправильне застосування норм матеріального права деякі судді приймають незаконні рішення.

Так, місцеві суди різних областей розглянули ряд справ про притягнення до відповідальності осіб за ознаками п. «а» ч. 2 ст. 1 Закону № 356/95-ВР, а саме за одержання незаконних благ землевпорядниками сільських рад при проходженні ними державної служби з порушенням вимог ст. 66 Закону від 22 травня 2003 р. «Про землеустрій». У зазначеному пункті йдеться про те, що професійною діяльністю у сфері землеустрою можуть займатися громадяни, які мають спеціальну вищу освіту відповідного рівня і професійного спрямування.

Однак отримання заробітної плати за фактично виконану роботу на посаді, на яку призначено особу, гарантовано статтями 38, 43 Конституції України.

Незважаючи на це, постановою судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська Г. визнана винною у вчиненні корупційного правопорушення, передбаченого п. «а» ч. 2 ст. 1 Закону № 356/95-ВР з накладенням штрафу в розмірі 850 грн. за те, що вона з 2002 р. до дня складання протоколу про адміністративне правопорушення від 25 січня 2008 р., працювала на посаді землевпорядника, не маючи спеціальної вищої освіти відповідного рівня. Ця постанова, на нашу думку, є незаконною, тому що суддя не взяв до уваги те, що Г. отримувала заробітну плату за фактично виконану роботу. Постанова не оскаржена.

Наявна й інша проблема.

У ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР встановлено додаткові обмеження для державних службовців, які є посадовими особами. Водночас ці обмеження не поширюються на інших суб'єктів корупційного правопорушення, зазначених у ст. 2 цього Закону, у тому числі на посадових осіб місцевого самоврядування і військових посадових осіб Збройних Сил України та інших військових формувань.

Незважаючи на це, деякі судді притягують до адміністративної відповідальності за пунктами «а», «г» ч. 3 ст. 5 зазначеного Закону посадових осіб місцевого самоврядування (сільський, селищний голова, секретар сільської ради) та посадових осіб Збройних Сил України і накладають на них стягнення.

З метою попередження таких помилок суддям при визначенні статусу особи, тобто чи є вона посадовою особою органів місцевого

самоврядування, слід керуватися Законом від 7 червня 2001 р. № 2493-III «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Аналіз судової практики свідчить про наявність проблеми з кваліфікацією дій правопорушників за п. «г» ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР.

Так, постановою судді Богунського районного суду м. Житомира, яку ніхто не оспорив, Д. визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого п. «г» ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР з накладенням стягнення у виді штрафу в розмірі 255 грн. За матеріалами справи Д., працюючи на посаді старшого державного податкового ревізора – інспектора відділу контролю-перевірочної роботи ДРІ у Романівському районі, під час розгляду матеріалів щодо заняття підприємницькою діяльністю без відповідної ліцензії приватним підприємцем В., за що передбачена адміністративна відповідальність за ст. 164 КпАП, всупереч вимогам ст. 255 цього ж Кодексу, протокол про адміністративне правопорушення стосовно В. не склала, чим надала переваги фізичній особі під час підготовки і прийняття нормативно-правових актів та рішень.

На наше переконання, за вчинене діяння Д. мала б нести дисциплінарну або іншу відповідальність.

Інший приклад. Постановою судді Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області А. визнано винним та накладено на нього адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 300 грн. за те, що він, займаючи посаду головного інспектора сектору митного оформлення в пункті пропуску «Табакі» Ізмаїльської митниці, надав незаконні переваги фізичній особі Н., проставивши в контрольному талоні особисту печатку, яка надала Н. виключне право на виїзд за межі України без оформлення належних документів.

Постановою голови апеляційного суду Одеської області постанову місцевого суду скасовано, а провадження у справі закрито за відсутності в діях А. складу правопорушення, пов'язаного з корупцією, оскільки не було встановлено і наведено в постанові, у порівнянні з ким Н. надані незаконні переваги, та не доведено наявності умислу на вчинення корупційного діяння та особистого інтересу.

Таким чином, надання спеціальним суб'єктом незаконних переваг фізичним чи юридичним особам під час готування або прийняття рішень може набувати характеру корупційних лише у

тому разі, коли такі дії мали місце в умовах спеціальної, законодавчо визначеної процедури.

Якщо особа готує чи приймає незаконне рішення поза межами спеціальної процедури, мова може йти про її відповідальність (за умови доведеності вини) за конкретно вчинені дії, але не за спеціальним законом, яким є Закон № 356/95-ВР.

Такої ж правової позиції дотримується і Верховний Суд України.

Хоча автори деяких узагальнень пояснюють складність застосування п. «г» ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР тим, що в більшості постанов Голови Верховного Суду України та його заступників зазначено, що надання незаконних переваг фізичним або юридичним особам під час підготовки і прийняття нормативно-правових актів чи рішень можливе лише в умовах конкурсу чи тендера і така орієнтація (позиція) звужує сферу застосування цієї норми Закону № 356/95-ВР.

Погодитися з такою точкою зору не можна, тому що розширення сфери застосування вказаної норми цього Закону може потягти винесення судових рішень, які, на нашу думку, будуть порушувати права осіб.

Наприклад, суддя Київського районного суду м. Харкова постановою від 31 березня 2008 р. визнав Л. винним у вчиненні правопорушення, склад якого передбачено п. «г» ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР, з накладенням штрафу в розмірі 300 грн. Л. визнано винуватим у тому, що він, перебуваючи на посаді інспектора відділу митної варті Магістральної митниці, 16 листопада 2007 р. під час проведення оперативних заходів з виявлення порушень митних правил на митному посту «Готівка», при перевірці документів у громадянина Німеччини Р. на автомобіль «Даймлер Бенц» «безпідставно склав протокол про порушення митних правил, передбачених ст. 348 Митного кодексу України 92-15, щодо Р., чим надав Магістральній митниці незаконні переваги при підготовці та прийнятті нормативного правового акта чи рішення, яким за своєю юридичною суттю є протоколом про порушення митних правил, оскільки кількість виявлених порушень митних правил є одним з показників діяльності митних органів, чим порушив спеціальні обмеження, передбачені п. «г» ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР.

За скаргю Л. голова апеляційного суду Харківської області скасував постанову місцевого суду і закрити провадження у справі на підставі ч. 1 ст. 247 КпАП (за відсутності в його діях складу корупційного правопорушення). Також мають місце випадки, коли судді не встановлюють мету правопорушення і необгрунтовано визнають особу винною.

Так, постановою Московського районного суду м. Харкова від 1 жовтня 2007 року Н. визнано винною у вчиненні правопорушення, склад якого передбачено п. «а» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР із накладенням стягнення у вигляді штрафу в розмірі 255 грн. Н. визнана винною у тому, що вона, працюючи секретарем Чапаєвської селищної ради, використовуючи своє службове становище, сприяла фізичним і юридичним особам у здійсненні ними підприємницької діяльності, а саме надала довідку П., що містила недостовірну інформацію.

За змістом п. «а» ч. 1 ст. 5 цього Закону протиправна діяльність державного службовця має бути спрямована на користь третіх осіб та переслідувати мету незаконного одержання певних благ. Така діяльність має полягати у сприянні в здійсненні підприємницької діяльності або у сприянні в отриманні субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг.

Із наявних матеріалів справи видно, що Н. не вчиняла жодних дій, які б підпадали під ознаки об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого п. «а» ч. 1 ст. 5 зазначеного Закону, оскільки даних про те, що Н. сприяла П. у здійсненні ним підприємницької діяльності з метою одержання матеріальних благ, немає.

Статтею 9 Закону № 356/95-ВР встановлена відповідальність за невиконання вимог фінансового контролю, зокрема, декларування доходів і зобов'язань фінансового характеру.

Типовими формами неповноти чи неправдивості відомостей про доходи є відсутність вказівки в декларації про доходи про отримані суми орендної плати за земельний пай, а також відсутність вказівки про витрати на утримання нерухомого майна або транспортних засобів.

Нерідко особи притягуються до відповідальності за зазначеною статтею Закону № 356/95-ВР за те, що невірно вказали в декларації розмір доходів членів сім'ї. При цьому в справах відсутні

докази того, що правопорушник свідомо викривив дані про доходи членів родини.

Так, суддя Ялтинського міського суду АР Крим, розглядаючи справу щодо державного службовця М. про те, що він не вказав у своїй декларації доходи членів своєї родини, а саме доходи свого батька, з'ясував, що М. не проживає однією сім'єю з батьками, не має з ними єдиного сімейного бюджету і тому не вказав в декларації відомості про доходи батька.

Постановою судді провадження у справі закрито у зв'язку з відсутністю складу правопорушення в діях М.

Узагальнення показало, що суди загалом виконують вимоги статей 7–10 Закону № 356/95-ВР щодо санкцій при визначенні виду і розміру стягнення.

Нерідко судді призначають стягнення у виді штрафу в розмірі 255 грн. При цьому враховуються такі обставини, як притягнення до відповідальності вперше, щире каяття, позитивні характеристики, характер вчиненого проступку.

Відповідно до ст. 22 КпАП при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган, уповноважений вирішувати справу, може звільнити правопорушника від адміністративної відповідальності й обмежитися усним зауваженням.

Оскільки у цій статті не міститься визначення та перелік малозначних правопорушень, це питання має вирішуватися у кожному конкретному випадку індивідуально, виходячи з того, що малозначні правопорушення – це такі дії, які не спричинили, або не могли спричинити істотної шкоди суспільним та державним інтересам, правам і свободам громадян або іншим цінностям, що охороняються законом.

Суди в основному правильно вирішували питання про застосування до порушників ст. 22 КпАП, враховуючи, що застосування цієї статті є правом, а не обов'язком суду.

На практиці судді, вирішуючи питання про визнання адміністративного правопорушення малозначним, посилаються на характеристики особи правопорушника, ступінь протиправності вчиненого правопорушення, наявність обставин, що пом'якшують відповідальність та інших обставин, за якими можна визнати, що вчинене правопорушення є малозначним.

Проте мали місце і помилки при звільненні винних від адміністративної відповідальності за малозначністю вчиненого правопорушення.

Так, постановою Шевченківського районного суду м. Чернівців від 30 січня 2007 р. Д. було звільнено від адміністративної відповідальності на підставі ст. 22 КпАП.

Відповідно до постанови Д., працюючи начальником паливно-мастильних матеріалів в/ч А 2308, отримав від підлеглого С. два ваучери поповнення рахунку мобільного зв'язку на загальну суму 100 грн. за надання тому можливості в робочий час вирішувати свої особисті питання.

Водночас у судовій практиці непоодинокі приклади проти-лежного вирішення справ, тобто за явних ознак малозначності вчиненого суд не застосовує ст. 22 КпАП.

Наприклад, постановою судді Лисичансько-го міського суду Луганської області від 10 липня 2007 р. головний спеціаліст управління зі здійснення енергетичної політики Лисичанської міської ради Ц. на підставі п. «а» ч. 2 ст. 1 та ч. 1 ст. 7 Закону № 356/95-ВР притягнутий до адміністративної відповідальності у виді штрафу в розмірі 425 грн. за одержання переваги перед іншими володільцями транспортних засобів у вигляді відмови заплатити 2 грн. за стоянку свого автомобіля на платній стоянці підприємства «ПП Кучеренко».

Голова апеляційного суду Луганської області цю постанову скасував, провадження у справі закрит, вказавши на малозначність вчиненого проступку.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону № 356/95-ВР порядок адміністративного провадження у справах про корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, а також виконання постанов про накладення адміністративних стягнень визначається КпАП, за винятком положень, встановлених Законом.

Строки направлення матеріалів до суду та строки розгляду їх в суді встановлені ч. 5 ст. 12 зазначеного Закону. Так, протокол про вчинення корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, разом з матеріалами перевірки надсилається до районного (міського) суду у триденний строк з моменту його складання.

У переважній більшості випадків матеріали направляються в суди у вказаний законом строк. Однак є випадки порушення цих строків.

Так, протокол щодо Ш. за п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР, складений прокурором Березанського району Миколаївської області 16 лютого 2007 р. надійшов до суду 1 березня 2007 р., тобто більше ніж через 15 днів.

Трапляються випадки й більш тривалих затримок з переданням матеріалів до суду – і місяць, і два місяці. Як правило, такі справи потім закриваються з підстав пропущення строку притягнення до відповідальності.

Наприклад, протокол щодо Т. за п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР, складений старшим оперуповноваженим відділу ДСБЕЗ Арбузинського РВ УМВС України в Миколаївській області 19 червня 2007 р. був направлений до суду 21 серпня 2007 р., тобто більше ніж через два місяці. При цьому слід відмітити, що цей протокол був направлений в суд безпідставно, оскільки Т. інкримінувалося правопорушення, вчинене 23 жовтня 2006 р. Постановою суду провадження у справі закрито у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності.

Інший приклад. Постановою судді Красногвардійського районного суду АР Крим провадження у справі щодо М., яка притягалася до відповідальності за вчинення правопорушення, склад якого передбачено п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР, закрито у зв'язку із закінчення строків накладення адміністративного стягнення. За даними справи, М. вчинила адміністративне правопорушення 14 серпня 2007 р., строк накладення адміністративного стягнення закінчився 14 лютого 2008 р., а матеріали надійшли до суду 11 березня 2008 р., тобто після закінчення зазначеного строку.

Слід відмітити, що передбачений ч. 5 ст. 12 Закону № 356/95-ВР строк, який ще називають строком давності адміністративної відповідальності, включає в себе строк, протягом якого може бути складений протокол про вчинення корупційного правопорушення, і строк, протягом якого може бути винесена постанова про накладення адміністративного стягнення.

У ході вивчення справ та матеріалів встановлено випадки неправильного застосування закону у разі конкуренції між загальною та спеціальною нормами закону, що призводить до необґрунтованого закриття провадження у справі.

Так, постановою судді Тельманівського районного суду Донецької області від 17 серпня 2007 р. на підставі ст. 38, п. 7 ст. 247 КпАП закрито провадження у справі щодо Ч., який притягався до відповідальності за п. «г» ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР. Як зазначено в постанові судді, правопорушення мало місце 23 квітня 2007 р., до суду протокол про адміністративне правопорушення надійшов 16 серпня 2007 р., тобто на день розгляду справи закінчився двохмісячний строк, не пізніше якого може бути накладено адміністративне стягнення. Провадження у справі закрито у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності.

У цьому випадку слід було застосувати спеціальну норму закону, передбачену ч. 5 ст. 12 Закону № 356/95-ВР, відповідно до якої адміністративне стягнення за корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, може накладатися протягом шести місяців з дня його вчинення. Цей строк на момент розгляду справи щодо Ч. ще не закінчився.

Відповідно до ч. 6 ст. 12 Закону № 356/95-ВР постанова суду про накладення адміністративного стягнення у виді штрафу за корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, у триденний строк направляється відповідному державному чи виборному органу для вирішення питання про звільнення особи з посади або усунення її від виконання функцій держави. Контроль за правильним і своєчасним виконанням постанов про накладення адміністративного стягнення згідно з вимогами ст. 305 КпАП здійснюється судом, який виніс постанову.

Узагальнення засвідчило, що суди у більшості випадків не виконують вказані вимоги Закону № 356/95-ВР. Як правило, в справах є лише повідомлення про направлення для виконання копій постанови у виконавчу службу в частині стягнення штрафів.

Наприклад, постановою судді Снігурівського районного суду Миколаївської області від 29 березня 2007 р. голову Павлівської сільської ради Д. притягнуто до адміністративної відповідальності за п. «г» ч. 1 ст. 5 та п. «г» ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР за те, що він у листопаді 2006 р. за власним підписом надав Т. письмовий дозвіл на продаж алкогольних та тютюнових виробів в магазині, вказавши, що проти такого дозволу не заперечує виконком сільської ради, хоча насправді виконком сільради такого дозволу не давав. За ці правопорушення на Д. накладено штраф у розмірі

850 грн. У частині виконання стягнення штрафу копія постанови була направлена у виконавчу службу. Однак, до сільської ради копія постанови не направлялась.

Необхідно відмітити як зразкову практику з цього питання, яка існує у судах Селидівського міського суду та Новоазовського районного суду Донецької області, де кожна з винесених постанов про притягнення до адміністративної відповідальності у справах цієї категорії направлялась на місця роботи правопорушників для відповідного реагування.

Узагальнення виявило наявність ряду правових проблем, від вирішення яких залежить подальша активізація боротьби з корупцією. Полягають вони, з одного боку, в неоднаковому розумінні працівниками правоохоронних органів та суддями норм Закону № 356/95-ВР та неправильному їх застосуванні, а з другого, – недосконалістю правового регулювання відповідальності за корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією.

З метою вдосконалення чинного законодавства для вирішення складних питань при розгляді кримінальних справ зазначеної категорії справ слід у кримінальному законодавстві передбачити визначення окремих корупційних діянь як злочинних, кримінальну відповідальність за найбільш поширені корупційні діяння. Відсутність такого законодавства негативно впливає на ефективність практичної кримінально-правової боротьби з корупцією.

Наприклад, ст. 364 КК може бути доповнена п. 4 такого змісту: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони мають ознаки корупційного діяння» тощо.

Нині саме кримінально карана корупція залишена поза увагою щодо правового регулювання.

Оскільки Україна ратифікувала міжнародні конвенції про протидію корупції, то вирішення зазначених проблем є на часі та дуже актуальне.

Заслужує на увагу й ідея про створення Антикорупційного Кодексу України, який би комплексно врегулював усі питання, що стосуються боротьби з корупцією.

Запропоновані заходи, в разі їх реалізації, сприятимуть поліпшенню взаємодії між державними відомствами, дадуть змогу запобігти правовим колізіям і непорозумінням при судовому розгляді кримінальних справ.

Узагальнення виявило також ряд правових проблем у застосуванні законодавства при розгляді адміністративних справ зазначеної категорії.

Не досить чітке розуміння підстав та умов, коли за вчинене корупційне діяння настає кримінальна відповідальність, призводить до того, що за наявності кримінально-караного діяння винна особа несе адміністративну відповідальність.

Склад корупційного правопорушення передбачає наявність чотирьох взаємозумовлених і взаємопов'язаних елементів: об'єкта та об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Відсутність хоча б однієї з вказаних ознак виключає наявність корупційного діяння.

Виходячи зі змісту Закону, обов'язковою ознакою, за якою будь-яка неправомірна або неетична поведінка осіб, уповноважених на виконання функцій держави, визнається корупційною, є корисливий або інший особистий їх інтерес, або інтерес третіх осіб. У значній кількості перевірених справ ця обов'язкова складова суб'єктивної сторони правопорушення не з'ясована, що ставить під сумнів правомірність прийнятих суддями рішень.

Багато помилок допускається при вирішенні справ внаслідок неправильного розуміння поняття «інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави», особливо це стосується працівників міліції, суддів, прокурорів.

Також виникають труднощі при визначенні поняття «посадові особи», що має відношення до ч. 3 ст. 5 Закону № 356/95-ВР.

Є випадки, коли виникає питання, чи вправі суддя у разі, коли у протоколі невірно зазначена норма цього Закону, за вчинене особою правопорушення застосовувати стягнення за іншою нормою Закону № 356/95-ВР.

На практиці трапляються випадки, коли суддя, не повертаючи протокол і не вирішуючи питання відповідальності згідно з даними протоколу, вирішують питання про відповідальність особи за вчинене нею правопорушення, пославшись на іншу норму цього Закону. Щоправда випадків, коли ця обставина погіршувала становище особи, не було.

Судді звертають увагу, що ряд норм Закону № 356/95-ВР викладено не досить повно і потребують більш точного визначення поняття «корупція» і «корупційна діяльність». Також бажано

було б дати визначення інших термінів, які використовуються в цьому Законі.

З метою вдосконалення чинного законодавства судді вважають доцільним конструктивно викласти норми Закону № 356/95-ВР таким чином, щоб в одній статті містилися як диспозиція з визначенням суті протиправного діяння, так і санкція за його вчинення (статті 1, 5, 6–9).

Потрібно також передбачити в санкціях статей Закону основні й додаткові адміністративні стягнення і чіткіше визначити повноваження районного (міського) суду щодо їх застосування.

У ст. 38 КпАП потрібно було б передбачити можливість зупинення строків накладення адміністративного стягнення за корупційне правопорушення на час вирішення відповідною радою питання про дачу згоди на притягнення депутата до відповідальності, а так само на час його хвороби.

Судді апеляційних суддів пропонують надати судам роз'яснення, що відповідальність за п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону № 356/95-ВР настає лише у разі наявності звернення фізичних чи юридичних осіб за наданням інформації; а також просять роз'яснити, як слід розуміти надання незаконних переваг фізичним або юридичним особам під час підготовки і прийняття нормативно-правових актів чи рішень.

Норми, викладені в Законі № 356/95-ВР, доцільно було б внести до КпАП, окремим розділом з назвою «Адміністративні корупційні правопорушення» та узгодити їх з іншими нормами цього Кодексу.

Звертає увагу той факт, що до відповідальності за корупційні правопорушення притягаються здебільшого керівники і спеціалісти державних структур нижчої ланки, як правило, не вище районної. Серед притягнутих до відповідальності найбільше службовців органів місцевого самоврядування (сільських голів, секретарів сільських рад, землевпорядників тощо) та державних службовців рівня районних державних адміністрацій. Це свідчить про те, що діяльність правоохоронних органів поки що спрямовується на боротьбу з корупцією у владних органах нижчих рівнів.

Водночас слід відмітити, що з огляду на характер правопорушень умовами для їх вчинення є низький рівень оплати праці сільського населення та недостатнє бюджетне фінансування службовців органів місцевого самоврядування, працівників міліції та

інших державних органів, що змушує їх вишукувати додаткові джерела доходу.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Колектив авторів:
Дмитрик Юрій Іванович,
Йосифович Данило Ігорович,
Красницький Іван Васильович,
Мельник Степан Іванович,
Пряхін Євген Васильович,
Якимова Світлана Валентинівна

ПРОТИДІЯ
КОРУПЦІЙНІЙ
ЗЛОЧИННОСТІ
В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

Редактор *А.А. Черняк*
Комп'ютерна верстка *Н.М. Лесь*
Друк *А.М. Ходачок*

Здано до набору 17.09.2010 р. Підписано до друку 24.11.2010 р.
Формат 60×84/₁₆. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 17,9.
Зам. 165-10. Тираж 100 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.